

การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องตถตาในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ

พระสมเกียรติ ปริญาโณ (เพชรอริยวงศ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๖

ISBN 974-364-054-1

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**An Analysis of Tathata (Suchness)
In Buddhadasa Bhikkhu's Thought**

PHRASOMKIAT PARINYANO (PET-ARIYAVONG)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
นิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

.....
พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

.....
พระสุธีวรญาณ

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระสุธีวรญาณ)

.....
พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)

.....
รศ. ดร. จินดา จันท์แก้ว

(รศ. ดร. จินดา จันท์แก้ว)

.....กรรมการ

(รศ. ดร. จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์)

.....
นายสนิท ศรีสำแดง

(นายสนิท ศรีสำแดง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ ประธานกรรมการ

นายสนิท ศรีสำแดง

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดตถตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
ผู้วิจัย : พระสมเกียรติ ปริญาโณ (เพชรอรียวงศ์)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ ป.ธ. ๙, พธ.บ., MA., Ph.D. ผศ.
 : อาจารย์สนิท ศรีสำแดง ป.ธ. ๙, พธ.บ., น.บ., M. Ed.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๒ มกราคม ๒๕๔๗

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องตถตา และคำไวพจน์ที่เกี่ยวข้องตามปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา และศึกษาแนวคิดตถตาของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยแยกประเด็นศึกษาวิจัยออกเป็น ๓ ประเด็น คือ (๑) ตถตาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา (๒) ตถตาในทรรศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ (๓) การประยุกต์ใช้แนวคิด ตถตา ในการแก้ปัญหาพร้อมสมัย

ผลการศึกษามีข้อสรุปที่สำคัญคือ

๑. ตถตาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ทำให้ผู้ศึกษาเห็นว่าสังขารทั้งปวง ได้แก่ ชั้น ๕ (รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ) และวัตถุสิ่งของที่ไม่มีวิญญาณครอง เป็น "ตถตา" ความเป็นเช่นนั้นเอง คือลักษณะที่ไม่มีใครเข้าไปเปลี่ยนแปลงกฎธรรมชาตินี้ได้ แต่สิ่งที่อยู่ใต้กฎได้แก่สังขารทั้งปวง ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกฎไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) คือ เกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับไปในที่สุด ในคำไวพจน์ อวิตถตา คือไม่คลาดเคลื่อนหรือไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น เป็น อนัญญตถตา คือไม่เป็นอย่างอื่นหรือไม่เป็นไปโดยประการอื่น เป็น อิทัปปัจจยตา คือสังขารทั้งปวงเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นอย่างลอยๆ ไม่มีผู้บันดาลให้เกิดขึ้น มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันอย่างนั้น

อีกนัยหนึ่ง "ตถตา" คือปัญญาของผู้ศึกษาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่เข้าไปรู้แจ้งความเป็นจริงของสภาวธรรมด้านสังขตธรรม (สังขารทั้งปวง) โดยปราศจากความคิดปรุงแต่งของผู้ปฏิบัติ ดังนั้นผู้ปฏิบัติได้รู้ว่าชั้น ๕ หรือสังขารทั้งปวงไร้แก่นสาร ไม่อาจ

ยึดมั่นถือได้ สังขารมีความบกพร่องเป็นของน่ากลัว เป็นโทษ เป็นทุกข์ จึงเกิดความหน่ายในสังขาร ไม่เพลิดเพลिनในสังขาร ย่อมปรารถนาที่จะพ้นเสียจากสังขาร และวางใจเป็นกลางจากสังขาร จนสามารถอิสระได้จากสังขาร เรียกว่าปัญญาวิมุตติ คือผัสสะอิสระจากสังขารทั้งปวง ดุจดั่งน้ำกับใบบัว สภาวะนี้เรียกว่า นิพพาน หรือสภาวะอสังขตธรรม ก็เป็น ดตตา ด้วยเช่นกัน สรุปได้ว่าทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม เป็น ดตตา

๒. ดตตา ในทรรศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ หมายถึง ความเป็นเช่นนั้นเอง ความที่มันเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้ ใครจะบังคับมันไม่ได้ มันเคยเป็นมาอย่างไร มันก็เป็นอย่างนั้นชั่วนาตาปี นี้แหละเรียกว่า ดตตา การอธิบาย ดตตา ในลักษณะอย่างนี้ของหลวงพ่อกุพุทธทาส โดยนัยหนึ่งก็คือการอธิบายกฎอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือ เป็นกฎแห่งเหตุผล “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” อธิบายถึงความไม่มีแก่นสารของสังขตธรรม เมื่อไม่มีแก่นสารจึงไม่เที่ยงและเปลี่ยนแปลง แต่เปลี่ยนแปลงอยู่ในกรอบเดิมอยู่ชั่วอนันตกาล เรียกกรอบนี้ว่า ดตตา

ดตตา ในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ ไม่แตกต่างจากที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นคำที่ใช้แทนอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุปบาท นั้นเอง

๓. ดตตา เป็นสภาวะธรรมองค์รวมคือครอบคลุมทั้งสภาวะสังขตธรรม และอสังขตธรรม เป็นกฎธรรมชาติและเป็นหลักคำสอนชั้นสูงของพระพุทธองค์เพื่อนำไปสู่การรู้แจ้งและย่อมเกี่ยวของโดยตรงกับมนุษย์ สังคม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ในความมุ่งหมายเพื่อความมั่นคงของประเทศชาติและความผาสุกของมหาชน

ฉะนั้น ผู้รู้แจ้งดตตา ย่อมมีใจบริสุทธิ์, ปัญญา, เมตตา, กรุณา, ขันติ, อุปการะต่อเพื่อนมนุษย์และสังคมโดยส่วนรวม สมดังพระพุทธดำรัส ที่ว่า “จรต ภิกขเว จาริกัม พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानัม” ความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่ มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่อกุศลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”

- Thesis Title** : An Analysis of Tathata (Suchness)
In the Buddhadasa Bhikkhu's Thought
- Researcher** : Phra somkiat Parinyano (pet-ariyavong)
- Degree** : Master of Arts (Buddhist studies)
- Thesis Supervisory Committee**
- : Phramaha Somjin Sammapanno (Wanjan)
Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.
- : Mr. Sanit Srisumdang Pali IX., BA.(Buddhism), LL.B.
(Thammasat U.), M.Ed.
- Date of Graduation** : January 12, 2004

ABSTRACT

The aim of this research is to study the concept of the Tathata (Suchness) and its synonym as found in the Tripitaka, the Buddhist Scriptures, their Commentaries and Buddhadasa Bhiikkhu's Thought. This research is divided into three divisions, namely. :-

1. Tathata in the Tripitaka and Commentaries.
2. Tathata in Buddhadasa Bhiikkhu's Thought.
3. How to apply the concept of Tathata to solve the problems of the present day.

The important result of research can be summarized as follows. :-

(1) Tathata in the Tripitaka, the Buddhist Scriptures and commentaries enables the students to understand that all the compounded things, which are called Five Aggregates. :- (corporeality, feeling, perception, mental formations and consciousness) and the non-conscious matters are Tathata. It means that nobody can change the law of nature. Under the law of nature all things are compounded and must be changed by the law of three characteristics. (Impermanence, State of Suffering, Not-self)

Under the law of the three characteristics a thing arises in the primary state, changes in the middle and extinguishes in the end.

The synonyms of the term Tathata, are Avitathata which means certainty, Anannathata which means not being otherwise, Idappaccayata which means all the compounded things arise from specific conditionality. All these synonyms mean that nothing can arise without any cause and there is nobody to create them. It arises according to its causes and factors.

In addition, Tathata is the wisdom arising to the person who practises Insight meditation. It is he who can attain the insight knowledge of the conditioned state of things without their own personal ideas. Thus, the practiser can know that Five Aggregates are of non-essence and not to be attached to. They are always incomplete, fearful, disadvantageous and full of suffering. Having seen all these conditions, the practiser is bored of all compounded things, has no pleasure in them and finally wishes to be away from them. Besides, he is so impartial that he can be free from the compounded things. This state is called Pannavimutti (Liberation through wisdom). This state is compared with the water on the lotus leaf. It is really called "Nibbana" which is "Asankhatadhamma" meaning the Unconditioned State. This is also called Tathata. In conclusion, both the conditioned state and the unconditioned state are Tathata.

(2) In the Buddhadasa Bhikkhu's thought, Tathata is "Suchness" which means the state of being so and not being other things, and no one can force it. It is as it used to be all the time. Such the state is surely called "Tathata." The explanation of Tathata by Buddhadasa Bhikkhu in another way is exactly the explanation of the Idappaccayata (specific conditionality) and of the Paticcasamuppada (Dependent Origination law). These are the laws of reasons. (When there is this, there is that). He explained that when there is no essence of the conditioned things, there is the impermanence and the change. But such change is in a similar line forever. That is called "Tathata".

Tathata in the Buddhadasa Bhikkhu's thought is not different from what is found in the Scriptures. It is really the synonym for the words "Idappaccayata" and "Paticcasamuppada."

(3) Tathata is the state of general law that covers all the conditioned and the unconditioned which are the natural laws and the Buddhist high principles for leading the people to attain Enlightenment. It is directly related to humanity, society, politics, governments, economics and cultures for the security of the nation and the people's happiness.

Therefore, one who can realize the Tathata, can have mental purity, wisdom, lovingkindness, compassion, and patience; and can support human being and society in general. This is true to the Buddha's words as follows:- "walk, monks, on tour for the blessing of the many folks. For the happiness of the many folks out of compassion for the world, for the welfare, the blessing, and the happiness of deities and men."

กิตติกรรมประกาศ

ขอนอบน้อมแด่องค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง ทรงเปี่ยมด้วยพระคุณอันประเสริฐ ทรงชี้ทางพ้นทุกข์แก่มวลมวลมนุษยชาติ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากคณาจารย์และผู้เกี่ยวข้องในการทำวิจัยในครั้งนี้ คือ

๑. ขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งต่อท่านอาจารย์พระมหาสมจินต์ สมุมาปณฺโณ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และอนุโมทนาขอบคุณอาจารย์สนิท ศรีสำแดง ซึ่งท่านทั้งสองเป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ได้ให้ความเมตตาและเสียสละเวลาให้คำแนะนำให้คำปรึกษา ตรวจสอบปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วยดี

๒. ขออุทิศส่วนกุศลถวายแด่พระครูสันติธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดสันติธรรมาราม ผู้เป็นอุปฌายาจารย์ พระอาจารย์ฉินท์ โชติปาโล พระกรรมวาจาจารย์ พระอาจารย์โกศล สุทฺธสีโล พระอนุสาวนาจารย์ ที่ให้การสนับสนุนส่งเสริมด้วยดี

๓. ขอขอบพระคุณคณาจารย์ที่ปรึกษาทั่วไป พระสุธีวรญาณ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ พระศรีปริยัติโมลี รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศ ดร.พระมหาเทียบ สิริญาโณ คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ดร.พระมหาต่วน สิริธมฺโม อาจารย์คณะพุทธศาสตร์ ดร.พระมหาพล อากาศโร เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไปกองวิชาการ อนุโมทนาขอบคุณท่าน รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ปรึกษาอธิการบดี ที่กรุณาช่วยแก้ไขบทความย่อภาษาอังกฤษ ให้ถูกต้องเป็นไปด้วยดี

๔. ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย พระมหาสุทัศน์ ดิสฺสรวาที เลขานุการบัณฑิตวิทยาลัย พระครูใบฎีกาสนั่น ทयरฺกฺโข เจ้าหน้าที่ห้องสมุด พระมหาราชัน จิตฺตปาโล เจ้าหน้าที่ธุรการ และนายกฤต ศรียะอาจ เจ้าหน้าที่ชั่วคราว

๕. ขออนุโมทนาอุบาสิกาคีเลศ โปตระนันท์ อุบาสิกาสุภาวดี อ่อนชื่นและครอบครัว อุบาสกวิทยา วิทยอำนวยคุณ อุบาสกพิมล สัตตบุศย์ อุบาสกสนธิ ลิมทองกุล ที่ให้การอุปถัมภ์สนับสนุนส่งเสริมด้วยดี

ผู้วิจัยขอมอบกุศลทั้งหลายที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ น้อมบูชาพระรัตนตรัย บูรพาจารย์ พระคุณบิดามารดาผู้สอนพุทธธรรมในเบื้องต้น พระอุปัชฌาย์-คณาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทศิลปวิทยา ตลอดจนผู้มีอุปการะคุณทุกท่านที่มีได้กล่าวนาม

พระสมเกียรติ ปริญาโณ (เพชรอริยวงศ์)

วันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๗

คำชี้แจงการใช้อักษรและหมายเลขย่อ

การใช้อักษรย่อและเลขหมายย่อ

เลขเกี่ยวกับพระไตรปิฎก เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม เลขตัวกลางเป็นเลขข้อ เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า ดังนี้ เล่ม/ข้อ/หน้า อาทิเช่น ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๙/๒๙๐ หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรค (ภาษาไทย) เล่ม ๑๑ ข้อ ๓๗๙ หน้า ๒๙๐

อักษรย่อ

ขุ.ขุ.

ขุ.ชา.

ขุ.ธ.

ขุ.ม.

ขุ.ป.

ที.ปา.

ที.ม.

ที.สี.

ม.ม.

ม.มู

ม.อุ.

วิ. มหา.

สัง.ข.

สัง.นิ.

สัง.ม.

สัง.ส.

อง. ดิก.

อง. ทุก.

อง. เอกก.

อภิ.ก.

อภิ.วิ.

อภิ. สง.

ย่อมาจาก

ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ

ขุททกนิกาย ชาดก

ขุททกนิกาย ธัมมบท

ขุททกนิกาย มหานิเทศ

ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค

ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรค

ทีฆนิกาย มหาวรรค

ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค

มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

วินัยปิฎก มหาวิภังค์

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต

อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต

อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต

อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ

อภิธรรมปิฎก วิภังค์

อภิธรรม ธรรมสังคณี

อรรถกถาพระสูตร**อักษรย่อ**

ขุ.ป.อ.

สํ.นิ.ข.อ.

ย่อมาจาก

ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสินี ปฏิสัมภิตามรรคอรรถกถา
สังยุตต... สारัตถปกาสินี นิทาน-ชั้นธวารวรรคอรรถกถา

อรรถกถาพระอภิธรรม**อักษรย่อ**

อภิ.วิ.อ.

อภิ.สง.อ.

ย่อมาจาก

อภิธรรมปิฎก วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา
อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี อัญจสาลินีอรรถกถา

เรื่อง**หน้า**

บทคัดย่อภาษาไทย

(๑)

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

(๓)

กิตติกรรมประกาศ

(๖)

คำชี้แจงการใช้อักษรและเลขหมายย่อ

(๗)

สารบัญ

(๙)

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

๑

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๙

๑.๓ สิ่งที่ต้องการทราบ

๙

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๙

๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

๖

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๗

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๗

๑.๘ สมมติฐานในการวิจัย

๘

๑.๙ กรอบแนวคิดการวิจัย

๘

บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องตถตาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา

๒.๑ การเข้าถึงสภาวะตถตา

๙

๒.๒ ตถตาที่มาในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

๑๒

๒.๒.๑ ตถตาที่มาในพระไตรปิฎก

๑๒

๒.๒.๒ ตถตาที่มาในอรรถกถา

๑๔

๒.๓ สภาวะธรรมที่เกี่ยวข้อง

๑๕

๒.๓.๑ ไตรลักษณ์ ในพระไตรปิฎก

๑๕

๒.๓.๒ ไตรลักษณ์ ในอรรถกถา

๑๙

๒.๔ อิทัปปัจจยตา

๒๐

๒.๔.๑ อิทัปปัจจยตา ในพระไตรปิฎก

๒๐

๒.๔.๒ อิทัปปัจจยตา ในอรรถกถา

๒๑

๒.๔.๓	กฎอภัยทัณฑ์ปัจเจกดา คือลักษณะวิวัฒนาการ ๒ ลักษณะ	๒๒
๑.	การวิวัฒนาการแบบค่อยเป็นค่อยไป	๒๒
๒.	การวิวัฒนาการแบบก้าวกระโดด	๒๓
๒.๔.๔	วิเคราะห์กฎอภัยทัณฑ์ปัจเจกดา	๒๓
๒.๕	ปัจเจกสมุปบาท *	๒๕
๒.๕.๑	ปัจเจกสมุปบาท ในพระไตรปิฎก	๒๕
-	ปัจเจกสมุปบาท ฝ่ายเกิดทุกข์	๒๖
-	ปัจเจกสมุปบาท ฝ่ายดับทุกข์	๒๖
-	วิเคราะห์ปัจเจกสมุปบาท ฝ่ายเกิดทุกข์	๒๘
-	วิเคราะห์ปัจเจกสมุปบาท ฝ่ายดับทุกข์	๓๑
๒.๕.๒	ปัจเจกสมุปบาท ในอรรถกถา	๓๒
๒.๖	อวิตถดา	๓๒
๒.๖.๑	อวิตถดา ในพระไตรปิฎก	๓๒
๒.๖.๒	อวิตถดา ในอรรถกถา	๓๓
๒.๗	อนัญญตดา	๓๓
๒.๗.๑	อนัญญตดา ในพระไตรปิฎก	๓๓
๒.๗.๒	อนัญญตดา ในอรรถกถา	๓๔
๒.๘	ธรรมนियามดา	๓๔
๒.๘.๑	ธรรมนियาม ในพระไตรปิฎก	๓๔
๒.๘.๒	ธรรมนियาม ในอรรถกถา	๓๕
๒.๙	ธัมมัญจิตดา	๓๖
๒.๙.๑	ธัมมัญจิตดา ในพระไตรปิฎก	๓๖
๒.๙.๒	ธัมมัญจิตดา ในอรรถกถา	๓๗
๒.๑๐	จริยธรรมจากการเข้าถึงตถตา	๓๘

บทที่ ๓ แนวคิดเรื่องตถตาในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ

๓.๑	ตถตา ที่มาในหนังสือท่านพุทธทาส ภิกขุ	๔๐
-	ความเข้าใจเกี่ยวกับตถตา	๔๑
-	การปฏิบัติเพื่อเห็นแจ้งตถตา	๔๑
๓.๒	การเข้าสู่สภาวะตถตา	๔๒

๓.๓	สภาวะธรรมที่เกี่ยวข้อง	๔๖
๓.๓.๑	อนิจจตา	๔๗
๓.๓.๒	ทุกขตา	๔๙
๓.๓.๓	อนัตตตา	๕๐
๓.๓.๔	ธัมมัญญิตตา	๕๔
๓.๓.๕	ธัมมนิยามตา	๕๖
๓.๓.๖	อิทัปปัจจยตา	๕๗
๓.๓.๗	สุญญตา	๖๑
๓.๓.๘	อติมมยตา	๖๓
๓.๔	จริยธรรมจากการเข้าถึงตถตา	๖๖

บทที่ ๔ การประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องตถตาในการแก้ปัญหาพร้อมสมัย

๔.๑	ยุคพุทธกาล	๖๘
๔.๑.๑	ชั้น ๕ เป็นอนัตตา หรือตถตา	๖๘
๔.๑.๒	ตถตาเป็นทางสายกลาง	๗๐
๔.๑.๓	ใครเป็นผู้ทำให้เกิดทุกข์	๗๑
๔.๑.๔	ปฏิจสงมุปบาทกับอริยสัจ ๔ มีความสัมพันธ์กันอย่างไร	๗๒
๔.๑.๕	ตถตา กับความหลงผิด	๗๓
๔.๒	ยุคพระเจ้าอโศกมหาราช ในมุมมอง ตถตา	๗๔
๔.๓	สมัยพุทธทาสภิกขุ	๗๗
๔.๓.๑	แนวคิดทางการเมือง	๗๗
(๑)	การเมืองคืออะไร	๗๗
(๒)	การเมืองโดยอาศัยหลักพุทธทาสภิกขุ	๗๘
(๓)	การเมืองคือธรรมะ	๗๙
๔.๓.๒	แนวคิดทางเศรษฐกิจ	๘๑
๔.๓.๓	ตถตาสร้างสันติภาพโลก	๘๓
๔.๓.๔	ตถตาในมิติต่างๆ	๘๔
(๑)	ในฐานะวิวัฒนาการของชีวิต	๘๔
(๒)	ในฐานะเป็นธรรมหรือสิ่งทั้งปวงรอบตัวเรา	๘๔
(๓)	ในฐานะพระรัตนตรัย	๘๕

๔.๔	องค์ความรู้ ตถตา กับการจัดความสัมพันธ์เพื่อการแก้ปัญหา	๘๖
๔.๔.๑	การจัดความสัมพันธ์เพื่อการแก้ปัญหา	๘๖
	(๑) การแก้ปัญหาทางอัตตวิสัยหรือส่วนตัว	๘๗
	(๒) การแก้ปัญหาทางภาววิสัยหรือส่วนรวม	๘๗
๔.๔.๒	การแก้ปัญหาความขัดแย้ง	๙๐

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย วิจาร์ณและข้อเสนอแนะ

๕.๑.	สรุป	๙๒
๕.๑.๑	ความเข้าใจ ตถตา	๙๒
๕.๑.๒	สำเร็จตามวัตถุประสงค์และสิ่งที่ต้องการทราบ	๙๓
๕.๑.๓	ได้รับองค์ความรู้ใหม่	๙๔
๕.๒	ข้อวิจารณ์	๙๖
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๙๗
๕.๓.๑	ความเห็นเรื่องการจัดความสัมพันธ์สถาบันพระพุทธศาสนา	๙๘
	- แนวทางแก้ไข	๙๘
๕.๓.๒	ความเห็นเรื่องระบอบการเมืองไทย	๙๙
	- แนวทางแก้ไข	๑๐๐
๕.๓.๓	ความเห็นเกี่ยวกับหลักการปกครอง	๑๐๒
	(๑) หลักธรรมาธิปไตย	๑๐๒
	(๒) หลักพระมหากษัตริย์ประมุขแห่งรัฐ	๑๐๒
	(๓) หลักอำนาจอธิปไตยของปวงชน	๑๐๓
	(๔) หลักเสรีภาพของบุคคล	๑๐๓
	(๕) หลักความเสมอภาค	๑๐๓
	(๖) หลักดุลยภาพ	๑๐๓
	(๗) หลักภราดรภาพ	๑๐๔
	(๘) หลักเอกภาพ	๑๐๔
	(๙) หลักนิติธรรม	๑๐๔
๕.๓.๔	การประยุกต์หลักธรรมการปกครองกับอุดมการณ์แห่งชาติ	๑๐๕
๕.๓.๕	การประยุกต์เข้ากับเอกลักษณ์พิเศษของประเทศไทย	๑๐๖

ภาคผนวก

๑. องค์สัมพันธภาพของตถตา	๑๐๘
๒. สภาวะตถตา กับไวพจน์ที่เกี่ยวข้อง แสดงด้วยสี่เหลี่ยมสัมพันธภาวะ	๑๐๙
๓. องค์สัมพันธภาพเบญจขันธ์	๑๑๑
๔. ตถตา หรือ อิทัปปัจจยตา กับหลักวิชาสัมพันธภาพในทางการเมือง	๑๑๓
๕. ภารกิจ ปฏิจจสมุปปาท คำกลอน	๑๑๕
ประวัติโดยสังเขปของท่านพุทธทาสภิกขุ	๑๑๗

บรรณานุกรม

๑๑๙

ประวัติผู้วิจัย

๑๒๔

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา เป็นศาสนาเดียวที่พระธรรมคำสอนตรงกับกฎธรรมชาติ และปัจจัยทำให้เกิดสัมมาทิฐิ (ความเห็นถูก) ตั้งอยู่บนพื้นฐาน ๒ อย่าง คือ

(๑) โปรโตโมสะ คือความได้สดับแต่บุคคลอื่น เสียงกระตุ้นชักจูงจากภายนอก คือการรับฟังคำแนะนำสั่งสอน หรือสิ่งที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

(๒) โยนิโสมนสิการ คือการรู้จักการใช้ความคิด ความทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายอย่างมีเหตุปัจจัย พิจารณาอย่างเป็นกระบวนการ มีเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด คิดใคร่ครวญเพื่อให้รู้แจ้งตามความเป็นจริงแห่งสภาวะธรรมทั้งปวง^๑

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่พระบรมศาสดาประกาศคำสอนโดยไม่ต้องอ้างพระผู้เป็นเจ้าของบน หรือพระผู้สร้างใดๆ พระพุทธองค์ทรงสอนให้รู้ตามความเป็นจริงว่าธรรมทั้งปวงย่อมมีเหตุปัจจัย เกิดขึ้นลอยๆ เองไม่ได้ ธรรมชาติย่อมเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา แต่สิ่งเหล่านี้ย่อมรู้ได้ยาก เข้าถึงยาก ถ้าผู้แสวงหามิได้ยกจิตใจให้ยิ่งใหญ่อย่างมีจุดมุ่งหมายเพื่อรับใช้มวลมนุษยชาติ สมดังพุทธดำริเมื่อครั้งทรงตรัสรู้ใหม่ๆ ก่อนออกแสดงธรรม พระองค์ได้มีพระปริวิตกแห่งจิตเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความดำริดังนี้ว่า ธรรมที่เราได้บรรลุนี้แลลึก เห็นได้โดยยาก รู้ตามได้โดยยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต อันความตรึกหยั่งไม่ถึง ละเอียดยุติได้แต่บัณฑิต ส่วนประชาชนนี้เป็นผู้ยินดีเพลิดเพลินใจในอาลัย เป็นผู้เห็นปฏิจจสมุปบาทที่เป็นปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้ได้โดยยาก และเห็นได้โดยยากซึ่งธรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สันตัตถาเป็นที่สำรอก เป็นที่ดับเป็นที่ย่อออกจากตัณหา ก็ถ้าเราเพียงแสดงธรรมและคนอื่นไม่รู้ตามธรรมของเรา ก็

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๗/๓๘๑.

จะเป็นความลำบากเหน็ดเหนื่อยแก่เราเปล่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทั้งคาถาที่เป็นอัสจรรยียังนัก ไม่เคยได้สดับมาแต่ก่อน ก็ได้แจ่มแจ้งแก่เราดังนี้ ธรรมที่เราบรรลุได้โดยยากบัดนี้ไม่ควรประกาศธรรมนี้ไม่เป็นธรรมที่ชน ผู้มีราคะโทสะ หนาแน่นตรัสรู้ได้โดยง่าย ชนผู้มีราคะกล้า ถูกกองความมืดหุ้มห่อไว้ ย่อมไม่เห็นธรรมที่ยังสัตว์ให้ถึงที่ทวนกระแสโลก ละเอียด ลึก เห็นได้โดยยากเป็นอณู ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราคิดเห็นเช่นนี้ ก็มีจิตน้อมไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อแสดงธรรม^๒

พระไตรปิฎก ในปัจฉิมสูตร ได้กล่าวถึง ตถตา ว่า

ภิกษุทั้งหลายความจริงแท้ ตถตา ความไม่คลาดเคลื่อน อวิตถตา ความไม่เป็นอย่างอื่น อนัญญตถตา คือความที่ธรรมเกิดขึ้นเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย... เราเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท^๓

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่า “ตถตา” แปลว่า ความเป็นเช่นนั้นเอง บางทีก็เรียกสั้นๆ ว่า “ตถตา” ก็มี ความหมายอย่างเดียวกัน เป็นเรื่องของภาษา จะพูดให้สั้นเป็นตถตา ก็ได้ เป็นตถาตา ก็ได้ “ตถ” หรือ “ตถา” ก็แปลเหมือนกัน แปลว่า เช่นนั้น, ตา นี้แปลว่า ความ, ตถาตา ความเป็นเช่นนั้น^๔

คำว่า “ตถตา” แปลว่า ภาวะที่เป็นอย่างนั้น เป็นคำที่ใช้แทนปฏิจจสมุปบาท ซึ่งมีคำที่ใช้ในนัยเดียวกันอยู่อีก ๓ คำ คือ

- (๑) อวิตถตา ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้, ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น^๕
- (๒) อนัญญตถตา ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น หรือไม่ไปโดยประการอื่น
- (๓) อิทัปปัจจยตา ความที่มีสิ่งนี้ สิ่งนี้ เป็นปัจจัย แล้วสิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๒ ม.ม. ๑๒/๓๒๑/๓๘๘.

^๓ ส. นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๒๕

^๔ พุทธทาสภิกขุ, เช่นนั้นเอง, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙.

^๕ พุทธทาสภิกขุ, เช่นนั้นเอง, หน้า ๔๑.

พุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

ความเป็นเช่นนั้นเอง ความที่มันอย่างนั้นแหละ ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้ ใครจะบังคับมันไม่ได้ มันเคยเป็นมาอย่างไร มันก็เป็นอย่างนั้นชั่วนาตาปี มันเป็นไปอย่างไร มันก็เป็นอย่างนั้นชั่วนาตาปีนี้แหละเรียกว่า ตถตา^๖

การอธิบาย “ตถตา” ในลักษณะอย่างนี้ของพุทธทาสภิกขุ โดยนัยหนึ่งก็คือ การอธิบายกฎอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือ เป็นกฎแห่งเหตุผล “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” อธิบายถึงความไม่มีรากฐานของสังขตธรรม เมื่อไม่มีรากฐานจึงไม่เที่ยงและเปลี่ยนแปลง แต่เปลี่ยนแปลงอยู่ในกรอบเดิมอยู่ชั่วอนันตกาล เรียกกรอบนี้ว่า “ตถตา”

การศึกษาเพื่อให้เกิดสภาวะ “ตถตา” หรือเข้าถึงนั้น ความเข้าใจโดยทั่วไปว่าเป็นการยาก แต่เชื่อว่าคำสอนของพระพุทธองค์ย่อมเป็นคำสอนที่ปฏิบัติให้รู้แจ้งเห็นจริง และ ทำทนายหรือเชื่อเชิญผู้อุทิศตนแสวงหาสัจจะเพื่อมวลมนุษยชาติอย่างแท้จริง สภาวะ “ตถตา” หรือ อิทัปปัจจยตา กิติ ปฏิจจสมุปบาท กิติ เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา

สมดังพุทธพจน์ที่ว่า ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท^๗

การเข้าถึงสภาวะ “ตถตา” ต้องผ่านขั้นตอนวิปัสสนากรรมฐานเพื่อให้เกิดสภาวะรู้แจ้งตามความเป็นจริงว่าสังขารหรือสิ่งปรุงแต่งทั้งปวง ทั้งนามธรรมแลรูปธรรมตกอยู่ในอำนาจกฎไตรลักษณ์ เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา อันเป็นกฎความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี สองลักษณะคือด้านความเจริญก้าวหน้า และด้านความเสื่อม กระทั่งเกิดปัญญา (ญาณทัศนะ) ความเข้าใจว่าสังขารทั้งปวงย่อมเป็นเช่นนั้นเอง “ตถตา” และเมื่อรู้ว่าสังขารทั้งปวงยึดถือไม่ได้ จิตก็ย่อมอิสระ ก็ย่อมหลุดพ้น จิตที่หลุดพ้น ย่อมสิ้นอาสวะกิเลส สู้อสังขารนิพพาน ก็มีปัญญารู้ว่า เป็นเช่นนั้นเอง สิ่งทั้งปวงเป็นเช่นนั้นเอง และการเข้าถึง “ตถตา” นั้นย่อมเข้าถึงองค์รวมของสภาวะธรรมชาติในทุกแง่มุม ทุกมิติอย่างรอบด้าน บนความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะสังขตธรรม (ขั้น ๕) และสภาวะอสังขตธรรม (ภาวะหลุดพ้นไม่ยึดติดในขั้น ๕) ผู้เข้าถึงหรือทรงสภาวะนี้ย่อมมีจริยธรรมเหนือมนุษย์ธรรมดาเป็นแน่แท้

^๖ พุทธทาส ภิกขุ, *อิทัปปัจจยตา*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๒๗), หน้า ๑๒.

^๗ ม. มูล. (ไทย) ๑๒/๓๔๖ / ๒๕๓.

นอกจากนี้การเข้าสภาวะ ตถตา แล้วสามารถที่ประยุกต์ธรรมเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้กับสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น การเผยแผ่พระศาสนาด้านปรมัตถธรรม, การดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขตามวิถีพุทธ, ด้านการเมือง, การปกครอง, เศรษฐกิจ, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เป็นต้น ฉะนั้นการศึกษาแนวคิด ตถตา จึงเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งยวด ทั้งนี้เกี่ยวกับความมั่นคงของชาติและความผาสุกของปวงชน ทั้งถูกต้องเหมาะสมสอดคล้องในทุกสภาพการณ์

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- (๑) เพื่อศึกษาให้ได้รับความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องตถตาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา
- (๒) เพื่อศึกษาให้ได้รับความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องตถตาในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ
- (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องตถตาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา กับแนวคิดเรื่องตถตาในในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ ในการแก้ปัญหาร่วมสมัย

๑.๓ สิ่งที่ต้องการทราบ

- (๑) เพื่อให้ได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ ตถตา ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา นั้นเป็นอย่างไร
- (๒) เพื่อให้ได้รับความรู้ความเข้าใจแนวคิดเรื่อง ตถตา ในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นอย่างไร
- (๓) เพื่อให้ได้รับความรู้ความเข้าใจการประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องตถตาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา กับแนวคิดเรื่องตถตาในในทรรศนะของพุทธทาสภิกขุ ในการนำความรู้ความเข้าใจประยุกต์ใช้แก้ปัญหาเหตุวิกฤติต่างๆ ร่วมสมัย ตามจุดมุ่งหมายแห่งพระพุทธศาสนาได้อย่างไร

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

หนังสือและเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องตถตาในพระพุทธานุศาสนานั้นมีอยู่น้อยมาก นอกจากงานเขียนของพุทธทาสภิกขุ แล้วยังมีงานเขียนพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) และยังมีงานวิจัยเรื่องที่ใกล้เคียงของพระมหาวิศิษฐ์ อาจารย์สมบุญโน (สมบุญ) ตามลำดับดังนี้

(๑) หนังสืออัครมมยดาประยุกต์ โดยพุทธทาสภิกขุ ความตอนหนึ่งว่า ตถตา มั่นเป็นเช่นนั้นเอง, มั่นเป็นเช่นนั้นเอง มีเหตุปัจจัยก็ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย, ถ้าไม่มีเหตุปัจจัย ก็ไม่ต้องเป็นไปตามอะไร สิ่งที่เป็นสังขตธรรม ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย, สิ่งที่เป็น อสังขตธรรม ก็ไม่ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย, มั่นเป็นเช่นนั้นเอง กิริยาที่มันปรุงแต่งกัน มั่นก็เป็นเช่นนั้นเอง อวิชาทำให้เกิดสังขาร สังขารให้เกิดวิญญาณ วิญญาณทำให้เกิดนามรูป, นามรูปให้เกิดอายตนะ อายตนะให้เกิดผัสสะ ผัสสะให้เกิดเวทนา เกิดตัณหา อุปาทาน, มั่นเป็นเช่นนั้นเอง ถ้าเราไม่อยากจะเป็นทุกข์ ก็อย่าเข้าไปในตัวเช่นนั้นเองที่เป็นทุกข์, ไปในตัวเช่นนั้นเองที่ไม่เป็นทุกข์ มั่นมีอยู่เช่นนั้นเองมันมีทั้งสองฝ่าย, เป็นฝ่ายทุกข์ก็ได้, ฝ่ายไม่เป็นทุกข์ก็ได้

(๒) หนังสือ พุทธธรรม ในบทที่ ๔ เรื่องปฏิจจสมุปบาท โดย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) มีใจความสำคัญที่น่าสนใจมาก ที่ได้กล่าวถึงตัวบทและแบบความสัมพันธ์ ในหลักปฏิจจสมุปบาท ความว่า พุทธพจน์ที่เป็นตัวบทแสดงหลักปฏิจจสมุปบาท นั้น แยกออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ที่แสดงเป็นกลางๆ ไม่ระบุชื่อหัวข้อปัจจัยอย่างหนึ่ง กับที่แสดงเจาะจงระบุชื่อหัวข้อปัจจัยต่างๆ ซึ่งสืบทอดต่อกันโดยลำดับเป็นกระบวนการอย่างหนึ่ง กับที่แสดงเจาะจงระบุชื่อหัวข้อปัจจัยอย่างหนึ่ง กับที่แสดงเจาะจงระบุชื่อหัวข้อปัจจัยต่างๆ ซึ่งสืบทอดต่อกันโดยลำดับเป็นกระบวนการ อย่างหนึ่ง อย่างแรก มักตรัสไว้นำหน้าอย่างหลัง เป็นทำนองหลักกลาง หรือหลักทั่วไป ส่วนอย่างหลัง พบได้มากมาย และส่วนมากตรัสไว้ล้วนๆ โดยไม่มีอย่างแรกอยู่ด้วย อย่างหลังนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นหลักแจ้งหัวข้อ หรือขยายความ เพราะแสดงรายละเอียดให้เป็น หรือเป็นหลักประยุกต์ เพราะนำเอากระบวนการธรรมชาติดมาแสดงให้เห็นความหมายตามหลักทั่วไปนั้น....

(๓) จากวิทยานิพนธ์ของพระมหาวิศิษฐ์ อจฺรสมฺปนฺโน (สมบุรณ) เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบกฎธรรมชาติระหว่างกฎปฏิจจสมุปบาท กับ กฎแห่งเต๋า ปี ๒๕๓๘ สรุปใจความพอสังเขปดังนี้

.....การอธิบายสรรพสิ่งตามหลักอิติปปัจจยตา เป็นการพิจารณาในแง่ของกระบวนการธรรมชาติที่ว่าด้วยตัวกฎหรือสภาวะล้วนๆ ซึ่งเป็นการอธิบายตามแนวของเหตุผลอย่างกว้างๆ ตลอดทั้งกระบวนการ ไม่มีการกล่าวถึงสิ่งเฉพาะใดๆ กล่าวคือไม่ระบุว่าสิ่งนี้คืออะไรจึงสามารถนำไปอธิบายถึงธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง เพราะเป็นการแสดงเหตุผลกลางๆ ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกัน สิ่งทั้งหลายมีอยู่โดยสัมพันธ์ สิ่งทั้งหลายมีอยู่ด้วยอาศัยปัจจัย ซึ่งเป็นเพียงการอธิบายให้เห็นความคลี่

คล้ายขยายตัวแห่งกระบวนการธรรมชาติในทางวิวัฒนาการขึ้น และเสื่อมสลายไปตามเหตุปัจจัยล้วนๆ ตามธรรมชาติ

กฎอิทัปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาทสากลจึงถือได้ว่าเป็นกฎสากลธรรมชาติที่สามารถอธิบายกระบวนการเกิดดับของสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตได้อย่างกว้างขวางปรากฏการณ์ของธรรมชาติทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเกิดมีขึ้น ณ ที่ใด ๆ ก็ตาม จะต้องเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น เหลียวไปทางไหนให้รอบๆ ทั่วโลก ทั้งจักรวาล ทั้งสากลจักรวาล หรือว่าจนหมดอะไรๆ ที่มันมีอยู่ จะพบแต่ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น” โลกเกิดขึ้นก็เพราะความที่สิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัยสิ่งมีชีวิตเกิดขึ้นก็เพราะความที่สิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตก็ล้วนแต่เกิดขึ้น ดำเนินไป ตามหลักที่ว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี ทั้งสิ้น

๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ตถตา หมายถึง ความเป็นเช่นนั้น, ตถา แปลว่าเช่นนั้น

อวิตถตา ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้ หรือไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น

อนัญญตถตา ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น หรือไม่เป็นไปโดยประการอื่น

สังขตธรรม สังขารทั้งปวงนามธรรมและรูปธรรมปรุงแต่งแล้วย่อมสิ้นไป

อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

อิทัปปัจจยตา โดยพยัญชนะ ความมีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

(๑) ทุกสิ่งมีปัจจัยแห่งการเกิดและการดับ

(๒) เมื่อปัจจัยแห่งการเกิดสิ่งใด ; สิ่งนั้นๆ ก็เกิดขึ้นและมีอยู่

(๓) เมื่อปัจจัยไม่มีแก่สิ่งใด สิ่งนั้นก็ไม่มีอยู่หรือดับ หมายความว่า ไม่

เกี่ยวกับพระเจ้าผู้สร้าง เป็นต้น และมีได้หมายความว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย^๑

อิทัปปัจจยตาโดยไวพจน์ คือ ปฏิจจสมุปบาท, ธัมมัญญิตตา, ธัมมนิยาม, ตถตา, อวิตถตา, อนัญญตถตา, ยถาปัจจยปวัตตนาตา^๒

ปฏิจจสมุปบาท การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยกัน หรือ ธรรมอาศัยกันเกิดขึ้น

ธัมมัญญิตตา ความตั้งอยู่ตามธรรมชาติของกฎธรรมดา

^๑ พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมโฆษณ์ อรรถาณุกรม เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒๐.

^๒ พุทธทาสภิกขุ, **อัครมมยตาประยุกต์**, (กรุงเทพฯ : สวนอัครมมยมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑๗.

ธัมมนิยามตา ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของกฎธรรมชาติ

อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง แปรปรวนไปตามสภาวะ

ทุกขตา ความเป็นทุกข์ คงสภาพเดิมไม่ได้

อนัตตตา ความไม่ใช่ตัวตน

สูญญตา ความว่างจากตัวตน

อตัมมยตา คงที่อยู่ในความถูกต้องตามธรรมชาติ อันปัจจัยที่อะไรๆ ปรุงแต่งไม่ได้^{๑๐}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Investigation and Research) โดยมุ่งเน้นการศึกษา “ตถตา” หรือ “อิทัปปัจจตา” ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา และศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับ “ตถตา” หรือ “อิทัปปัจจตา” ของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

(๑) ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยวิธีเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาจากพระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาไทย – บาลีและอรรถกถา

(๒) ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยวิธีเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาจากผลงานของพุทธทาสภิกขุ

(๓) ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อให้รู้แจ้งสภาวะตามหัวข้อวิจัย

(๔) วิเคราะห์ข้อมูล อธิบายความ แสดงเหตุผลเชิงวิเคราะห์ตถตา ในพระไตรปิฎกและอรรถกถากับแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ ในการประยุกต์แก้ปัญหาร่วมสมัย

(๕) สรุปผลของการศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าแห่งการประยุกต์แก้ปัญหาร่วมสมัย วิจารณ์ และข้อเสนอแนะ

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

(๑) ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ “ตถตา” ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา กับ แนวคิดของพุทธทาสภิกขุ

(๒) ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ “ตถตา” ที่สอดคล้องและแตกต่างในพระไตรปิฎกและอรรถกถา กับแนวคิดพุทธทาสภิกขุ

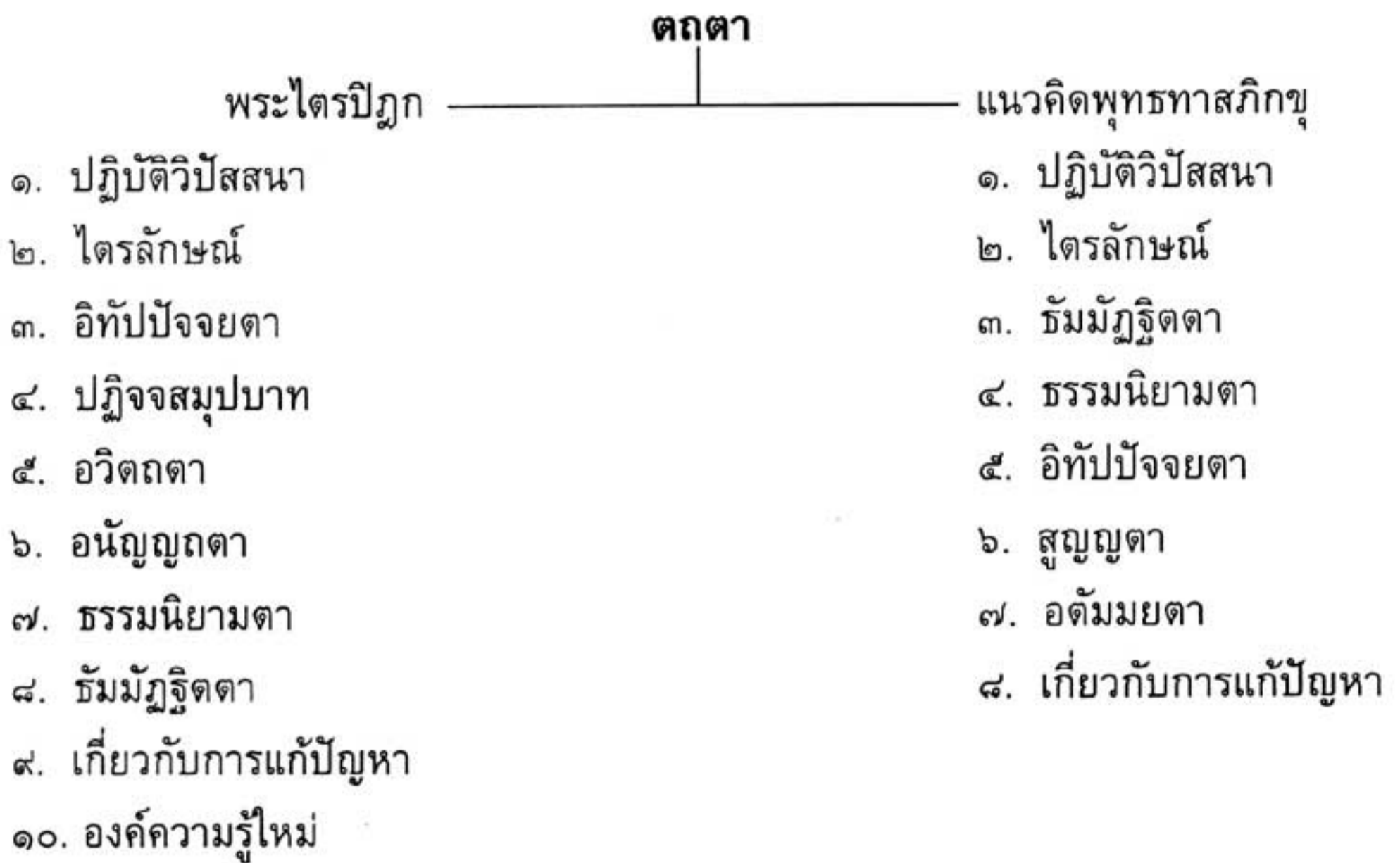
^{๑๐} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมโฆษณ์ อรรถกถานุกรม เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๒),

(๓) เพื่อให้มีแนวทางสำหรับผู้ที่จะแสวงหาสัจจะเพื่อการหลุดพ้น อุตีศตน เพื่อประเทศชาติ พระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ และมวลมนุษยชาติ เพิ่มจำนวนมากขึ้นและขยายผลในการนำไปประยุกต์แก้ปัญหาสำคัญๆ ของประเทศชาติและโลก ด้านต่างๆ เพื่อบรรลूसันติภาพโลกตามความมุ่งหมายแห่งพระพุทธศาสนาต่อไป

๑.๘ สมมติฐานในการวิจัย

จากการศึกษาและการวิจัยในเบื้องต้นพบว่าแนวคิดตถตาของพุทธทาสภิกขุ ไม่ต่างไปจากพระไตรปิฎก และคาดว่าเมื่อศึกษาปฏิบัติอย่างถึงที่สุดแล้วสามารถนำไปประยุกต์แก้ปัญหาต่างๆ ได้ตามสมควร

๑.๙ กรอบแนวคิดตถตา

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องตถตาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา

ตถตา คือความเป็นเช่นนั้นแห่งธรรมทั้งปวง เป็นสภาวะธรรมองค์รวม อันสามารถรู้ได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จนสามารถรู้แจ้ง เห็นจริงต่อองค์ประกอบของชีวิตคือขั้น ๕ ได้แก่ รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ ตามความเป็นจริงว่าเป็นไปตามอำนาจกฎไตรลักษณ์ ได้แก่สภาวะ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขั้น ๕ เป็นสภาวะที่มีได้เป็นตัวตนที่แท้จริง สักว่าธาตุมาประชุมกันแล้วแปรปรวนไปตามกฎไตรลักษณ์ และสามารถทำให้ผู้ศึกษาได้รู้ได้เข้าใจสภาวะสังขตธรรม คือสภาวะธรรมที่มาประชุมกันแล้วแปรปรวนไป จนสามารถรู้แจ้งบรรลุไปถึงสภาวะธรรมในมิติอื่นๆ เช่น ธัมมัญญิตตา (เป็นการตั้งอยู่ตามธรรมดา) ธรรมนิยามตา (เป็นกฎตายตัวของธรรมดา) อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย) ปฏิจจสมุปบาท (อาการที่อาศัยกันเกิดขึ้น) อวิตตา (ความไม่แปลกไปจากความเป็นอย่างนั้น) อนัญญุตตา (ความไม่เป็นโดยประการอื่นจากความเป็นอย่างนั้น) สุญญุตตา (ความว่างจากตัวตนในสิ่งทั้งปวง) อันเป็นไวพจน์ของ ตถตา ทั้งสิ้น ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เป็นลำดับไป

๒.๑ การเข้าถึงสภาวะตถตา

สมถวิปัสสนากรรมฐานเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริง เป็นวิธีการที่โดดเด่นที่สุดในพระพุทธศาสนาเพียงศาสนาเดียวเท่านั้น การที่ผู้ศึกษาต้องการที่จะศึกษาปฏิบัติและเจริญรอยตามพระธรรมคำสั่งสอนเพื่อที่จะบรรลุองค์แห่งความรู้แจ้งตามความเป็นจริง เป็นจริงอย่างนั้นโดยที่ไม่มีเรา ไม่มีความคิดของผู้ศึกษาเข้าไปเกี่ยวข้อง เป็นจริงตามที่สภาวะธรรมนั้นมันเป็นของมันอย่างนั้น ก่อนที่รู้เข้าใจถึงแนวคิด ตถตา ในพระไตรปิฎก จึงเริ่มด้วยการพิจารณา การเข้าถึงสภาวะ ตถตา ด้วยวิธีการปฏิบัติสมถและวิปัสสนากรรมฐาน เป็นตัวตั้งในการวิจัยตลอดทั้งเรื่อง โดยยกหลักฐานจากพระไตรปิฎกมาประกอบพิจารณา เป็นลำดับไป

“ธรรม ๒ อย่างที่ควรให้เจริญเป็นไฉน คือ สมถะ ๑ วิปัสสนา ๑
ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ควรให้เจริญ”

“ธรรม ๒ อย่างที่ควรกำหนดรู้เป็นใจน คือ นาม ๑ รูป ๑ ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ควรกำหนดรู้”^๑

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเป็นไปในส่วนแห่งวิชา ธรรม ๒ อย่างเป็นใจน คือ สมณะ ๑ วิปัสสนา ๑”

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมณะ ที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมจิต จิตที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละราคะได้ วิปัสสนาที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมอบรมปัญญา ปัญญาที่อบรมแล้ว ย่อมเสวยประโยชน์อะไร ย่อมละอวิชชาได้^๒

พระพุทธองค์ทรงกล่าวว่า “ธรรม ๒ อย่างที่ควรกำหนดรู้เป็นใจน คือ นาม ๑ รูป ๑ ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ๗” นามและรูป ก็คือขันธ์ ๕ เป็นองค์ประกอบของชีวิต ได้แก่ รูปขันธ์, เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, และวิญญาณขันธ์ เรียกโดยย่อว่า รูปกับนาม หรือ กายกับจิต

รูปขันธ์ มาจากเหตุหรือปัจจัย คือ มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ เรียกว่า ฝ่ายรูป หรือรูปธรรม ส่วนฝ่ายนาม หรือนามธรรม ได้แก่

เวทนาขันธ์ เกิดจากผัสสะ หรือผัสสะเป็นเหตุ เป็นปัจจัย

สัญญาขันธ์ เกิดจากผัสสะ หรือผัสสะเป็นเหตุ เป็นปัจจัย

สังขารขันธ์ เกิดจากผัสสะ หรือผัสสะเป็นเหตุ เป็นปัจจัย

วิญญาณขันธ์ เกิดจากนามรูปเป็นเหตุ เป็นปัจจัย^๓

แสดงให้เห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นเพียงสักว่าธาตุที่มาประชุมกันอย่างเป็นเหตุเป็นปัจจัยกัน เกิดขึ้นแปรปรวนไป เสื่อมไปเป็นธรรมดาตามกฎไตรลักษณ์

แต่ผู้ไม่รู้ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฝึกในธรรมของพระอริยะ ก็จะมี ความเข้าใจว่า รูปเป็นอัตตา เวทนาเป็นอัตตา สัญญาเป็นอัตตา สังขารเป็นอัตตา วิญญาณเป็นอัตตา

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๙, ๓๘๐/๒๙๐.

^๒ อัง. ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๗๕/๖๙.

^๓ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๔/๘๖.

แต่ในความเป็นจริงตามสภาวะธรรมนั้น เวทนา สัญญา สังขาร เกิดจาก เหตุปัจจัยคือผัสสะ เกิดแล้วก็แปรปรวนไปเป็นธรรมดา และดับไป ตกอยู่ภายใต้ เงื่อนไขของกฎไตรลักษณ์ จากหลักฐานในพระสูตรดังกล่าว ทำให้เราได้รับความรู้ตาม ความเป็นจริงทั้งทางปริยัติและในเชิงปฏิบัติ พบว่า

๑. ชันธ ๕ เกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ เกิดขึ้น แปรปรวนไปเป็นธรรมดา แล้วก็ดับไป หรือ เกิด แก่ ดับ

๒. รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นลอยๆ ไม่ได้ แต่เกิดจากผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัย และนามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยของวิญญาณ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา ที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด ขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ”^๔

๓. เมื่อจิตสังขาร คือการปรุงแต่งทางจิตเช่นการเกิดขึ้นของนิวรรณ์ ๕ ได้แก่ กามฉันทะ, พยาบาท, ถีนมิทธะ, อุทธัจจกุกกุกจะ, และวิจิกิจฉา เป็นต้น ภาวะ เหล่านี้เกิดขึ้น แล้วในเบื้องต้น แปรปรวนไปเป็นธรรมดาในท่ามกลาง แล้วดับไปในที่ สุด เป็นอาการปรุงแต่งทางจิต เป็นลักษณะที่เป็นไปตามกฎปฏิจจสมุปบาท แต่ทั้งนี้ก็ ล้วนแล้วตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ทั้งสิ้น ไตรลักษณ์จึงเป็นอารมณ์วิปัสสนา

๔. ในทางปฏิบัติเมื่อเราว่าการปรุงแต่งทางจิตในทางกุศลก็ดี ในทาง อกุศลก็ดี ล้วนแล้วเกิดจากความไม่รู้แห่งเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น เรียกว่า อวิชชา แต่เมื่อ เราผู้ศึกษาได้รู้ว่า วิชชา คือ การรู้แจ้งสภาวะธรรมทั้งปวง เมื่อผัสสะก็สามารถอิสระ จากรูปธรรมทั้งปวงได้ คือผัสสะอิสระจาก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ธรรมารมณ์ นั้นเอง ผลจากการวิปัสสนา ทำให้เราเห็นตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดก็ ตามที่ตกอยู่ในเงื่อนไขของกฎไตรลักษณ์จะยึดถือ ยึดมั่น เกาะเกี่ยวไม่ได้ เพราะไม่ ได้เป็นอัตตา เพียงแต่สัมพันธ์หรือผัสสะอย่างอิสระเท่านั้น จึงจะพ้นทุกข์ได้ สมจริง ตามที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

ดูกรภิกษุ บุคคลเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า รูป...
เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็น
อนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปใน ภายในหรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือ
ละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้น
ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา^๕

^๔ ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๔๔/๗๐.

^๕ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๘/๘๘.

๕. แสดงให้เห็นว่าการยึดมั่นถือมั่น(อุปาทาน)ย่อมได้รับความทุกข์ อันเป็นผลที่เกิดจากอวิชชา และผลจากวิปัสสนาย่อมเกิดปัญญาที่รู้เท่าทันต่อสภาวะ ผัสสะอย่างอิสระ เรียกว่า ผัสสะอย่างมีวิชชา ทั้งสองอย่างย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทั้งฝ่ายปรุงแต่ง และฝ่ายพ้นการปรุงแต่ง แสดงให้เห็นถึงมิตติของสภาวะที่เรียกว่า “ตถตา” ความเป็นเช่นนั้นเองแห่งธรรมทั้งปวง คือทั้งสังขตธรรม ก็เป็นเช่นนั้นเอง อสังขตธรรม ก็เป็นเช่นนั้นเอง

๒.๒ ตถตาที่มากในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

๒.๒.๑ ตถตาที่มากในพระไตรปิฎก

การค้นคว้า ตถตา ที่มากในพระไตรปิฎกนั้น มีน้อยมาก และพบว่า ตถตา แปลว่า “ความจริงแท้” และในอรรถกถาแปลว่า “สังขธรรม” พิจารณาได้ว่า ตถตา คือ ปัญญาความรู้แจ้งในสภาวะธรรมทุกมิติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเป็นปัญญาที่ทรงรู้แจ้งทั้งองค์รวมแห่งธรรมทั้งปวง ตถตา จึงมีไวพจน์ต่างๆ หลายคำดังที่ได้กล่าวในเบื้องต้นแล้ว การที่ ตถตา มีไวพจน์ต่างๆ หลายคำ ผู้วิจัยมีความเข้าใจว่าพระพุทธรองค์ทรงมีวัตถุประสงค์อธิบายให้พุทธสาวกได้เข้าใจสภาวะธรรมตามความเป็นจริงได้ง่ายขึ้น อย่างถ่องแท้ในทุกมิติ สมดังพระพุทธรองค์ตรัสว่า

...พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ ทัวถึงซึ่งธาตุอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร สังขารเป็นปัจจัย...

ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ (ตถตา) ความไม่คลาดเคลื่อน (อวิตถตา) ความไม่เป็นอย่างอื่น (อนนญญตถตา) คือความที่ธรรมเกิดขึ้นเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย (อิทัปปัจจยตา) ดังพรรณนามา ฉะนี้แล เราเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท^๖

ตถตา เป็นสภาวะสังขธรรมองค์รวม จะเข้าใจอย่างถูกต้องผู้วิจัยมีความเห็นว่า ก่อนอื่นจะต้องมีความรู้ความเข้าใจรู้แจ้งเห็นจริงตามกฎไตรลักษณ์ เป็นด้านแรกและเห็นว่า สังขารทั้งปวงนั้นไม่เที่ยงแปรปรวนทุกขณะ สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา จึงหน่ายในสังขาร จิตไม่ยึดถือ เมื่อจิตไม่ยึดถือ ย่อมรู้จิตว่าอิสระหลุดพ้น ก่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง ก็จะพบกับสภาวะอสังขตธรรม คือสภาวะ

^๖ ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๑/๒๕.

นิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนา ดังนี้แล้วผู้ศึกษาก็สามารถที่จะเข้าใจ รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริงทั้งสองด้านทั้งด้านสังขตธรรม และด้านอสังขตอสังขตธรรม

สมดังพุทธพจน์ที่ว่า สัพเพ ธัมมา อนัตตา ผู้ที่ได้ผ่านการวิปัสสนาและรู้แจ้งต่อสภาวะธรรมที่ปรุงแต่งเรียกว่าสังขตธรรม ได้แก่สภาวะขั้น ๕ ได้แก่ รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ เมื่อพิจารณาขั้น ๕ ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ แสดงให้เห็นว่าขั้น ๕ เป็นสิ่งที่สลายไป เกิด แก่ ดับ มีเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดตรงตามพุทธพจน์ที่ว่า

“สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา”^๗ และพระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลายรูปไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”

ขั้น ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา “...สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^๘ จะเห็นได้ว่าสังขตธรรมทั้งฝ่ายรูปและนามหรือกายและจิตที่ปรุงแต่ง ถ้าเราได้พิจารณาจะเห็นได้ ๒ ลักษณะ คือ

- (๑) ฝ่ายที่เกิดแก่ดับ หรือฝ่ายที่เปลี่ยนแปลงได้แก่ขั้น ๕
- (๒) ฝ่ายที่เป็นกฎ ได้แก่กฎไตรลักษณ์เป็นฝ่ายที่ไม่สูญสลาย

กฎไตรลักษณ์ยังคงเป็นกฎไตรลักษณ์ไม่เสื่อมสลาย แต่สิ่งที่เกิดขึ้นตกอยู่ใต้อำนาจของของกฎไตรลักษณ์ ย่อมเกิด แก่ ดับ เสื่อมสลายไปตามกฎไตรลักษณ์ สมดังพุทธที่ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภาวะสลาย และภาวะไม่สลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นภาวะสลาย อะไรเป็นภาวะไม่สลาย ?
รูปเป็นภาวะสลาย ความดับ ความเข้าไประงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูปนั้น
นี้เป็นภาวะไม่สลาย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นภาวะสลาย ความดับ
ความเข้าไประงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งวิญญาณ นั้น นี้เป็นภาวะไม่สลาย”

^๗ ที.สี. (ไทย) ๙ /๑๗๖/๑๑๖.

^๘ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๑.

^๙ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๐/๓๑.

จากหลักฐานในพระไตรปิฎกชี้ให้เห็นว่า ชั้น ๕ ตกอยู่ในอำนาจกฎไตรลักษณ์ เป็นสิ่งปรุงแต่งก็เป็นสภาวะสังขตธรรม ที่ต้องเปลี่ยนแปลงไป ส่วนตัวกฎไตรลักษณ์อันเป็นสภาวะไม่สลายย่อมเป็นอสังขตธรรม เพราะพ้นจากการปรุงแต่งไม่มีใครมาทำลายได้หรือเปลี่ยนแปลงไปได้ เป็นอย่างนั้นชั่วชาติปี ส่วนสภาวะธรรมอีกด้านหนึ่ง ได้แก่สภาวะนิพพาน อันเป็นสภาวะพ้นจากการปรุงแต่ง คือพ้นจากอำนาจกฎไตรลักษณ์ก็เป็นสภาวะอสังขตธรรม เป็น ตถตา เช่นเดียวกัน

อีกนัยหนึ่งพิจารณาได้ว่ากฎไตรลักษณ์เป็นลักษณะทั่วไป (General law) ส่วน “สิ่ง” คือสิ่งปรุงแต่งได้แก่รูปและนามหรือชั้น ๕ เป็นลักษณะจำเพาะ (Individual law) จึงตกอยู่ในอำนาจกฎไตรลักษณ์ และถ้าพิจารณาในความเป็นกฎทั่วไป (General law) คือเป็นสภาวะที่ไม่เสื่อมสลาย เป็นสภาวะอนัตตา สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตถาคตรู้บรรลุธาตุนี้ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๑๐} คือว่า “ธรรมะ” นั้นไม่เป็นตัวตนบังคับบัญชาให้เป็นอย่างนั้น ให้เป็นอย่างนี้ไม่ได้ เข้าไปปรุงแต่งไม่ได้ เป็นความจริงอย่างนั้นที่อยู่เหนือความคิด เหนือจากการปรุงแต่งทางจิต พ้นความปรารถนาของมนุษย์ที่จะบันดาลให้เป็นไปอย่างนั้น อย่างนี้ได้

จึงสรุปได้ว่าความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวง (ตถตา) ได้แก่ชั้น ๕ คือรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ และนิพพาน หรือทั้งสภาวะสังขตธรรมและอสังขตธรรมนั่นเอง

๒.๒.๒ ตถตาที่มาในอรรถกถา

ในอรรถกถา ตถตาทถา ว่าด้วยตถตา คือความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม ตถตา คือความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม หรือความเป็นจริงแห่งธรรม และเป็นไวพจน์ของ “ปัจจยการ” “อิทัปปัจจยตา” “ปฏิจจสมุปบาท” เป็นต้น ตามหลักฐานในอรรถกถา ความว่า

...ตถตา เป็นอาทิ เป็นไวพจน์ของ ปัจจยการ นั้นแล ปัจจยการนั้น ท่านกล่าวว่า ตถตา (ความเป็นจริงอย่างนั้น) เพราะธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้นโดยปัจจัยเหล่านั้นไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน^{๑๑}

^{๑๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖.

^{๑๑} ส.นิ. ข. อ. (ไทย) ๒๖/๕๕.

อีกอย่างหนึ่งที่มาในอรรถกถาตถตา

ว่าด้วย ตถตา คือความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม ตถตา คือความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม หรือความเป็นจริงแห่งธรรม อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าสังจธรรม

ตถตา คือความเป็นอย่างนั้นอันบัณฑิตว่าความเป็นสภาวะแห่งแห่งธรรมทั้งปวงมีรูป เป็นต้น (ชั้น ๕) อันใดมีอยู่ อัน ตถตา นั้นเป็นอสังขตะ เพราะความเป็นธรรมไม่นับเนื่องในรูป เป็นต้น ดังนี้^{๑๒}

นัยนี้หมายความว่า “ตถตา” นั้นเป็นลักษณะที่ไม่มีใครเข้าไปเปลี่ยนแปลงมันได้ เพราะเป็นกฎธรรมชาติ แต่สิ่งที่อยู่ใต้กฎต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกฎไตรลักษณ์

อีกนัยหนึ่ง “ตถตา” คือปัญญาที่เข้าไปรู้แจ้งตามความเป็นจริงของตัวธรรมชาติ (สังจธรรม) โดยที่ปราศจากการคิดปรุงแต่งของผู้รู้ ตถตา ตามหลักฐานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีเนื้อหาสาระเป็นไปในทำนองเดียวกัน

๒.๓ สภาวะธรรมที่เกี่ยวข้อง

๒.๓.๑ ไตรลักษณ์ ในพระไตรปิฎก

คำว่าไตรลักษณ์ มาจากคำว่า ไตร คือ ๓, ลักษณ์ คือลักษณะ ฉะนั้น ไตร + ลักษณ์ จึงมีความหมายว่า “ลักษณะสามประการ” หรือสามลักษณะที่เสมอกันแห่งสังขารธรรมทั้งปวงได้แก่ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความทุกข์) อนัตตา (ไม่ใช่อัตตา) การที่จะเข้าใจกฎไตรลักษณ์ได้อย่างถูกต้อง ต้องมีกุศโลบายวิธีรู้ยิ่งด้วยปัญญา ทรงเรียกว่า “วิปัสสนา” เพื่อพิจารณาสังขารทั้งปวงทั้งรูปธรรมและนามธรรม ย่อมตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ ได้แก่สภาวะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (ความไม่เป็นอัตตา)

...วิปัสสนา ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้งความรู้ชัด^{๑๓}

^{๑๒} อภ. วิ. อ. (ไทย) ๘๑/๖๑๗.

^{๑๓} อภ. สง. (ไทย) ๓๔/๗๐/๓๖.

ไตรลักษณ์เป็นมิติหนึ่งของ ตถตา และเป็นมิติที่สำคัญเป็นด้านแรก การรู้ซึ่งถึงไตรลักษณ์ได้จากการ วิปัสสนาอันมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์”^{๑๔}

ใน อุปปาตสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายความเป็นไปแห่งกฎธรรมชาติอันมีมาแต่เดิม ความตั้งอยู่ตามธรรมดาว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
[สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา]
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

ครั้นแล้วจึง บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๑๕}

กฎไตรลักษณ์เป็นสภาวะที่ไม่สลาย สิ่งใดเป็นสิ่งปรุงแต่งทั้งนามธรรมและรูปธรรม หรือสังขารทั้งปวงต้องสลายไปตามกฎไตรลักษณ์ดังที่มีข้อยืนยันมาในพระคัมภีร์พระไตรปิฎกในปังกคสูตรว่าด้วยความสลายและไม่สลายแห่งทุกข์”^{๑๖}

การที่เราเข้าใจแล้วว่ากฎไตรลักษณ์นั้นเป็นสภาวะที่ไม่สลายแต่สิ่งต่างๆ นับแต่ขั้น ๕ วัตถุสิ่งของ ทรัพย์สินเงินทอง ดิกรามบ้านช่องข้าวของต่างๆ ต้องเสื่อมสลายไปตามกฎไตรลักษณ์อันมีอาจจะหลีกเลี่ยงได้ สิ่งใดเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมเกิด แก่ ดับ เป็นธรรมดา มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด สมดังพุทธพจน์ที่ว่า ...ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลาย พึงเห็นสิ่งนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา”^{๑๗}

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๑๒๗.

^{๑๕} อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๒๗๓.

^{๑๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๐/๓๑. อ่างแล้ว.

^{๑๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๓/๔๕.

รูปอันเป็นองค์ประกอบของธาตุ ๔ หรือมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ได้เกาะกุมรวมตัวเป็นสังขารรูป และรูปอาศัยที่เปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็น ค่อยไป (Dynamic) ตามกฎไตรลักษณ์จะแสดงอาการลักษณะความเป็นไปบนความสัมพันธ์ระหว่างความเจริญกับความเสื่อม หรือความเกิดกับความดับ ทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้นแสดงด้วยภาพ ดังนี้

พิจารณาจากรูปขั้นนี้ แรกปฏิสนธิภาวะเจริญมาก ภาวะเสื่อมน้อย เมื่อแก่ชราภาวะเสื่อมมาก ภาวะเจริญน้อย เมื่อภาวะเสื่อมเต็มร้อยก็ดับสิ้นไปหรือตาย รูปธรรมวัตถุสิ่งของต่างๆ ทั้งหมดก็เป็นไปในทำนองนี้ทั้งหมด เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ตั้งอยู่ไม่ได้อันเป็นความไร้แก่นสารจากกฎไตรลักษณ์

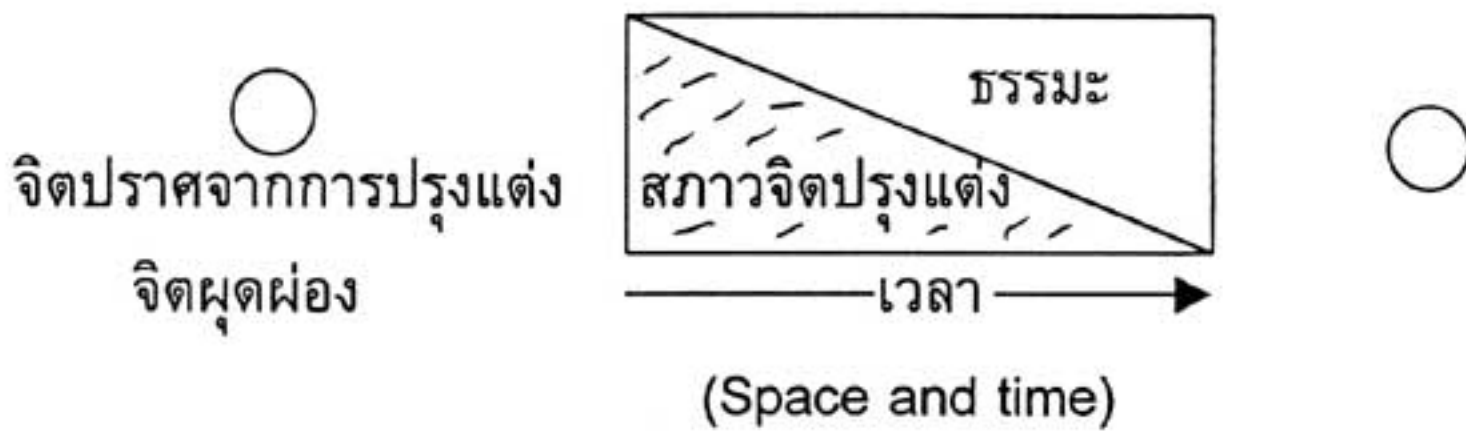
ด้านนาม มืองค์ประกอบคือ เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ ตามธรรมดาหรือปกติจิตนั้นผุดผ่อง แต่เมื่อกิเลสจรมาหรือเมื่อมีการปรุงแต่งทางจิต ต่อสภาวะนี้จะแสดงด้วยภาพสัญลักษณ์ตามที่ปรากฏต่อไปนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่ว่าจิตนั้นแล เสร้าหมองแล้ว ด้วยอุปกิเลสที่จรมา ปุถุชนผู้มีได้สติ ย่อมจะไม่ทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ปุถุชนผู้มีได้สติ ย่อมไม่มีการอบรมจิต ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง และจิตนั้นแล พ้นวิเศษแล้ว จากอุปกิเลสที่จรมาพระอริยสาวกผู้มีได้สติแล้ว ย่อมทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า พระอริยสาวกผู้มีได้สติ ย่อมมีการอบรมจิต ๑๔

จากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทำให้เกิดความเข้าใจในพุทธพจน์ ดังจะแสดงด้วยภาพเป็นสัญลักษณ์เพื่อให้เกิดความเข้าใจสภาวะจิตขณะปรุงแต่งหรือจิตตสังขารด้วยภาพลักษณะ (Dynamic) ดังนี้

^{๑๔} อัง. เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๒,๕๓/๙.

จากภาพอธิบายขยายความเพิ่มเติมได้ว่า “จิตนี้ผุดผ่อง” (แสดงแทนด้วยสัญลักษณ์ “วงกลม”) “แต่ว่าจิตนั้นแล เสร้าหมองแล้ว ด้วยอุปกิเลสที่จรมา” (แสดงแทนด้วยสัญลักษณ์ “สี่เหลี่ยมสัมพันธ์ภาวะ”) เมื่อ ผัสสะด้วยอวิชา เกิดปรุ้งแต่งทางจิตก่อให้เกิดภาวะอกุศล คือความโลภ ความโกรธ ความหลง และทั้งการปรุ้งแต่งทางจิตที่เป็นกุศล เมื่อเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับไปในที่สุด ตามกฎไตรลักษณ์ จิตที่ปรุ้งแต่งทั้งอกุศลและกุศลเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป วันๆ หนึ่ง จะเกิดขึ้นก็ครั้งๆ ก็ต้องดับไปตามจำนวนที่เกิด เป็นการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารทางใจ เช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าจนกว่าจะรู้แจ้งเห็นจริงพ้นจากอวิชา ตัณหา และอุปาทานในขั้น ๕ จึงจะอิสระพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

กฎไตรลักษณ์ได้ให้ความรู้แก่เราว่าสังขารทั้งปวงทั้งนามธรรมและรูปธรรม ย่อมตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือตั้งอยู่ไม่ได้ ความยึดถือว่าเป็นบุคคล ตัวตน เรา เขาที่ปรุ้งแต่งขึ้นทั้งอกุศลและกุศलय่อมเสมอกัน คือตั้งอยู่ไม่ได้ เกิดขึ้นแปร ปรวนแล้วดับไป ไร้แก่นสารแห่งความเป็นตัวตนโดยสิ้นเชิง สมดังพระพุทธองค์ตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดแล้วจากรูปธาตุ หลุดพ้นแล้ว จากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น... ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”

การอยู่จบพรหมจรรย์ บรรลุนิพพานโดยปฏิบัติธรรมทำเหตุปัจจัยอย่างถูกต้องเช่นนี้ก็ เป็น ดตตา ทั้งสังขาร (ความปรุ้งแต่งทั้งรูปและนาม) และวิสังขาร (ความไม่ปรุ้งแต่งทางจิต) เป็น ดตตา ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวง นั่นเอง

“ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๑,๕๒/๔๔.

๒.๓.๒ ไตรลักษณ์ ในอรรถกถา

เกี่ยวกับไตรลักษณ์ ในอรรถกถา ได้อธิบายไว้ว่าขั้นที่ ๕ และอายตนะ ๑๒ ได้แก่ ตา-รูป หู-เสียง จมูก-กลิ่น ลิ้น-รส กาย-โผฏฐัพพะ ใจ-ธรรมารมณ์ และรวมทั้ง ธาตุ ๑๘ ล้วนตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และได้ขยายความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา ตามลำดับดังนี้

อนิจจัง ความไม่เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ อย่าง

๑. โดยมีความเกิดขึ้นและมีความเสื่อมไปเป็นที่สุด
๒. โดยความแปรปรวนไป
๓. โดยความเป็นของชั่วคราว
๔. โดยปฏิเสธความเที่ยง

ทุกขัง ความเป็นทุกข์ เพราะเหตุเหล่านี้ คือ

๑. โดยความเป็นของบีบคั้นเนื่อง ๆ
๒. โดยความเป็นของทนได้ยาก
๓. โดยเป็นวัตถุตั้งแห่งทุกข์
๔. โดยปฏิเสธความสุข

อนัตตา ความเป็นอนัตตา ด้วยอรรถว่าไม่เป็นไปในอำนาจ ชื่อว่า เป็นอนัตตา เพราะเหตุ ๔ เหล่านี้ คือ

๑. โดยความเป็นของสูญ
๒. โดยความไม่มีเจ้าของ
๓. โดยเป็นสิ่งที่ควรทำตามชอบใจไม่ได้
๔. โดยปฏิเสธต่ออัตตา^{๒๐}

ปกติโดยทั่วไปความรู้แจ้งต่อไตรลักษณ์นั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ สำหรับคนทั่วไปเพราะว่า

- อนิจจลักษณะ ไม่ปรากฏเพราะ สภาวะสันตติ คือความสืบเนื่องปิดบังไว้
- ทุกขลักษณะ ไม่ปรากฏเพราะ อิริยาบถ หรือความเคลื่อนไหวของร่างกายปิดบังไว้
- อนัตตลักษณะ ไม่ปรากฏเพราะ ฆนสังญญา คือก้อนหรือความรู้สึกเป็นรูปเป็นร่างนั้นปิดบังไว้

^{๒๐} อภ. วิ. อ. (ไทย) ๗๗/ ๑๗๑, ๑๗๒.

ในอรรถกถาท่านได้กล่าวว่า พระโยคาวจรกำหนดความเกิดและความเสื่อมอย่าง สันตติ ได้แล้ว อนิจจลักษณะ ย่อมปรากฏตามความเป็นจริง มนสิการการบีบคั้นเนื่อง ๆ สับเปลี่ยน อิริยาบถ ได้แล้ว ทุกขลักษณะ ย่อมปรากฏตามความเป็นจริง เมื่อ แยกธาตุ ต่าง ๆ แล้วทำการแยก ความเป็นก่อน อนัตตลักษณะ ย่อมปรากฏตามความเป็นจริง^{๒๑}

๒.๔ อิทปปัจจยตา

๒.๔.๑ อิทปปัจจยตา ในพระไตรปิฎก

อิทปปัจจยตา มาจากคำว่า อิทะ แปลว่า นี้ ปัจจยตา แปลว่า ความ เป็นปัจจัย, ความที่มีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

กฎอิทปปัจจยตานี้ เป็นกฎที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ ดำรงอยู่อย่างธรรมดา เป็นเช่นนั้นเอง ไม่ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้น คือ ฐัมมฐิติ ฐัมมนิยาม อิทปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งธาตุอันนั้น พระองค์ทรงตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิด เผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่าท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร “ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ (ตถตา) ความไม่คลาดเคลื่อน (อวิตถตา) ความไม่เป็นอย่างอื่น (อนัญญตถตา) มूलเหตุอันแน่นอนในธาตุอันนั้น (อิทปปัจจยตา) ดังได้กล่าวมานี้ พระองค์ทรงเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท”^{๒๒}

คำว่า อิทปปัจจยตา นี้เป็นไวยากรณ์กับปฏิจจสมุปบาท และความหมายของคำว่า อิทปปัจจยตา คือ กฎความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมมนสิการถึงปฏิจจสมุปบาท นั้นแหละโดยแยบคายเป็นอย่างดีในกายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ ๆ

^{๒๑} อภ. วิ. อ. (ไทย) ๗๗/๑๗๔./๑๗๕.

^{๒๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๒๕. (บาลี) ๑๖/๖๑/๓๐. (...อุปฺปาทา วา ตถาคตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานํ ฐิตาว สา ธาตุ ฐมฺมฐฐิตตา ฐมฺมนิยามตา อิทปฺปัจจยตา ตถาคต ยา ตตฺร ตถตา อวิตถตา อนญฺญตถตา อิทปฺปัจจยตา อภฺ วุจฺจติ ภิกฺขเว ปฏิจจสมุปฺปาโท ฯ.)

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี
 เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น
 เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
 เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

กล่าวคือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมี
 วิญญาณ ฯลฯ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้
 เพราะอวิชชาอันแลดับด้วย สามารถความสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ
 ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้^{๒๓}

กฎอิทัปปัจจยตาเป็นธรรมชาติที่ครอบคลุมเหตุปัจจัยในทุกมิติในสังขารทั้ง
 ปวงทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล บนความสัมพันธ์ระหว่างเหตุ
 และผล สัมพันธ์กันเป็นห่วงโซ่ หรือสัมพันธ์กันแบบฟันเฟืองของเครื่องจักรกล หมุน
 สัมพันธ์กันไปอย่างเป็นระบบ ผู้เข้าใจกฎอิทัปปัจจยตาย่อมรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรม
 โดยที่ไม่ต้องเชื่อใคร และรู้อย่างแจ่มแจ้งว่าสภาพธรรมทั้งปวงย่อมเกิดจากเหตุปัจจัย
 “เมื่อสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงมี” ไม่มีพระเจ้าหรือพระผู้สร้าง (Creator) ที่เป็นตัวตนแต่
 อย่างไม่เป็นผู้พ้นจากความเชื่อเพราะเป็นผู้รู้ตรงรู้จริงตามความเป็นจริงโดยที่ไม่มีความ
 เห็นหรือความคิดของเราเข้าไปเกี่ยวข้องหรือปรุงแต่งกับสภาวะแห่งความจริงนั้นมันจริง
 ของมันอย่างนั้น อิทัปปัจจยตาจึงได้ชื่อว่าเป็นมิติหนึ่งเป็นไวยากรณ์ของ “ตถตา” นั่นเอง

๒.๔.๒ อิทัปปัจจยตา ในอรรถกถา

อิทัปปัจจยตา ในพระอรรถกถา ท่านได้อธิบายขยายความจากพระ
 ไตรปิฎก ให้ผู้ศึกษาเข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังมีใจความดังนี้

บทว่า อิมสมิ สติ อิทั โหติ, เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี
 อิมสสุปปาทา อิทั อุปฺปชฺชติ เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เป็นคำยก
 ขึ้นขยายความของ ปฏิจจสมุปบาท (เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงเกิดขึ้น
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณ จึงเกิดขึ้น)

^{๒๓} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๖๕/๔๘๑. (อิมสมิ สติ อิทั โหติ, อิมสสุปปาทา อิทั อุปฺปชฺชติ, อิมสมิ
 อสติ อิทั น โหติ, อิมสส นิโรธา อิทั นิรุชฺฌติ.)

บทว่า อิมสฺมี สติ เมื่อสิ่งนี้มี คือ เมื่อปัจจัยนี้มีอยู่ บทนี้กล่าวได้ว่าเป็นกฎทั่วไปของปัจจัยทั้งหมดหรือสิ่งทั้งปวง

บทว่า อิหิ โหติ สิ่งนี้ย่อมมี คือ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้นเพราะปัจจัย บทนี้กล่าวถึงกฎทั่วไปของสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยทั้งสิ้น

บทว่า อิมสฺสุปฺปาทา เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น คือ เพราะเหตุปัจจัยเกิดขึ้น บทนี้เป็นคำกล่าวแสดงความต่างแห่งความเกิดขึ้นของปัจจัยทั้งหมด

บทว่า อิหิ อุปฺปชฺชติ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น คือ สิ่งนี้มีปัจจัยเกิดขึ้นจึงเกิด บทนี้กล่าวแสดงถึงความที่ปัจจัยทั้งหมดเกิดขึ้น จึงเกิดขึ้นต่อแต่นั้นไป

บทว่า อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา - เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร อธิบายได้ว่า ผลเกิดขึ้นเพราะอาศัยสิ่งใด สิ่งนั้นก็ปัจจัย^{๒๔}

บทว่า อิมสฺมี อสติ อิหิ น โหติ ความว่า เมื่อปัจจัยมีอวิชชา ดังกล่าวไม่มีสังขาร ก็ไม่มี [สังขารในที่นี้หมายถึงจิตตสังขาร]

บทว่า อิมสฺส นิโรธา อิหิ นิรุชฺฌติ ความว่า เพราะปัจจัยมีอวิชชา ดังกล่าวดับ สังขารก็ดับ^{๒๕}

๒.๔.๓ กฎอิทัปปัจจยตา คือลักษณะวิวัฒนาการ ๒ ลักษณะ

๑. การวิวัฒนาการแบบค่อยเป็นค่อยไป

(๑) วิวัฒนาการไปในด้านความเจริญ

การปฏิบัติตามหัวข้อธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ย่อมเป็นไปในทางพัฒนาการให้มีความเจริญก้าวหน้าทางจิต เช่น กุศลกรรมบถ ๑๐ ๗๗ แต่ในที่นี้จะยกตัวอย่างโพชฌงค์ ๗ เป็นไปเพื่อความเจริญโดยฝ่ายเดียว พระพุทธองค์ตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ นี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ เพื่อความไม่เสื่อม โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน? คือ สติสัมโพชฌงค์ ๗ อเบกขาสัมโพชฌงค์โพชฌงค์ ๗ นี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญ เพื่อความไม่เสื่อม^{๒๖}

^{๒๔} ขุ. ป. อ. (ไทย) หน้า ๔๘๒ - ๔๘๔.

^{๒๕} ส.นิ.,ข.อ. (ไทย) หน้า ๑๑๔.

^{๒๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๙/๑๒๒.

(๒) วิวัฒนาการไปในด้านความเสื่อม

การไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ ย่อมดำเนินชีวิตไปในทางเสื่อม เช่น อกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่าง^{๒๗} ได้แก่ การยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป, การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้, การประพฤตินิดในกาม, พุดเท็จ, พุดส่อเสียด, พุดคำหยาบ, พุดเพื่อเจ้อ, โลกอยากได้ของเขา, ความปองร้ายเขา, ความเห็นผิด เป็นต้น

๒. การวิวัฒนาการแบบก้าวกระโดด

การปฏิบัติธรรมจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงและหลุดพ้น สิ้นอาสวะและการพันทุกข์ทั้งปวงอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

การศึกษาปฏิบัติธรรมจากปุถุชนจนสามารถเจริญทางจิตใจอย่างค่อยเป็นค่อยไปก้าวหน้าขึ้นเรื่อยๆ จนก้าวกระโดดเข้าสู่พระโสดาบัน วิวัฒนาการต่อไปสูงขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปเรียกพระสกิทาคามี และก้าวกระโดดสู่พระอนาคามี จากนั้นก็วิวัฒนาการค่อยเป็นค่อยไปแล้วก้าวกระโดดอีกที่สู่พระอรหันต์ อันเป็นจุดสูงสุดที่ไม่ต้องวิวัฒนาการอีกต่อไปแล้ว สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ...วิริยสัมโพชฌงค์ ... ปิติสัมโพชฌงค์ ... ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ...สมาธิสัมโพชฌงค์ ... อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสละนี้เรียกว่าทางที่จะให้ถึงอสังขตะ ...ฯ^{๒๘}

๒.๔.๔ วิเคราะห์กฎอทิทัปปัจจยตา

เพื่อความกระจ่างชัดจึงวิเคราะห์ได้ว่า กฎอทิทัปปัจจยตา ที่ว่าเป็นกฎทั่วไปหรือกฎสากลอันเป็นบทตั้ง สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสิ่งซึ่งเป็นสภาวะสังขารทั้งปวงได้ ทั้งทางโลกุตตรธรรมและทางโลกหรือทางโลกียะ

ทางธรรม พระพุทธองค์ทรงใช้กฎอทิทัปปัจจยตาเป็นกฎทั่วไปหรือเป็นบทตั้ง อันเป็นหลักสากล นำประยุกต์ต่อสภาวะปรุงแต่งทางจิตได้ชื่อว่าปฏิจสมุปปาต กล่าวคือ เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ จะพันทุกข์ก็ต้องสืบสาวไปหาเหตุ แก่ที่เหตุคืออวิชชา สมดังพระพุทธองค์ตรัสว่า

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๒๘๓.

^{๒๘} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๗๑๕/๓๖๙.

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาปฏิบัติเป็นไฉน เพราะอวิชา นั้นแหละดับด้วย การสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณ จึงดับ ...ความดับ แห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้” ^{๒๕}

ทางโลก สามารถนำไปประยุกต์ได้ในทุกเรื่อง เช่น เพราะระบอบการเมือง เป็นปัจจัย จึงมีรัฐบาล(การปกครอง) เพราะมีรัฐบาล จึงมีกระทรวง เพราะมีกระทรวง จึงมีกรม เพราะมีกรม จึงมี...

ถ้าระบอบการเมืองดี ระบอบการเมืองดีเป็นปัจจัยให้การปกครองดี การปกครองดี เป็นปัจจัยให้กระทรวงดี, กรม, จังหวัด, อำเภอ, ตำบล, ฯลฯ ดีไปด้วย เป็นไปตามลำดับ คือแผ่ความดีออกไปยังทุกส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมด แสดงให้เห็นถึงอิทัปปัจจยตาฝ่ายบวก หรือฝ่ายพัฒนาการ

ในทางตรงกันข้าม ถ้าระบอบการเมืองไม่ดี ระบอบการเมืองไม่ดีเป็นปัจจัยให้การปกครองไม่ดี การปกครองไม่ดี เป็นปัจจัยให้กระทรวง กรม จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ครอบครัว บุคคล ได้รับผลในทางไม่ดี ดังนี้ แผ่ความเลวร้ายออกไปยังทุกส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมด แสดงให้เห็นถึงกฎอิทัปปัจจยตาฝ่ายลบ หรือฝ่ายวินาศนาการ จะแก้เหตุวิกฤติชาติ ก็ต้องสืบสาวไปหาเหตุ คือระบอบการเมือง หรือจะพิจารณากระบวนการผลิตในโรงงานอุตสาหกรรม หรือ กระบวนการทำงานของเครื่องยนต์ทุกชนิด ก็ล้วนแล้วเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตาทั้งสิ้น

จึงสรุปได้ว่า กฎอิทัปปัจจยตา เป็นกฎทั่วไปหรือเป็นหลักทั่วไป (General law) หรือเรียกหลักสากล ที่ครอบคลุมเหตุปัจจัยอื่นทั้งหมดที่เป็นสังขารทั้งปวงทั้งทางนามธรรมและรูปธรรม ทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต

ส่วน ปฏิจจสมุปบาท ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นกฎจำเพาะ (Individual law) หรือเป็นหลักจำเพาะ ที่นำไปอธิบายการปรุงแต่งทาง “จิตตสังขาร” ของมนุษย์ เหตุที่เรียกว่าเป็นกฎจำเพาะ เพราะมนุษย์แต่ละคนแล้ว โลก โกรธ หลง ไม่เสมอ กัน แตกต่างกัน สูงต่ำไม่เท่ากัน คือบางคนมีกิเลสมาก บางคนมีกิเลสน้อย บางคนไม่มีกิเลส ปฏิจจสมุปบาทจึงเป็นกฎจำเพาะของใครของมัน อย่างเช่น คน ๑๐ คนได้ดู

^{๒๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๕.

ดลก ลีลาการการเล่นดลก ทำให้คนดูหัวเราะ ให้คนขำ จะเห็นได้ว่าบางคนขำกลิ้ง บางคนเฉยๆ ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปริมาณการปรุงแต่งทางจิต หรือจิตตสังขาร ของแต่ละคนไม่เท่ากันนั่นเอง

สังขารทั้งปวงย่อมเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตาทั้งสิ้นไม่ว่าจะดำเนินไปทางพัฒนาการ และความเสื่อมก็ตาม ทั้งเหตุปัจจัยที่เป็นไปในทางกุศลและเหตุปัจจัยไปในทางอกุศล แม้ในที่สุดสภาวะที่เหนือการปรุงแต่งทั้งบุญและบาป เหนือทั้งอกุศลและอกุศลก็ล้วนเป็นมติแห่งตถตา ด้วยเช่นกันเพราะ ตถตา เป็นไวพจน์ของอิทัปปัจจยตา

๒.๕ ปฏิจสงมุขบาท

๒.๕.๑ ปฏิจสงมุขบาท ในพระไตรปิฎก

ปฏิจสงมุขบาทมาจากคำว่า “ปฏิจจะ” แปลว่า อาศัย “สงมุขบาท” แปลว่า เกิดขึ้นครบถ้วน รวมกันก็แปลว่า อาการที่อาศัยกันเกิดขึ้น

พระพุทธเจ้าทรง มนสิการปฏิจสงมุขบาท อันเป็นสภาวะธรรมที่ละเอียดลึกซึ้ง รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต ละเอียด เป็นอณู และเป็นสภาวะธรรมที่พระองค์ทรงพิจารณาใคร่ครวญกลับไปกลับมามากที่สุด ในขณะที่ตรัสรู้ใหม่ๆ และเห็นว่ายากที่จะอธิบายให้คนทั้งหลายเข้าใจได้ ขนาดถึงพระองค์ทรงท้อพระทัยในการที่จะไม่ดำเนินการเผยแผ่ธรรม สมดังพุทธดำริเมื่อทรงตรัสรู้ใหม่ๆ พระองค์ได้ทรงมีพระปริวิตกแห่งจิตเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความดำริตั้งนี้ว่า ธรรมที่เราได้บรรลุนี้แล ลึกเห็นได้โดยยาก รู้ตามได้โดยยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต อันความตริกหยั่งไม่ถึง ...บัดนี้ ไม่ควรประกาศธรรมนี้ ไม่เป็นธรรมที่ชนผู้มีราคะ โทสะ หนาแน่น ตรัสรู้ได้โดยง่าย... ธรรมที่ยังสัตว์ให้ทวนกระแสโลก ละเอียดลึกซึ้งเห็นได้โดยยาก เป็นอณู ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราคิดเห็นเช่นนี้ ก็มีจิตน้อมไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อแสดงธรรม^{๓๐}

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๒, ม.ม. ๑๒/๓๒๑/๒๒๖.

การอธิบายขยายความของกฎอภิปัจจยตา อันเป็นเป็นบทตั้ง แต่เมื่อพระองค์ทรงอธิบายสภาวะของจิตขณะปรุงแต่ง พระองค์ทรงเรียกเสียใหม่ว่า “ปฏิจจสมุปบาท” กฎปฏิจจสมุปบาท นี้ แม้ว่าอาจจะพิจารณาได้หลายแง่มุม แต่ผู้วิจัยได้นำเสนอเฉพาะในแง่ที่ปฏิจจสมุปบาทเกิดขึ้นจาก “จิตตสังขาร” ขณะปัจจุบันเท่านั้น เพราะเป็นคุณูปการในการพันทุกข์ รู้แจ้งเห็นจริงตรัสรู้ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าได้จริง ๆ

ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายเกิดทุกข์

ความปรากฏในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้แก่ภิกษุ ความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง ปฏิจจสมุปบาทแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง ปฏิจจสมุปบาทนั้น จงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว ฯ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิจจสมุปบาทเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย

เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย จึงมีสังขาร

เพราะสังขาร เป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

เพราะ...

เพราะชาติ เป็นปัจจัย จึงมีชรา

และมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสและ อุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นี้เราเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายดับทุกข์

ก็เพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วยการสํารอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ...

เพราะชาติดับ ชราและมรณะโสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ^{๓๑}

อีกนัยหนึ่งในอุปนิสสูตร^{๓๒} การที่คนเรามีทุกข์จะดับทุกข์ได้จะต้องอิงอาศัย เริ่มจากมีศรัทธา, ปราโมทย์, ปีติ, ปัสสัทธิ, สุข, สมာธิ, ยถาภูตญาณทัสนะ, นิพพิทา, วิวาละ, วิมุตติ, ขยญาณ, ท้ายที่สุดจะเข้าถึงนิพพาน

^{๓๑} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑/๑, ๑๖/๒/๑, ๑๖/๓/๒.

^{๓๒} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๔,๗๐/๒๔-๓๒. (บาลี) ๑๖/๖๔,๗๐. “ทุกข์ ทุกขูปนิสา สทฐา สทฐูปนิสํ ปามุชชํ ปามุชชูปนิสา ปีติ... สมာธิ สมာธูปนิสํ ยถาภูตญาณทสฺสนํ ยถาภูตญาณทสฺสนูปนิสา นิพพิทา นิพพิทูปนิโส วิวาโค วิวาคูปนิสา วิมุตติ วิมุตตูปนิสํ ขย ญาณ ฯ”

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสภาวะธรรมในปัจจุสมุปบาทโดยละเอียด ผู้วิจัยยกขึ้นแสดงในส่วนที่เกี่ยวกับ “จิตตสังขาร” พอเป็นสังเขปไว้ดังนี้

... พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง จักจำแนก ปัจจุสมุปบาทแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟังปัจจุสมุปบาท นั้นจงใส่ใจให้ดีเถิด...

อวิชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ในทุกข์

ความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์

ความไม่รู้ในความดับทุกข์

ความไม่รู้ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับทุกข์ นี้เรียกว่าอวิชา

สังขาร เป็นไฉน สังขาร ๓ เหล่านี้คือ

กายสังขาร วจีสังขาร จิตสังขาร นี้เรียกว่าสังขาร ๫

วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ

กายวิญญาณ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่า วิญญาณ ๫

นามรูป คือ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการนี้เรียกว่านาม

มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูป นามและรูป

สพายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เรียกว่าสพายตนะ

ผัสสะ ๖ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส

มโนสัมผัส นี้เรียกว่าผัสสะ

เวทนา ๖ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชา

เวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา นี้

เรียกว่าเวทนา ๫

ตัณหา ๖ คือ รูปตัณหา, สัทตตัณหา, คันธตัณหา, รสตัณหา, โผฏฐัพพ

ตัณหา, ฐัมมตัณหา นี้เรียกว่าตัณหา ๫

อุปาทาน ๔ คือ กามุปาทาน, ทิฏฐุปาทาน, สิลพัตตูปาทาน, อตตวาทุ

ปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทาน ๫

ภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ นี้เรียกว่าภพ ๫... ชาติ..ชรา มรณะ...

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ... ดังพรรณนามาฉะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ ทั้งหมดนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ^{๓๓}

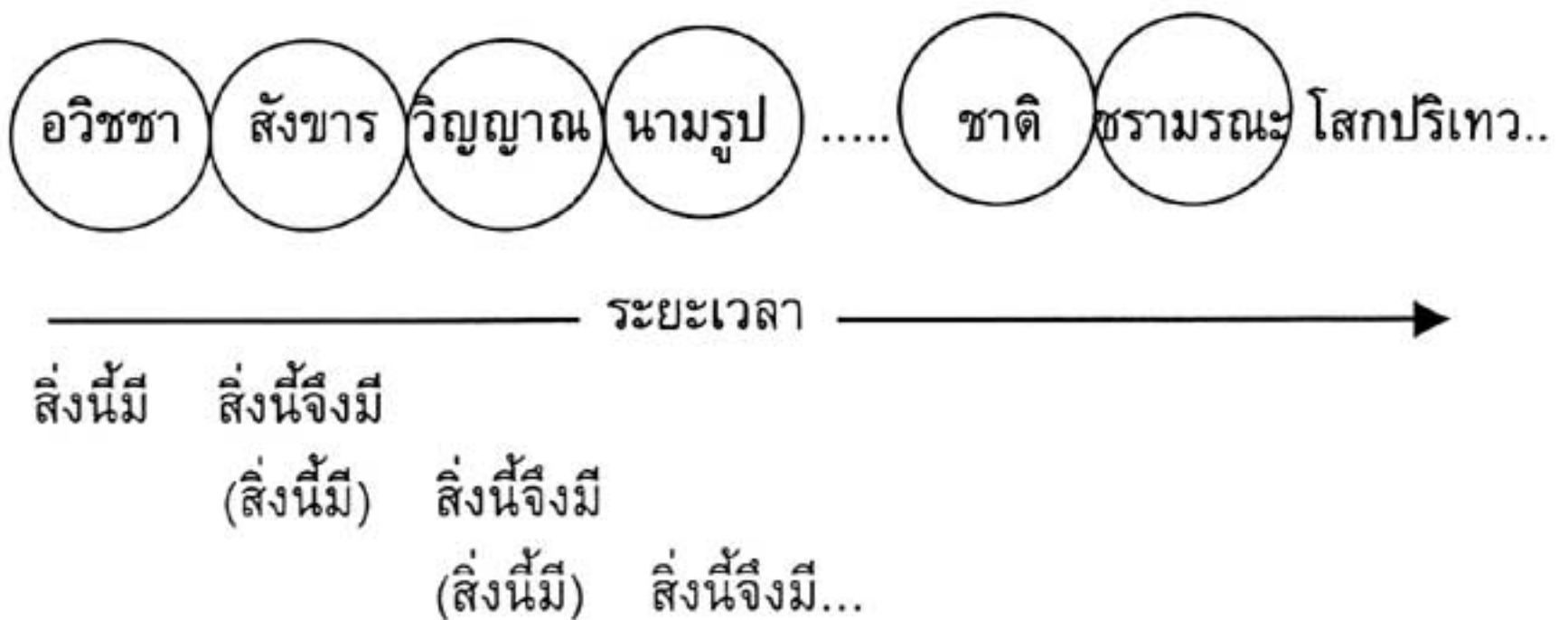
^{๓๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔-๒๑/๕.

วิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์

ความเห็นผู้วิจัยอธิบายขยายความในเชิงวิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาท ได้ ๒ ประเด็น ดังนี้คือ

(๑) ปฏิจจสมุปบาท ทางจิต การเวียนว่าตายเกิดทางจิตเพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้นจะแสดงด้วยภาพและสัญลักษณ์ประกอบดังต่อไปนี้

“เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมี....

อธิบายขยายความในเบื้องต้นได้ว่าเมื่ออวิชชา(สิ่งนี้มี) สังขาร(สิ่งนี้จึงมี) ขณะเดียวกัน สังขาร(สิ่งนี้มี) วิญญาณ(สิ่งนี้จึงมี) ขณะเดียวกันวิญญาณ(สิ่งนี้มี) นามรูป(สิ่งนี้จึงมี) เป็นลำดับเรื่อยไป จนกระทั่งชรามรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้

ลูกศร แสดงให้เห็นการเกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงในขณะจิตเดียว และเป็นผลให้เกิดทุกข์ เป็นเวลานานเท่าใดนั้น ขึ้นกับปริมาณการปรุงแต่งหรือการยึดมั่นถือมั่น

สภาวะปฏิจจสมุปบาท ที่เกิดขึ้นนี้แสดงให้เห็นว่า

(๑) เป็นมิตติที่ขยายความหลักอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ เป็น ผล, สมุทัย เป็น เหตุ ให้ละเอียดยิ่งขึ้น อธิบายได้ว่า อวิชชาเป็นเหตุ สังขารเป็นผล ขณะเดียวกัน สังขารเป็นเหตุ วิญญาณเป็นผล เรื่อยไปเป็นไปตามลำดับ เห็นการแสดงการเกิดขึ้นของฝ่ายเกิดทุกข์

(๒) แสดงให้เห็นว่า จิตตสังขาร แสดงออกมาในรูปปฏิจจสมุปบาท นี้ ประกอบด้วยช่วงเวลา (Space and time) คือตกอยู่ในเงื่อนไขของเวลา แสดงออกมาในลักษณะเช่นเมื่อมนุษย์กลัว โลก โกรธ หลง ๕ - ๑๐ นาที เกิดอาการโลก ๑๐ นาที

เป็นต้น เป็นการแสดงให้เห็นการเวียนว่ายตายเกิดทางใจ

(๓) ทำให้เกิดความเข้าใจต่อกฎอภิปัจจยตาว่าเป็นหลักสากล (General law) ส่วนปัจจุสมุขปาทเป็นกฎจำเพาะ (Individual law) ที่เกิดขึ้นในจิตของแต่ละคน เมื่อคนๆ นั้นมีวิชา คือไม่รู้สภาวะธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งยากเป็นอณู จึงมีการปรุงแต่งทางจิต เช่นกลัว โลก โกรธ หลง หรือดีใจ เสียใจ เศร้าใจ หรือปรุงแต่งทั้งอกุศล และกุศล ต่างคนต่างก็ปรุงแต่งทางจิตต่างๆ กัน กินเวลาสั้น-ยาวไม่เท่ากัน

(๔) ทำให้เกิดความเข้าใจต่อ “อวิตถตา” คือความไม่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นอย่างนั้น คือเมื่อมีการปรุงแต่งทางจิตทั้งอกุศลและกุศลทุกครั้ง เมื่อเกิดขึ้นต้องแปรปรวน แล้วก็ดับไป ต้องเป็นอย่างนี้ไม่คลาดเคลื่อนไปจากครรลองนี้ไปได้

(๕) ทำให้เกิดความเข้าใจต่อ “อนัญญถตา” คือความที่ไม่เป็นอย่างอื่น คือเมื่อมีการปรุงแต่งทางจิตทั้งอกุศลและกุศลทุกครั้ง ต้องเป็นอย่างนี้ คือไม่เป็นอย่างอื่นไปได้

(๖) ทำให้เกิดความเข้าใจต่อ “ธรรมนิยาม” สังขารทั้งปวงนั้นไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์หรือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา และรู้แจ้งในสภาวะสุญญตา คือว่างเปล่าจากความหมายแห่งตัวตน มีแต่เหตุปัจจัยสภาวะสังขารและวิสังขาร หาได้มีสัตว์ บุคคล ตัวตนแต่อย่างใดไม่

(๗) ทำให้เกิดความเข้าใจ “ธัมมัญญิตตา” คือเข้าใจว่าเมื่อใดที่มีการปรุงแต่งทางจิตไม่ว่าอกุศลหรือกุศล ความตั้งอยู่อย่างนี้ ต้องเป็นอย่างนี้ จะเป็นอื่นไปไม่ได้ จะเป็นใครก็ตามถ้ายังมีการปรุงแต่งทางจิตอยู่ ความที่เป็นปัจจุสมุขปาท (อวิชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน...) ต้องตั้งอยู่อย่างนี้

(๘) เมื่อรู้แจ้งสภาวะธรรมดังกล่าวแล้ว ปัญญาย่อมก่อให้เกิดความรู้เท่าทันสภาวะธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงว่าสังขารทั้งปวงไม่มีแก่นสาร เป็นเพียงมายาปรากฏการณ์ที่เกิดแล้วดับเท่านั้น เบื้องหน้าต่อสังขารทั้งปวง จนสามารถเพิกถอนความหลงผิด ที่หลงยึดมั่นถือมั่นในชีวิตและสิ่งต่างๆ เสียได้

(๙) แสดงให้เห็นว่าการเกิดปัจจุสมุขปาท ไม่ว่าจะเป็ฝ่ายอกุศล หรือฝ่ายกุศล ก็ตาม ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือเมื่อเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับไปในที่สุด คือแสดงให้เห็นว่า ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้นและทุกข์เท่านั้นที่ดับไป สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ดูก่อนภิกษุ เรา ย่อมบัญญัติทุกข์ และความดับทุกข์ ทั้งในกาลก่อนและกาลบัดนี้”^{๓๔}

^{๓๔} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๑๙๔.

(๑๐) ปฏิจสุมุปบาทเป็นที่รวมของสภาวะปรมัตถธรรมในทุกมิติ ให้ความรู้แจ้งในทุกแง่ ทุกมุม ทุกมิติ ดังกล่าวนี รวมเรียกว่า “ตถตา” ความเป็นเช่นนั้นเองแห่งธรรมทั้งปวง คือเป็นสัจธรรมที่มันเป็นเช่นนั้น อันไม่เกี่ยวกับความเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน เราเขา อย่างสิ้นเชิง นั่นเอง

ประเด็นนี้ ทำให้ผู้ศึกษาปฏิบัติ รู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริงสิ้นอวิชชา, ตัณหา, อุปาทาน สิ้นอาสวะกิเลสได้จริง พันทุกข์ได้ในชาตินี้แต่ขั้น ๕ และการรับรู้ทางอายนะยังมีอยู่เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน^{๓๔}

(๒) ปฏิจสุมุปบาท ทางกาย

การเวียนว่ายตายเกิดทางกายตามเหตุปัจจัยของ กิเลส กรรม วิบาก ในเชิงอุบัติชีวิตใหม่ คือความสัมพันธ์ระหว่างวิญญาณกับนามรูป และนามรูปกับวิญญาณ ต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย...วิญญาณนี้ย่อมกลับเวียนมาแต่นามรูป หาใช่ออย่างอื่นไม่ โดยความเป็นไปเพียงเท่านี้ สัตว์โลกพึงเกิดบ้าง พึ่งแก่บ้าง พึ่งตายบ้าง พึ่งจุดบ้าง พึ่งอุบัติบ้าง ความเป็นไปนั้นคือวิญญาณมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย...^{๓๕}

ความสัมพันธ์ระหว่างนามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย และวิญญาณมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย จะสิ้นสุดลงก็ต่อเมื่ออวิชชาดับ คือการรู้แจ้งเห็นจริงและสิ้นอาสวะกิเลสทั้งปวง จึงจะพ้นการเวียนว่ายตายเกิดทางกายหรือทางรูปธรรม คือไม่กลับมาเกิดอีกต่อไป อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดตามคำสอนในพระพุทธศาสนา

^{๓๔} ข.ข. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๒๓๑. ...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นใจน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชินาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าใดเป็นธรรมชาติไม่บอบสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ของเขายังตั้งอยู่นั้นเทียว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น นี้เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

^{๓๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔/๓๑.

นอกจากนี้ข้อเขียนของ พร รัตนสุวรรณ^{๓๗} ได้อธิบายไว้อย่างน่าสนใจ และตรงกับพระไตรปิฎก^{๓๘}

อวิชา เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร
 สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด อวิชา
 สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ
 วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร... เป็นต้น

ประเด็นนี้สรุปได้ว่า

(๑) ทำให้ผู้ศึกษาปฏิบัติไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตและมุ่งหน้าศึกษา ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ ปรีชาปฏิบัติ (สมถวิปัสสนากรรมฐาน) ให้รู้แจ้งเห็นจริงสิ้นอาสวะกิเลส หหมดทุกข์อุปาทานได้จริงคือผลเป็นปฏิเวธ นั่นเอง

(๒) เพื่อเป็นประจักษ์พยานว่าคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นปฏิบัติแล้วให้ผลจริงและพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้ทรงตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เองจริง

(๓) เกี่ยวกับบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทำให้ผู้บรรลุพระอรหันต์ สามารถระลึกชาติรู้ความเป็นมาในอดีต ว่าเคยอุบัติมาแล้วในโลกและเคยบำเพ็ญอะไรมาบ้าง เช่นพระพุทธองค์ทรงนำมาอธิบายว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญในพระชาติต่างๆ มาแล้วในอดีต ได้แก่บารมี ๑๐ หรือทศบารมี เช่น พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี^{๓๙} เป็นต้น และเกี่ยวกับการเสด็จอุบัติขึ้นในโลกของพระพุทธเจ้าพระนามต่างๆ ในอดีต เช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าวิปัสสี เป็นต้น^{๔๐}

วิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายดับทุกข์

ความเห็นผู้วิจัยอธิบายขยายความในเชิงวิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทฝ่าย ปฏิโลมหรือฝ่ายดับทุกข์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้นด้วยภาพและสัญลักษณ์ดังต่อไปนี้

^{๓๗} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๓๒) หน้า ๓๘๐.

^{๓๘} อภ. วิ (ไทย) ๓๕/๒๘๗/๑๗๓. (บาลี) ๓๕/๒๘๗/๑๕๐ อวิชาปัจจุยา สงขารโร สงขารปัจจุยาปิ อวิชา สงขารปัจจุยา วิญญาณ วิญญาณ วิญญาณปัจจุยาปิ สงขารโร...

^{๓๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๔๔/๒๔๘.

^{๔๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒/๒ “ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอปรารถนาหรือไม่ ที่จะฟังธรรมมีกถาซึ่งเกี่ยวข้องกับบุพเพนิวาส...”

เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...

เพราะชาติดับ ชราและมรณะโสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสจึงดับ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

สมมติวงกลมเป็นสัญลักษณ์สภาวะจิตบริสุทธิ์ ○

ปราศจากการปรุงแต่ง (จิตผุดผ่อง)

เพราะจิตมีปัญญารู้เท่าทันตามความเป็นจริง เมื่อผัสสะย่อมผัสสะอิสระจากจาก
สังขารทั้งปวง (ขั้น ๕, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, และธรรมารมณ์)

ผลจากการวิปัสสนาจึงทำให้รู้แจ้งตามความเป็นจริงว่าสังขารทั้งปวงนั้นไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อเกิดปัญญาดังนี้จึงเกิดความหน่ายและ
คิดหาทางที่จะหลีกออกจากสังขารทั้งปวง เห็นว่าความปรากฏของสังขารเป็นของน่า
กลัว ความปรากฏเป็นโทษในสังขาร จึงพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทางออก และเป็น
ไปโดยความเป็นกลางต่อสังขารหรือผัสสะอิสระต่อสังขารทั้งปวง(รูป, เสียง, กลิ่น, รส,
สัมผัส, และธรรมารมณ์) ย่อมเป็นจิตที่ผุดผ่อง

๒.๕.๒ ปฏิจจสมุปบาท ในอรรถกถา

ตามหลักฐานในอรรถกถาเกี่ยวกับอิทัปปัจจยตา กับ ปฏิจจสมุปบาท
เป็นเรื่องเดียวกัน เป็นชื่อของลักษณะสัมพันธ์ของปัจจัยหรือระหว่างเหตุและผลใน
กระบวนการของสังขารทั้งปวง ดังคำว่า “อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท นี่เป็นชื่อของ
ปัจจัยมีสังขาร เป็นต้น”^{๔๑} หมายความว่าสังขารทั้งปวงทั้งรูปธรรม (สิ่งมีชีวิตและไม่มี
ชีวิต) และนามธรรม (จิต) ย่อมเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท นั่นเอง

๒.๖ อวิตถตา

๒.๖.๑ อวิตถตา ในพระไตรปิฎก

อวิตถตา คือภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้ หรือไม่ผิดไปจากความเป็น
อย่างนั้น ขยายความได้ว่า ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้นั้น คือให้เรารู้ว่าสังขารทั้ง
ปวงนั้นจะต้องเป็นไปตามสภาวะไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ทัมมจฺจิติ,
ธรรมนิยาม, อิทัปปัจจยตา, ปฏิจจสมุปบาท, อวิตถตา, อนัญญถตา เป็นต้น

^{๔๑} ม.มู. อ. (ไทย) ๑๘/๒๑๙.

สภาวธรรมดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่แล้ว โดยที่พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม^{๔๖}

๒.๖.๒ อวิตถตา ในอรรถกถา

ในอรรถกถา ได้ยืนยันตามหลักฐานในพระไตรปิฎก แต่มาเรียก “ตถตา” ในอีกชื่อหนึ่งว่า “ปัจจัยาการ” คือธรรมอันเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีอริยธรรม เป็นต้น ในอรรถกถา อธิบายว่า

ตถตา เป็นไวพจน์ของปัจจัยาการนั้นแล ปัจจัยาการนั้น ท่านกล่าวว่า ตถตา ความเป็นจริงอย่างนั้น เพราะธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้นโดยปัจจัยเหล่านี้ นั้นไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน

เรียกว่า อวิตถตา [ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้ หรือไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น] เพราะเมื่อปัจจัยเข้าถึงสามัคคี ธรรมทั้งหลายที่เกิดจากปัจจัยนั้น^{๔๗}

๒.๗ อหัญญุตตา

๒.๗.๑ อหัญญุตตา ในพระไตรปิฎก

อหัญญุตตา คือภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น หรือไม่เป็นไปโดยประการอื่น ขยายความได้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งมวลนั้นย่อมดับไปเป็นธรรมดา การเกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งปวง สังขารเหล่านั้นย่อมแปรปรวน เสื่อม สลาย และดับไปเป็นธรรมดา ทางด้านรูปธรรม เช่นการเกิดขึ้นของคนและสัตว์ เกิดขึ้นแล้วก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ทางจิตตสังขาร เช่นการปรุงแต่งทางจิตทั้งที่เป็นกุศล อกุศล หรือเฉยๆ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับตั้งอยู่ไม่ได้ วันหนึ่งๆ เกิดหลายๆ ครั้ง มันก็ต้องดับหลายๆ ครั้งตามที่มันเกิด ไม่เป็นอย่างอื่นอย่างแน่นอน มันเป็นเช่นนั้นเอง แห่งสังขารทั้งปวง อหัญญุตตา จึงได้ชื่อว่าเป็นอีกมิติหนึ่งของ ตถตา สภาวธรรมดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่แล้ว โดยที่พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม^{๔๘}

^{๔๖} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๑/๒๕ , ส.น. (บาลี) ๑๖/๖๑/๓๑ (...อิติ โข ภิกขเว ยา ตตฺร ตถตา อวิตถตา อนนฺตฺตถตา อิทปฺปจฺจยตา อยํ วุจฺจติ ภิกขเว ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ฯ.

^{๔๗} ส.น. อ. (ไทย) ๒๖/๔๘-๔๙.

^{๔๘} อ้างแล้ว. หน้า ๔.

๒.๗.๒ อนัญญุตตา ในอรรถกถา

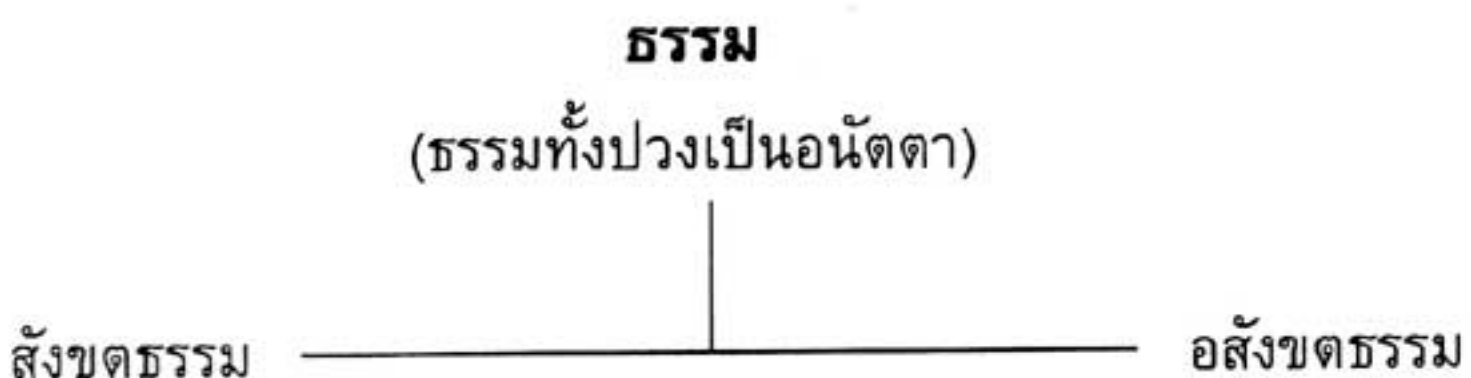
อนัญญุตตา ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น เป็นมิตติของ ตถตา ที่แสดงให้ผู้ศึกษาเข้าใจสภาวะกฎธรรมชาติในทุกแง่มุม ในอรรถกถา ได้กล่าวถึงอิทัปปัจจยตา และปฏิจจสมุปบาท ในเชิง ปัจจยาการ หรือความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย

... ปัจจยาการนั้น ท่านกล่าวว่า ตถตา (ความเป็นจริงอย่างนั้น) เพราะธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้นโดยปัจจัยเหล่านั้นไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน เรียกว่า อนัญญุตตา เพราะธรรมอื่นไม่เกิดจากปัจจัยธรรมอื่น^{๔๔}

๒.๘ ธรรมนิยามตา

๒.๘.๑ ธรรมนิยามตา ในพระไตรปิฎก

ธรรมนิยามตา ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของกฎธรรมชาติ ธรรมนิยาม เป็นอีกมิตติหนึ่งของ ตถตา ความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวงเป็นที่ทราบกัน โดยทั่วไปว่า ธรรม มีองค์ประกอบ ๒ ลักษณะในตัวเดียวกัน ด้านหนึ่งเรียกว่าสังขตธรรมหรือสิ่งปรุงแต่งทั้งปวง และอีกด้านหนึ่งเรียกว่า อสังขตธรรม หรือสิ่งพ้นการปรุงแต่ง ได้แก่นิพพาน โดยเขียนแผนภูมิ (chart) จัดความสัมพันธ์ จำแนกเพื่อให้เข้าใจได้ง่ายแก่ผู้ศึกษา ดังนี้

สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง

—

วิสังขาร

สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์

นิพพาน

[สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา]

ธรรมทั้งปวงคือสังขตธรรมและอสังขตธรรมเป็นอนัตตา

ตามหลักฐานในพระไตรปิฎกมีความว่า

^{๔๔} ส.นิ. อ. (ไทย) ๒๖/๕๘-๕๙.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติ ขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคต ตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง...สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็น อนัตตา”^{๔๖}

๒.๘.๒ ธรรมนิยามตา ในอรรถกถา

“นิยาม ๕ อย่าง คือ

- พีชนิยาม (ความแน่นอนของพีช)
- อุตุนิยาม (ความแน่นอนของฤดูกาล)
- กรรมนิยาม (ความแน่นอนของกรรม)
- ธรรมนิยาม (ความแน่นอนของธรรม)
- จิตนิยาม (ความแน่นอนของจิต)”^{๔๗}

“ชาติุนั้น ตั้งอยู่แล ชื่อว่า ธรรมจิติ ธรรมนิยาม (ส.นิ. ๑๖/๖๑.) ดังนี้. ธรรม ศัพท์นี้นั้น พึงเห็นว่าลงในอรรถว่า ปัจจุบัน แปลว่า ธรรมที่เกิดแต่ปัจจัย โดย อรรถท่านเรียกว่าธรรมะ เพราะทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน, หรือ อันปัจจัยทรงไว้, หรือ ย่อมทรงไว้ซึ่งผลของตน, หรือผู้ใดบำเพ็ญกรรมให้บริบูรณ์ก็ทรงผู้นั้นไว้ ไม่ ให้ตกไปในอบายทั้งหลาย, หรือทรงไว้ในลักษณะของตน ๆ, หรือว่าย่อมตั้งลงไว้ ได้ด้วยจิต, ตามสมควร แต่ในที่นี้ ชื่อว่า ธรรม เพราะอรรถว่า อันปัจจัยทั้ง หลายของตน ทรงไว้”^{๔๘}

...และความตอนหนึ่งว่า “ชาติุใดเป็นสภาวะตั้งอยู่แล้วในก่อนชาติุนั้น ท่าน เรียกว่า เป็นธัมมจิติ ธัมมนิยาม ชาติุนั้นเว้นจากอวิชา เป็นต้น” มีอยู่ส่วนหนึ่งก็หาไม่ และคำว่า ธัมมจิติ และธัมมนิยามนี้เป็นชื่อแห่งปัจจัยทั้งหลายมีอวิชา เป็นต้น”^{๔๙}

^{๔๖} อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๓๒๒-๓๒๓.

^{๔๗} อภ. สง. อ. (ไทย) ๗๖/๓๘.

^{๔๘} ขุ. ป. อ. (ไทย) ๖๘/๓๐.

^{๔๙} อภ. วิ. อ. (ไทย) ๘๑/๓.

การอธิบายในอรรถกถาทำให้ทราบว่า ธรรมเนียม นั้น มี ๒ ลักษณะ คือ

(๑) ในฐานะเป็นกฎ, เป็นสภาวะ

ขยายความได้ว่า ชาติใดเป็นสภาวะตั้งอยู่แล้ว ชาตินั้นท่านเรียกว่า เป็นธัมมฐิติ ธรรมเนียม ชาตินั้นเว้นจากอวิชา เป็นต้น มีอยู่ส่วนหนึ่งก็หาไม่ คือ เป็นสภาวะธรรมที่มีอยู่ก่อนแล้ว ท่านเรียกว่า ธัมมฐิติ ธรรมเนียม ชาตินั้นเว้นจาก อวิชา และจะค้นหาตัวตน (อัตตา) จากสภาวะนั้นหาได้ไม่

นัยนี้แสดงให้เห็นชัดว่า กฎ,หรือสภาวะ ที่ชื่อว่า ธัมมฐิติ ธรรมเนียม ก็ เป็นสภาวะสังขตธรรม และเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ก่อนแล้ว พระตถาคตจะทรงอุบัติหรือไม่ก็ตาม

๒. ในฐานะสิ่งที่อยู่ใต้กฎ หรือสิ่งปรุงแต่ง ซึ่งต้องเป็นไปตามกฎ ขยาย ความตามอรรถกถาได้ความว่า สิ่งปรุงแต่ง คือการปรุงแต่งทางจิต คืออวิชา อวิชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ... การเกิดขึ้นของปฏิจจสมุ ปบาท อันเป็นปัจจัยการปรุงแต่ง ต้องเป็นไปตาม ธัมมฐิติ ธรรมเนียม ดังข้อความที่มี มาในอรรถกถาแสดงไว้ว่า อวิชาปัจจุยา สงขารา เป็นต้น เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น จึงชื่อว่า ธัมมฐิติ อนึ่งความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นนิยามเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ ฉะนั้น ธรรมนั้น จึงชื่อว่า ธรรมเนียม เพราะฉะนั้น ธัมมฐิติก็ดี ธรรมเนียมก็ดี ท่านจึงเรียก ว่าอวิชา

นัยนี้แสดงให้เห็นชัดว่า สิ่งที่อยู่ใต้กฎ หรือสิ่งปรุงแต่งอันเกิดจากอวิชา ย่อมเป็นไปตามสภาวะธรรมที่ชื่อว่า ธัมมฐิติ ธรรมเนียม ก็เป็นสภาวะสังขตธรรม

ความเข้าใจในธรรมเนียมแสดงให้เห็นว่า ธรรมเนียมเป็นมิติหนึ่งที่ช่วยให้ผู้ ศึกษาเข้าใจสภาวะ ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นอีกระดับหนึ่ง คือ เข้าใจว่าทั้งฝ่ายที่เป็นกฎอันเป็นอสังขตธรรม ก็เป็น ตถตา และฝ่ายที่ตกอยู่ใต้กฎได้ แก่สิ่งปรุงแต่งทั้งนามธรรมและรูปธรรมอันเป็นสังขตธรรมก็เป็น ตถตา เป็นเช่นนั้นเอง

๒.๔ ธัมมัญญิตตา

๒.๔.๑ ธัมมัญญิตตา ในพระไตรปิฎก

ธัมมัญญิตตา คือความตั้งอยู่ตามธรรมชาติของกฎธรรมดา

ความตั้งอยู่ตามธรรมชาติของกฎธรรมดา หมายความว่าสังขารทั้งปวง

ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรมเป็นอนัตตา สภาวธรรมทั้งปวงไม่เป็นตัวตนหรือค้นหาความเป็นตัวตนไม่ได้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า

“พระตถาคต ทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้นคือฉัมมจิตติ, ฉัมมนิยาม, อิทัปปัจจย [อิทัปปัจจยตา] ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งชาติอันนั้น”

“ย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นและตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร”^{๔๐}

ฉัมมจิตติ วิเคราะห์ได้ว่า ในความตั้งอยู่ตามธรรมชาติ หรือในธรรมทั้งปวงทั้งฝ่ายสังขตธรรม ที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันตั้งอยู่อย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นคือสังขารทั้งปวงทั้งนามธรรมและรูปธรรม มันไม่เที่ยง มันร้อยเรียงแปรปรวนทุกขณะ สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

ส่วนฝ่ายที่พ้นการปรุงแต่ง คือพ้นอำนาจกฎไตรลักษณ์ ได้แก่วิสังขารหรืออสังขตธรรมก็เป็นอนัตตา โดยลักษณะเดียว ความเป็นกฎธรรมชาติมันตั้งอยู่อย่างนี้ไม่มีอำนาจใดๆ ที่จะไปเปลี่ยนกฎธรรมชาตินี้ได้ ฉัมมจิตติ จึงเป็นอีกมิติหนึ่งของ “ตถตา” คือความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรมทั้งปวง นั่นเอง

๒.๔.๒ ฉัมมจิตตดา ในอรรถกถา

เกี่ยวกับ ฉัมมจิตตดา ในอรรถกถา เป็นไปในทำนองเดียวกันกับพระไตรปิฎก อธิบายให้รู้ในแง่ของชั้น ๕ และปฏิจจสมุปบาท จากความตอนหนึ่งว่า

ธรรมนั้น จึงชื่อว่า ฉัมมนิยาม เพราะฉะนั้นฉัมมจิตติก็ดี ฉัมมนิยามก็ดี ท่านจึงเรียกว่าอวิชา “...ความอุบัติขึ้นแห่งพระตถาคตทั้งหลาย หรือไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตามที่ ชาติฉัมมจิตติ ฉัมมนิยามเหล่านั้นก็ดำรงอยู่แล้ว”^{๔๑}

^{๔๐} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๑/๒๕.

^{๔๑} อภ. วิ. อ. (ไทย) ๗๘/๓๐๔.

๒.๑๐ จริยธรรมจากการเข้าถึงตถตา

การเข้าถึงสภาวะ ตถตา ครบถ้วนกระบวนการความอย่างแท้จริงแล้ว ต้องนับว่าเป็นผู้สำเร็จตามจุดมุ่งหมายแห่งคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเป็นผู้ที่ล่วงรู้ความลับของสภาวะธรรมชาติได้อย่างทะลุปรุโปร่งในทุกแง่มุม ในทุกมิติก็ว่าได้ พระพุทธองค์ทรงนำการเผยแผ่ความจริงนี้เป็นตัวอย่าง อย่างเอาจริงเอาจังมาตลอด ๔๕ พรรษา และยังให้สาวกในครั้งพุทธกาลและต่อมาได้บรรลุตามคำสอนเป็นพระอรหันต์อีกเป็นจำนวนมากสืบต่อเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน สมดังพระพุทธองค์ตรัสว่า กิภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบ โลกไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๕๒}

การเข้าถึง ตถตา ก็คือการที่ผู้ศึกษาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้รู้แจ้งต่อสภาวะธรรมตามความจริงต่อขั้น ๕ นับแต่กฏไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนสามารถรู้แจ้งบรรลุไปถึงสภาวะธรรมในมิติอื่นๆ อีก ดังกล่าวแล้ว แต่ที่นับว่าลึกซึ้งที่สุดคือการเข้าใจใน ปฏิจจสมุปบาท การเข้าใจใน ปฏิจจสมุปบาท นี้เองทำให้เข้าใจตถตา ได้อย่างสมบูรณ์ และผลจากการเข้าถึง ปฏิจจสมุปบาท พระพุทธองค์ตรัสว่า “ผู้ใดเห็น ปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็น ปฏิจจสมุปบาท”^{๕๓} และการเห็น ปฏิจจสมุปบาท ก็คือการเห็น ตถตา นั้นเอง

ตถตา จะเป็นประโยชน์ในการให้ความมั่นใจในความมุ่งมั่นของบุคคลในเชิงสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติและมวลมนุษยชาติ ยกตัวอย่างเช่น นักวิทยาศาสตร์คนหนึ่งคิดอย่างใคร่ครวญ, แสวงหา, ค้นพบแร่เหล็ก, ขุด, นำมาหลอมเป็นเหล็กหล่อ, คัดแยกคุณสมบัติ, นำมารีดเป็นเหล็กแผ่น, นำไปขึ้นรูปเป็นชิ้นส่วนรถยนต์, เป็นต้น เป็นไปตามกฏอิตถีปัจจยตาที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี”

ตถตา จะเป็นประโยชน์ในการมองเห็นความสัมพันธ์เกี่ยวพันกันตามเหตุปัจจัยของสังคมทั้งองค์กรรวม ในอดีตในสมัยที่พระราชูปถัมภ์ปกครองทรงธรรมถือธรรมเป็นใหญ่ เช่น พระเจ้าอโศกมหาราช ประชาชนก็เป็นสุข และถ้าในสมัยที่พระราชูปถัมภ์ไม่ทรงธรรม บ้านเมืองก็เดือนร้อน ในยุคปัจจุบันยกตัวอย่างเช่น เพราะระบอบการเมืองเป็นปัจจัย จึงมีการปกครอง(รัฐบาล) จึงมีกระทรวง เพราะมีกระทรวง จึงมีกรม เพราะมีกรม จึงมี...ฯลฯ

^{๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๘,๑๓๙/๑๔๕.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๖/๒๕๓.

ถ้าระบอบการเมืองดี เป็นปัจจัยให้การปกครองดี การปกครองดี เป็นปัจจัยให้กระทรวงดี, กรม, จังหวัด, อำเภอ, ตำบล, เป็นต้น หรือในส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมดดีไปด้วย ดังนี้ แสดงให้เห็นถึงอิทัปปัจจยตาฝ่ายบวก หรือฝ่ายพัฒนาการ

ในทางตรงกันข้าม ถ้าระบอบการเมืองไม่ดี ระบอบการเมืองไม่ดีเป็นปัจจัยให้การปกครองไม่ดี การปกครองไม่ดี เป็นปัจจัยให้กระทรวง กรม จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ครอบครัว บุคคล หรือในส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมดได้รับผลกระทบในทางไม่ดี ดังนี้ แสดงให้เห็นถึงกฎอิทัปปัจจยตาฝ่ายลบ หรือฝ่ายเสื่อม เมื่อคิดจะแก้ปัญหาเหตุวิกฤติชาติ ก็ต้องสืบสาวไปหาเหตุ คือระบอบการเมืองให้มีหลักธรรมเป็นองค์ประกอบหลักของระบอบการเมือง คือการถือธรรมเป็นใหญ่หรือธรรมาธิปไตยขึ้นในแผ่นดินตรงตามกฎธรรมชาติและคำสอนพระพุทธองค์ นั่นเอง

ถ้าสามารถแนะนำให้ผู้นำหน้าอาณาจักรโลกได้รู้แจ้ง ตถตา จะเป็นเหตุปัจจัยในการสร้างสันติภาพโลกตามวิถีธรรมหรือกฎธรรมชาติ พูดได้ว่าทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องเกี่ยวพันกันทั้งหมดระหว่างมนุษย์กับสิ่งต่างๆ ในโลกและจักรวาลนี้ล้วนเป็น ตถตาทั้งสิ้น ผู้เข้าถึง ตถตา อย่างแท้จริงแล้วย่อมมีคุณลักษณะและจริยธรรมในการดำเนินชีวิตสร้างสรรค์อย่างยิ่งใหญ่ให้กับมหาชนตามแบบอย่างพระศาสดา โดยมีคุณสมบัติและจริยธรรมโดยย่อ ดังต่อไปนี้

(๑) ย่อมเป็นบุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่าเป็นสาวกของพระพุทธองค์ คือเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว, ปฏิบัติตรงแล้ว, ปฏิบัติเป็นธรรม, ปฏิบัติชอบยิ่ง, เป็นผู้ควรรับเครื่องสักการะ, เป็นผู้ควรของต้อนรับ, เป็นผู้ควรทักษิณา(ควรแก่ของทำบุญ), เป็นผู้ควรทำอัญชลี, เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า, เป็นผู้รู้แจ้งธรรม เป็นผู้เลื่อมใสอันแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม และพระสงฆ์^{๕๔}

(๒) ย่อมเป็นผู้มีคุณธรรมอย่างอัปมััญญา ๔ คือแผ่เมตตาจิต แผ่กรุณาจิต แผ่มุทิตาจิต และแผ่อุเบกขาจิต ไปยังมวลมนุษย์และสัตว์ทั้งปวงหาประมาณไม่ได้ ไม่เลือกจำเพาะบุคคล เป็นจริยธรรมสากลตามแบบอย่างพระศาสดา^{๕๕}

(๓) เป็นบุคคลที่อุทิศตนเพื่อพระศาสนาตามแบบอย่างพระศาสดาและพุทธสาวกแท้จริงทั้งหลายที่สืบเนื่องกันมาอย่างไม่ขาดสาย

^{๕๔} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๕/๔๙.

^{๕๕} อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๗๔๑/๓๘๘.

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องตถตาในวรรณคดีของพุทธทาสภิกขุ

ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นพระสุปฏิปันโน มีความรู้ความสามารถทั้งทางปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ เป็นภิกษุผู้เข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างแท้จริง ได้รับการเคารพศรัทธา มีชื่อเสียงเป็นที่ประจักษ์แก่ชนทั้งหลาย ทั้งชาวพุทธไทยและชาวต่างประเทศ ท่านเป็นผู้ริเริ่ม นำศัพท์ธรรมะทางปริยัติธรรม ออกมาอธิบายเผยแผ่ให้แพร่หลายต่อพุทธศาสนิกชน ได้แก่คำต่างๆ เช่น ตถตา, อิทัปปัจจยตา, อนัญญตถตา, อวิตถตา, สุตญญตถตา, อตัมมยตถตา เป็นต้น

การใช้ความพยายามศึกษางานของท่านพุทธทาส ภิกขุ ไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ เว้นแต่ถ้าได้มีพื้นฐานผ่านการวิปัสสนากรรมฐานมาแล้วพอสมควร มีความรู้ความเข้าใจในสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงตรงตามกฎไตรลักษณ์ จึงจะเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจเรื่อง ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง ได้อย่างไม่ยากนัก

งานเทศน์ และงานเขียนเรื่อง ตถตา และสภาวะธรรมบัญญัติที่เกี่ยวข้องเนื่องในมิติต่างๆ ได้จัดทำออกมาเป็นหนังสือเพื่อถ่ายทอดให้ผู้ศึกษาผู้แสวงหา ค้นคว้าหาสัจธรรมนั้นมีอยู่พอสมควร แต่ที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นหลักในการวิจัยได้แก่หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ถือได้ว่าเป็นหนังสือต้นฉบับและเป็นแม่แบบที่น่าเชื่อถือได้

๓.๑ ตถตา ที่มาในหนังสือท่านพุทธทาสภิกขุ

เกี่ยวกับ ตถตา ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้บรรยายไว้เมื่อวันที่ ๑๐ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ ณ ลานหินโค้ง เป็นการเทศน์เรื่อง ตถตา เป็นครั้งแรก และได้ นำมาตีพิมพ์เป็นเล่มในหนังสือ ชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส เรื่อง สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู ในตอนที่ ๙ ว่าด้วยเรื่อง การปฏิบัติเพื่อเห็นตถตา^๑

^๑พุทธทาสภิกขุ, สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑๑.

นอกจากนี้ยังมีหนังสือที่ได้อธิบายเกี่ยวกับ ตถตา อีกหลายเล่ม เช่น
อิทัปปัจจยตา, โอสาระตัพพธรรม, สุธัญญตา, อตัมมยตาประทีป, อตัมมยตาประยุกต์

ความเข้าใจเกี่ยวกับตถตา

คำว่า ตถตา คำเดียวนี้ อาจเรียกได้หลายคำ หลายมิติ เช่น ตถา หรือ
ตถาตา ก็ได้ นอกนี้ยังคำอื่นอันเป็นมิติต่างๆ เช่นคำว่า อวิตถตา, อนัญญถตา, ฐัมมัญ
จุตตา, ฐัมมนิยามตา ตถตา ตามตัวหนังสือแปลว่า ความเป็นเช่นนั้น ตถา แปลว่า
เช่นนั้น ตถาตา แปลว่า ความเป็นเช่นนั้น

อวิตถตา ความไม่แปลกไปจากความเป็นอย่างนั้นอย่างนั้น
อนัญญถตา ความไม่เป็นโดยประการอื่นจากความเป็นอย่างนั้น
ฐัมมัญจุตตา เป็นการตั้งอยู่ตามธรรมดา
ฐัมมนิยามตา เป็นกฎตายตัวของธรรมดา
อิทัปปัจจยตา ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย
สุทธัญญตา ความว่างจากตัวตนในสิ่งทั้งปวง
อตัมมยตา ความที่ไม่ต้องสำเร็จมาจากสิ่งนั้น

เพียงเท่านี้ก็จะมีมองเห็นความหมายได้ไม่มากก็น้อย คือการเน้นอยู่ตรงคำว่า
เช่นนั้น – เช่นนั้น คือ ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น แล้วเป็นของตั้งอยู่อย่างเป็นกฎตาย
ตัวของธรรมดา เป็นการตั้งอยู่ตามธรรมชาติ แม้จะพูดว่าตั้งอยู่ตามธรรมชาติ ก็คือยัง
อยู่อย่างนั้น ไม่ตั้งอยู่อย่างอื่น เราเอาความหมายเป็นภาษาไทยสั้นๆ ว่า ความเป็น
เช่นนั้นเอง คือเป็นได้เอง เป็นอยู่เอง, แล้วก็แน่นแฟ้นไม่เปลี่ยนแปลง ถ้าเป็นคำไทยก็
ว่าความเป็นเช่นนั้นเอง หรือเช่นนั้นเอง ถ้าคำบาลีก็ว่า ตถตา^๒

การปฏิบัติเพื่อเห็นแจ้งตถตา

การจะเห็น ตถตา ได้นั้นจะต้องผ่านการปฏิบัติวิปัสสนา ทำให้ชำนาญ ทำ
ให้มาก เกี่ยวกับบริกรรมหนอ มีความเพียรจนกระทั่งมีญาณทัสนะหรือยถาภูตสัมมัม
ปัญญา^๓ อย่างเพียงพอ โดยการเห็นอารมณ์หนอ รูปนามหนอ เกิดหนอ อนิจจังหนอ
ทุกขังหนอ อนัตตาหนอ

^๒ พุทธทาส ภิกขุ, สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู, หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

^๓ ยถาภูตสัมมัมปัญญา แปลว่า ปัญญาที่รอบรู้อย่างถูกต้องตามที่ เป็นจริงในสิ่งที่มีอยู่จริง,
ปัญญาโดยชอบตามที่ เป็นจริง.

วิราคะหนอ นิโรธะหนอ ปฏินิสสัคคะหนอ (สลัดคืน) สุขุญญาหนอ จึงจะเห็น ตถตา
ได้^๔

๓.๒ การเข้าสู่สภาวะตถตา

ท่านพุทธทาส กล่าวว่า ...เราต้องเห็นสิ่งนั้นถูกต้องตามที่เป็นจริง ว่ามันเป็นไป
ไปตามธรรมชาติเช่นนั้นเองหนอ ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ในการปฏิบัติมีใคร
อยู่ว่า ครั้งแรกก็เห็นอารมณ์ เห็นสิ่งนั้นโดยความเป็นอารมณ์แล้วก็เห็นเป็นรูปนาม...^๕
การเข้าสู่ตถตา มีอยู่ด้วยกัน ๑๐ ขั้นตอนดังจะได้กล่าวเป็นลำดับไป ดังนี้

๑. การปฏิบัติให้เห็นเป็นอารมณ์ สักว่าเป็นอารมณ์เท่านั้นหนอ สักว่าเป็น
อารมณ์เท่านั้นหนอ เช่นตั้งต้นด้วยการดูลมหายใจ ว่าลมหายใจเท่านั้นหนอ เป็นการ
พิจารณาอารมณ์ นี้ยังไม่เห็น ตถตา โดยสมบูรณ์ หนอให้ถูกวิธีคือเห็นว่า มันเป็นเช่น
นั้นเองตามธรรมชาติเท่านั้นหนอ อย่างนี้ก็เรียกว่าเริ่มเห็น ตถตา แล้ว

๒. การปฏิบัติให้เห็นรูปนาม ลมหายใจเป็นรูป และจิตที่กำหนดลมหายใจ
เป็นนาม หรือเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ดูให้
เห็นว่าเป็นอย่างนั้นเท่านั้นหนอ เห็นโดยความเป็นรูปและนาม ก็จะเริ่มเห็น ตถตา
ได้แจ่มชัดยิ่งขึ้น

๓. การปฏิบัติให้เห็นการเกิดและดับ ดูที่กิริยาเกิด ดูที่กิริยาดับสังขารที่เป็น
รูปและนามทั้งหลายมีความแตกต่างเป็นร้อยเป็นพัน แต่การเกิดการดับมันเหมือนกันทั้ง
นั้นเลย เรียกว่าเกิดดับเช่นนั้นเอง

๔. การปฏิบัติให้เห็นอนิจจัง คือความเปลี่ยนแปลงไปตามกฎอิทัปปัจจยตา
การเห็นอนิจจัง ก็คือเห็นความไม่เที่ยงของสังขตธรรม ว่ามันเป็นเช่นนั้นเองหนอ มัน
เป็นอย่างอื่นไปไม่ได้

๕. การปฏิบัติให้เห็นทุกขัง สังขารทั้งปวง มีอาการที่มันเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุ
ปัจจัย เป็นลักษณะที่น่าเกลียดเรียกว่าความทุกข์ เห็นได้ในทุกสิ่ง และมันเป็นเช่นนั้น
เองหนอ

๖. การปฏิบัติให้เห็นอนัตตา เห็นว่าไม่มีความเป็นตัวตน ไม่มีความหมาย
แห่งตน เห็นสภาวะที่ไม่มีมีความหมายแห่งตัวตน ไม่มีอะไรสักอย่างเดียวที่จะมีภาวะ

^๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๑๑-๒๑๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๖.

แห่งตัวตน ทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม เป็นขั้นตอนที่มีความหมายที่สุด ก็จะได้เห็น ตถตา ถึงที่สุดแล้ว

๗. การปฏิบัติเห็นผลที่เกิดขึ้น คือเห็นวิราคะ จางคลายแห่งความยึดถือ การจางคลายจากการยึดถือ ก็ต้องเห็น ตถตา หรือบางที่เรียกว่าเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นก็คือเห็น ตถตา เห็นตถตา ในสิ่งนั้นๆ แล้วก็เกิดความจางคลายแห่งความยึดถือในสิ่งนั้น

๘. การปฏิบัติเห็นผลที่เกิดขึ้น คือเห็นนิโรธ ความดับลงแห่งอุปาทาน ของสิ่งที่เห็นชัดแล้วว่าเป็น ตถตา เห็นเท่าไรก็ดับไปเท่านั้น เรียกว่าเห็นความดับของอุปาทาน ก็เพราะเห็น ตถตา

๙. การปฏิบัติเห็นผลที่เกิดขึ้น คือเห็นปฏินิสัคคะ^๖ เห็นว่าไม่มีอะไรเหลือ อยู่ที่จะยึดถือได้ เพราะการเห็น ตถตา จึงมีผลให้สลัดคืนได้อย่างหมดจด

๑๐. การปฏิบัติเห็นผลที่เกิดขึ้น คือเห็นว่างโดยประการทั้งปวง ไม่ว่าจะมองไปที่เหตุ หรือมองไปที่ผล มองไปที่กิริยาอาการที่สัมพันธ์กันอยู่ เป็นของว่าง นี่คือ ตัว ตถตา อย่างยิ่ง ความว่างเป็นตัว ตถตา อย่างยิ่ง^๗

จากการปฏิบัติและผลจากการปฏิบัติทำให้เราทราบว่าสังขารทั้งปวงทั้ง รูปธรรมและนามธรรมเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับไปในที่สุด ก็เป็น ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง แห่งสังขตธรรม และเมื่อจางคลายจากการยึดมั่น ถือมั่น ความดับลงแห่งอุปาทานในขั้น ๕ จิตอิสระ สันอาสาสะกิเลสก็จะพบกับอสังขตธรรม หรือนิพพาน ทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรมล้วนแล้วว่างเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน หาตัวตนที่จะยึดถือกันไม่ได้ ก็คือ ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง

ผู้ศึกษาและปฏิบัติจะเข้าถึง ตถตา ได้อย่างแท้จริงแล้ว ก็ต้องเรียนรู้และปฏิบัติมาเป็นลำดับจนถึงขณะนี้ ก็น่าที่จะเชื่อได้ว่าทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจ ตถตา ตามสมควร การเข้าใจ ตถตา ไม่มีหนทางอื่น มีหนทางเดียวคือการปฏิบัติวิปัสสนา จนสามารถเห็นสภาวะธรรมของสังขารทั้งปวงทั้งรูปธรรมและนามธรรม หรือขั้น ๕ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นชีวิตนี้เอง หรือที่เรียกว่า กายยาววา หนาคืบ กว้างศอกนี้เอง

^๖ ปฏินิสัคคะ คือสลัดคืนหรือให้คืน การปล่อยวางจากสิ่งที่เคยยึดมั่นในสังขารทั้งปวง เพราะรู้แจ้งตามความเป็นจริง.

^๗ พุทธทาสภิกขุ, สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู, หน้า ๒๑๑-๒๑๒.

การเห็นไตรลักษณ์ คือมีปัญญาารู้แจ้งตามความเป็นจริง ที่มันเป็นไปอย่างนั้น โดยที่เราเฝ้ามอง จดจ่อเห็นความเป็นไปของสังขารทั้งปวงว่า มันไม่เที่ยง มันเป็นทุกข์หรือความขัดกันของสังขารทั้งปวง แล้วก็เห็นความเป็นอนัตตา คือมันเป็นทุกข์ มันไม่เที่ยง บังคับบัญชามันไม่ได้ มันต้องเป็นอย่างนั้น

การเข้าใจกฎไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ะ ได้แก่สภาวะ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง นี้แหละเป็นพื้นฐานอันสำคัญที่จะนำไปสู่ความเข้าใจ ตถตา, สังขารทั้งปวงย่อมตกอยู่ใต้กฎไตรลักษณ์ เป็นเช่นนั้นเอง

การเห็นธัมมัญจิตตา จากการที่เราเห็นไตรลักษณ์เป็นอารมณ์เรื่อยมาอย่างเต็มที่แล้ว ก็จะเห็นว่ามันตั้งอยู่เป็นธรรมดาอย่างนั้นจริงๆ ในสังขารทั้งปวงแล้วจะเห็นว่าเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับสิ้นไปในที่สุด อะไรๆ ที่เป็นสังขารก็จะเห็นมันตั้งอยู่ตามธรรมดาอย่างนั้นจริงๆ เป็นตถตา

การเห็นธรรมนิยามตา คือการเห็นกฎไตรลักษณ์ การเห็นธัมมัญจิตตา คือเห็นความเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับสิ้นไปในที่สุด แห่งสังขารทั้งปวง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม จะเห็นความเป็นกฎตายตัวอันเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ที่เป็นไปอย่างตายตัวในสังขารทั้งปวง มันเป็นอย่างนี้ เป็น ตถตา เป็นเช่นนั้นเอง

การเห็นอิทัปปัจจยตา คือการเห็นความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยระหว่างเหตุและผล เห็นว่าสังขารทั้งปวงทั้งรูปธรรมและนามธรรมเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรเกิดขึ้นเองอย่างลอยๆ สังขารทั้งปวงย่อมเกิดจากเหตุปัจจัย อาศัยกันเกิดขึ้น เกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับสิ้นไปในที่สุด และเห็นว่าไม่ว่าจะเป็นเหตุปัจจัยฝ่ายเจริญ หรือเหตุปัจจัยฝ่ายเสื่อม ล้วนแล้วแปรปรวนในท่ามกลาง และดับสิ้นไปในที่สุด การเห็นสังขารทั้งปวงเกิดจากเหตุปัจจัย อาศัยกันเกิดขึ้นเช่นนี้ เรียกได้ว่าเป็น ตถตา ในกฎอิทัปปัจจยตา

การเห็นสุญญตา คือการเห็นว่าการเกิดขึ้นของสังขารทั้งปวง ล้วนแล้วแต่มาจากเหตุปัจจัยทั้งสิ้น ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ไม่มีอะไรไม่มีเครื่องหมายที่

จะแสดงให้เห็นเป็นตัวตน ว่างจากตัวตน เมื่อเห็นอย่างนี้เรียกว่าเห็นสุญญตา เมื่อเห็นอย่างนี้ของธรรมชาติที่เป็นสังขารทั้งปวงว่างเปล่าจากตัวตน เรียกได้ว่าเห็น ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง ใน สุญญตา

การเห็นอวิตถตา คือเมื่อได้พิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่า สภาวะดังกล่าวข้างต้นไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น ก็จะเป็นความเป็น ตถตา ใน อวิตถตา

การเห็นอนัญญตตา คือความที่ไม่เป็นอย่างอื่น ต้องเป็นอย่างนั้น ถ้าเป็นสังขารแล้วต้องเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้ มันเป็นเช่นนี้เรื่อยไปชั่วนาตาปี นี้ แผละจากความเข้าใจดังกล่าว เป็น ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง

จากการที่ได้เข้าใจรู้แจ้งในสภาวะ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา, วัมมจิตตตา, วัมมนิยามตา, อิทัปปัจจยตา, สุญญตา จะเห็นความไม่มีแก่นสาร เห็นสังขารเป็นของน่ากลัว มีความหน่ายต่อสังขารทั้งปวง หาทางออกจากสังขาร วางเฉยต่อสังขารทั้งปวง และในท้ายที่สุดอิสระจากสังขาร ปัญญาที่รู้แจ้งและสามารถอิสระจากสังขารทั้งปวงได้ จิตไม่ยึดมั่นในอุปาทานในชั้น ๕ อีกต่อ จึงทำให้รู้ว่าจิตพ้นจากการปรุงแต่ง สันภพสันชาติ จิตอิสระอิสระจากสังขารทั้งปวงอย่างแท้จริง ประดุจน้ำกับใบบัว

จิตที่มีปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง ยอมรับความเป็นสภาวะสังขารทั้งปวง ย่อมสัมพันธ์กับสังขารทั้งปวงนั้นอย่างอิสระ ไม่ยึดถือในสังขาร ไม่เกาะเกี่ยวในสังขาร ไม่ขึ้นต่อสังขารหรือตกเป็นทาสสังขารอีกต่อไป สภาวะเช่นนี้เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ^๕ ย่อมเข้าถึงสภาวะ นิพพาน อันเป็นสภาวะแห่งการดับทุกข์อุปาทาน

เมื่อจิตพ้นจากการปรุงแต่ง ไม่ยึดติด ไม่เกาะเกี่ยว ไม่ขึ้นต่อสังขารทั้งปวง หรือสังขตธรรมทั้งปวง ก็ย่อมมีปัญญารู้แจ้งในอสังขตธรรม เมื่อผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรม ได้ถูกต้องมาเป็นลำดับ จนบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา การบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ นิพพาน อันเป็นสภาวะอสังขตธรรม ก็เป็น ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง ทั้งกระบวนการสังขตธรรมและอสังขตธรรม ก็เป็น ตถตา

^๕ ปัญญาวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยปัญญา ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการเจริญวิปัสสนา.

นอกจากนี้ยังจะทำให้ผู้ศึกษาได้เห็น ได้รู้ ได้เข้าใจ ในสภาวะต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธในลักษณะมิติต่างๆ แห่งความตั้งอยู่ของกฎธรรมชาติ อันเป็นส่วนที่จะได้ขยายความได้เห็นแจ่มแจ้งต่อสภาวะ ตถตา ได้แจ่มชัดยิ่งขึ้น ดังจะได้ทำการวิจัยหยิบยกมาพิจารณาเป็นลำดับไป

๓.๓ สภาวะธรรมที่เกี่ยวข้อง

สภาวะธรรมที่เกี่ยวข้องในมิติต่างๆ เพื่อให้ผู้ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาไปตามลำดับขั้นตอน อันเป็นอุปกรณ์ที่จะทำให้เกิดความกระจ่างแจ้งใน ตถตา ตามแนวทางของท่านพุทธทาส จึงจะเข้าใจอย่างถ่องแท้ของสภาวะธรรมในมิติต่างๆ ที่ประกอบเกี่ยวพันซ้อนทับกัน มีอะไรบ้างนั้นตามที่ท่านพุทธทาส นำเสนอไว้ได้แก่

อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง

ทุกขตา ความเป็นของมีทุกข์

อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตน

ธัมมัญญิตตา ความตั้งอยู่ตามกฎธรรมชาติตามธรรมดา

ธัมมนิยามตา เป็นของมีกฎธรรมชาติบังคับอยู่

อิทัปปัจจยตา มีกฎเกณฑ์แห่งการเป็นไปตามปัจจัยนั้นๆ

สุญญตตา วางจากความหมายแห่งตัวตน

อตัมมยตา ความที่อะไรๆ ประชุมจัดไม่ได้ในธรรมทั้งปวง

เรียกว่า ๘ ตา^๕

วิปัสสนาปัญญา เห็นความจริงของสิ่งทั้งปวง

วิธีการเดียวเท่านั้น ที่ใช้ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุรู้แจ้งตามความเป็นจริงในมิติต่างๆ ของกฎธรรมชาติ เรียกว่า วิปัสสนา เพื่อนำไปสู่ปัญญา รู้อย่างครบถ้วนในกฎธรรมชาติ

วิ แปลว่า อย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจนแจ่มแจ้ง ไม่มีที่สงสัย วิปัสสนา แปลว่า เห็น เห็นโดยใจ เห็นทางใจ เห็นอย่างเหมือนกับเห็นด้วยตา เห็นด้วยตาอย่างแจ่มแจ้งอย่างไร ก็เห็นด้วยใจอย่างแจ่มแจ้งอย่างนั้น เรียกว่า วิปัสสนา วิปัสสนา คำนี้แปลว่า เห็นอย่างแจ่มแจ้ง คือมีปัญญา คือรู้อย่างครบถ้วน

^๕ พุทธทาสภิกขุ. **อตัมมยตาประยุกต์**, (กรุงเทพฯ : สวนอุศมมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๓๓),

คำว่าปัญญา ปะ แปลว่า ครอบถ้วน ญา แปลว่ารู้ รู้อย่างครบถ้วน ครอบถ้วนนี้ ก็คือ รู้ถูกต้องตามที่มันเป็นจริง ตามที่มันเป็นจริงตามธรรมชาติ^{๑๐}

๓.๓.๑ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นตถตา

วิปัสสนาที่ ๑ อนิจจตา ความไม่เที่ยงนี้ เป็นลักษณะของสังขารทั้งปวง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ยกเว้นนิโรธธาตุและนิพพานธาตุ ท่านพุทธทาส กล่าวว่า ...อนิจจัง รู้ความไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลงเรื่อย ของสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง คือสิ่งทั้งปวงที่เราเรียกกันว่าโลก ว่าสังขาร...^{๑๑}

ความไม่เที่ยงนี้ อธิบายกันได้หลายอย่าง จะเอาเวลา, กิริยาอาการ, หรือรูปร่าง เป็นเครื่องวัดก็ได้ ทั้ง ๓ ตัววัดเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน เวลาเป็นเครื่องบอกว่าอะไรได้เปลี่ยนไปอย่างไร รูปร่าง อาการ มันก็บอกว่าเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรในเวลาเท่าไร ฉะนั้นกฎเกณฑ์เกี่ยวกับเวลาและเกี่ยวกับเนื้อที่นี้ เป็นกฎเกณฑ์ที่บอกความไม่เที่ยง หรือความเปลี่ยนแปลง

รูปหรือวัตถุกับความไม่เที่ยง

ท่านพุทธทาส กล่าวว่า ...ถ้าเวลามันสั้นเกินไป คือชั่วกระพริบตาเดียว เราก็ยากที่จะรู้ว่ามันเปลี่ยนแปลง แต่ถ้าเวลานานตั้งชั่วโมงสองชั่วโมง เราก็รู้ได้ว่ามันเปลี่ยนแปลง ถ้าเวลาหลายวัน หลายเดือน หลายปี เราก็รู้ได้ว่า มันเปลี่ยนแปลงไปมาก เช่น จากหนุ่มเป็นแก่ อย่างนี้เป็นต้น

ขอให้เข้าใจ ความสัมพันธ์กันระหว่างเวลากับวัตถุ ก็ จะรู้ความเปลี่ยนแปลงได้โดยง่าย แล้วก็เห็นว่า สิ่งทั้งหลายนี้เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ราวกับว่ามันไหลเป็นน้ำ เหมือนกับน้ำที่ไหลไปเรื่อยไม่มีหยุด หยาบๆ ก็ว่าเกิดมาเป็นเด็ก เป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นผู้ใหญ่ เป็นคนแก่ คนเฒ่า แล้วเป็นคนตาย

^{๑๐} พุทธทาสภิกขุ, **อติมมยตา**, (กรุงเทพฯ : สวณอุสมมูลนิธิ, ๒๕๓๕), หน้า ๓๑๒.

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, **โอสาเรตัพพธรรม**, (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๓๘),

จิตปรุงแต่งกับความไม่เที่ยง

ถ้าฉลาดในเรื่องเวลาแล้ว แม้แต่ชั่วกระพริบตาเดียว ก็รู้ความเปลี่ยนแปลงได้ อย่างน้อยก็รู้ว่า ตาที่มันกระพริบนั้น ก็คือความเปลี่ยนแปลง ขณะจิตเดียวก็เป็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ชั่วขณะจิตเดียว มันก็คือความเปลี่ยนแปลงของจิตนั่นเอง ...ชั่วเวลาเคี้ยวข้าวอยู่ในปาก ยังไม่ทันจะกลืนลงไป ในคอทั้งหมด ความเปลี่ยนแปลงทางจิต เกิดเป็นภพ เป็นชาติ ขึ้นมาได้หลายชนิด เมื่ออโรยก็คิดจะเป็นโจรเป็นขโมยหมากรอกอีก หรืออะไรทำนองนี้ นี่เป็นความเปลี่ยนแปลงทางจิตที่รุนแรงที่ใหญ่หลวง

เรารู้จักความเปลี่ยนแปลงโดยทั่วไป เป็นข้อแรกว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ท่านพุทธทาสได้อธิบายว่า ทุกวันนี้ความเปลี่ยนแปลงมันหลอกเรา ให้เราโง่ ยกตัวอย่าง การกินอาหาร เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่ลิ้น เดี่ยวเผ็ด หวาน เค็ม มันเปรี้ยวอะไรๆ มันก็อโรยไปหมด มันเปลี่ยนแปลงไปหลายรสจึงทำให้ออโรย ทำให้มีรสชาติ คนมันติดในรส จะเห็นว่า ความเปลี่ยนแปลงมันหลอกเรา ให้เห็นเป็นของน่าปรารถนา เราติดรสในอโรย จึงมองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลง เพราะมีความประมาท มีความมัวเมา เพราะไม่รู้เรื่องความไม่เที่ยง

สำหรับเรื่องความไม่เที่ยงนี้พระพุทธเจ้าตรัสเป็นข้อแรก คล้ายๆ กับว่าเห็นได้ง่าย จึงเอามาเป็นข้อแรก เห็นง่ายกว่าความทุกข์ ความทุกข์ เห็นได้ง่ายกว่าความเป็นอนัตตา จึงเอาความเป็นอนิจจังมาให้เห็นเป็นข้อแรก

ผลของการเห็นอนิจจัง

ถ้าเห็นความเปลี่ยนแปลงจริง และสมบูรณ์ถึงที่สุด ก็จะเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด บรรลุมรรค ผล นิพพาน ไปได้เหมือนกัน ผู้ที่เห็นอนิจจัง เป็นเบื้องต้นอย่างนี้แล้ว บรรลุนิพพานก็มีเหมือนกัน เขาเรียกว่า อนิมิตตวิโมกข์ หรือ อนิมิตตนิพพาน^{๑๖} นิพพานหรือวิโมกข์ที่ได้มาโดยเห็นความไม่เที่ยงเป็นหลักเป็น

^{๑๖} อนิมิตตวิโมกข์ วิโมกข์ที่ไม่มีนิมิต วิโมกข์ที่ได้มาโดยเห็นความไม่เที่ยงเป็นหลัก เป็นประธาน เห็นแจ้งว่าไม่มีอะไรไม่มีอะไรเป็นที่เกาะเกี่ยวได้ มันไหลเรื่อยไป กระทำให้จิตเบื่อหน่ายคลายกำหนดแล้วหลุดพ้น.

อนิมิตตนิพพาน นิพพานที่ไม่มีนิมิต หรือไม่มีเครื่องหมายกำหนด เพราะมีแต่ความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป เป็นนิพพานที่ได้มาจากการเห็นอนิจจัง.

ประธาน เห็นแจ้งว่า ไม่มีอะไรเป็นที่เกาะเกี่ยวได้ มันไหลเสียเรื่อย ไม่มีอะไรจะเกาะยึดจับเอาได้ กระทำให้เบือนหน้าคล้ายกำหนด หลุดพ้นได้เหมือนกัน”

และความตอนหนึ่งท่านพุทธทาสกล่าวว่

...การเห็นอนิจจัง ก็คือเห็นความไม่เที่ยงของสังขตธรรม ว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง
หนอ ถ้าเปรียบโดยตรงกันข้าม คือเห็นเป็นนิจจังฝ่ายอสังขตธรรมว่าเป็นของ
เที่ยง มันก็เป็นเช่นนั้นเอง จะเห็นอนิจจัง หรือเห็นนิจจัง เห็นเที่ยงหรือเห็นไม่
เที่ยง เห็นความไม่เที่ยงของสิ่งที่ไม่เที่ยง เห็นความเที่ยงของสิ่งที่มีความเที่ยง
มันก็เป็นเช่นนั้นเอง...”

๓.๓.๒ ทุกขตา ความเป็นทุกข์ เป็นตถตา

วิปัสสนาข้อที่ ๒ ทุกขตา ความเป็นทุกข์ เรารู้แล้วว่าสังขารทั้งหลาย มัน
มีความไม่เที่ยง เพราะมันมีความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มันจึงมีลักษณะแห่ง
ความทุกข์ คำว่า ทุก แปลว่า น่าเกลียด คำว่า ขะ เต็มรูปก็ว่า อิกชะ ก็แปลว่า เห็น
ทุกชะ แปลว่าเห็นแล้วก็น่าเกลียด” ดังบาลีว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใด
ทั้งไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็อนัตตา แต่พระพุทธเจ้าใช้คำว่า สังขารทั้งปวง
มีลักษณะแห่งความไม่เที่ยง มีลักษณะแห่งความเป็นทุกข์ จะเป็นสิ่งมีชีวิตวิญญาน
หรือไม่มีชีวิตวิญญาน มันก็มีลักษณะแห่งความไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ ตามธรรมดาของ
สังขาร

ในอีกความหมายหนึ่ง ท่านพุทธทาสกล่าวว่ ...ทุกขังนั้นเอาตามความ
หมายที่มีอยู่เฉพาะก็คือว่ มันทนยาก คำว่าทนยาก นี้ก็ยังไม่ดีเท่ากับพูดว่ “ต้องทน”
ทุกขังนี้จึงแปลว่ต้องทน... แล้วท่านยกตัวอย่างว่ ร้องไห้คือการ “ต้องทน” ชนิด
หนึ่ง ถ้ามองกันหยาบๆ แล้วก็ไม่เห็น ถ้ามองกันอย่างละเอียดแล้ว จะเห็นว่าต้องทน
คือต้องทนทำ หรือว่มันต้องทำ พูตรวบความเสียที่เดียวหมดเลยก็ได้ว่ ชีวิตนี้คือสิ่ง
ที่ต้องทน ตัวชีวิตเองนั้นเป็นสิ่งที่ต้องทน เราต้องทนทำทุกอย่าง เพื่อมีชีวิตอยู่ท่าน
อธิบายอีกว่ ...เรื่องต้องทนนี้พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในบทสวดที่เราสวดกันอยู่ทุก

” พุทธทาสภิกขุ, โอสารัตถธรรม, หน้า ๔๕๐ - ๔๕๓.

” พุทธทาสภิกขุ, สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู, หน้า ๒๒๗.

” พุทธทาสภิกขุ, พระไตรลักษณ์, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

วันว่า ภาธา หเว ปญจกฺขนฺธา^{๑๖} ชั้นที่ ๕ เป็นของหนักเนื้อ เมื่อมันเป็นของหนักแล้วจะไม่ต้องทนอย่างไรได้^{๑๗}

ผลของการเห็นความทุกข์

ท่านพุทธทาส กล่าวว่า คนเป็นทุกข์ เพราะไม่รู้จักความทุกข์ ไปหลงในความทุกข์ ไม่เบื่อหน่ายในความทุกข์ ทั้งๆ ที่มีพระพุทธรูปที่ฟังแล้วแทบไม่น่าเชื่อที่ว่า ... อะระ นิพพินฺตติ ทุกฺเข เอสะมคฺโค วิสุทฺธิยา เมื่อเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว เมื่อนั้นจะเบื่อหน่ายในความทุกข์ หรือในสิ่งที่เป็นทุกข์... ก่อนนี้ไม่เบื่อหน่ายในความทุกข์ ไม่เบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์ เห็นเป็นของสนุกไปเรื่อย ได้กิน ได้เห็น ได้เล่น ได้หัวเราะ ได้ร้องไห้ ได้อุ้ม ได้หิว ได้อะไรมันเป็นสนุกไปหมด ต่อเมื่อเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงจะเกลียดความทุกข์ มีความเบื่อหน่ายในทุกข์ ผู้ใดมองเห็นแต่ในแง่นี้ก็พระอรหันต์ได้ นิพพานได้ เป็น อัมปณฺหิตวิโมกข์^{๑๘} หลุดพ้นไปได้ เพราะมองเห็นว่า ไม่มีที่เกาะที่ยึดครองได้ ไปแตะเข้าที่ไหนเป็นไปทั้งนั้น ไม่มีที่เกาะที่ยึดตรงไหนได้ นิพพานที่มีความหมายอย่างนี้ก็มี มาจากการเห็นทุกข์เป็นใหญ่ เห็นอนิจจัง อนัตตา เป็นส่วนน้อยเป็นส่วนแฝง^{๑๙}

การเห็นทุกข์แห่งสังขารทั้งหลาย มันเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เรียกว่าลักษณะที่น่าเกลียดของมัน ลักษณะที่น่าเกลียดเรียกว่าความทุกข์ เห็นได้ในทุกข์สิ่งและมันเป็นเช่นนั้นเอง

๓.๓.๓ อนัตตา ความที่ไม่เป็นตัวตน เป็นตถตา

วิปัสสนาข้อที่ ๓ คำว่า อนัตตา ตามตัวหนังสือแปลว่า ไม่ใช่อัตตา น + อัตตา แปลง น เป็น อน แปลว่า ไม่ หรือไม่ใช่ อัตตา แปลว่าอัตตา อนัตตา แปล

^{๑๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๓/๓๒. (ชั้นที่ ๕ ชื่อว่าภาธาแล และผู้แบกภาธาคือบุคคล เครื่องถือมันภาธาเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ในโลก การวางภาธาเสียได้เป็นสุขบุคคลวางภาธาหนักเสียได้แล้ว ไม่ถือภาธาอื่น ถอนตัณหาพร้อมทั้งมูลรากแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับรอบแล้วดังนี้.)

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ, โอสาเรตฺตพฺพชรฺร, หน้า ๔๕๕.

^{๑๘} อัมปณฺหิตวิโมกข์. วิโมกข์ที่ได้จากการเห็นความทุกข์ เป็นหลักเป็นประธานเป็นส่วนสำคัญ.

^{๑๙} พุทธทาสภิกขุ, โอสาเรตฺตพฺพชรฺร, หน้า ๔๕๗.

ว่า ไม่ใช่อัตตา ต่อความหมายนั้นหมายถึงว่า ไม่มีสิ่ง หรือไม่มีภาวะ หรือไม่มีลักษณะ หรือไม่มีความหมายอะไรๆ ที่จะเป็นตัวตนได้ตามที่เราเฝ้าที่กักเอาเอง^{๒๐}

อัตตา เป็นความรู้สึกตามสัญชาตญาณ มีด้วยกันทุกคนต่างก็ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเป็นตนกันทุกชาติทุกภาษา และเป็นที่มาของความยึดมั่นมีอุปาทานในชีวิตของตนๆ จากเด็กๆ จนกระทั่งแก่เฒ่าและตายไป

ท่านพุทธทาส กล่าวว่า

...อัตตานี้เป็นเพียงความเฝ้า ความยึดมั่นความสำคัญเอาเองว่าตัวกู – ว่าของกู นี้เรื่อยขึ้นมาจนโต จนแก่ จนเฒ่า บางทีละไม่ได้เพราะโชคไม่ดี ไม่ได้ฟังคำสั่งสอนของพระอรียเจ้า ของพระศาสดา แล้วละไม่ได้ จนกระทั่งตาย แต่บางคนโชคดีได้ยินได้ฟังเรื่องที่ทำให้ละความยึดมั่นถือมั่นนี้บ้าง...

อัตตานี้เป็นเรื่องสำคัญมาก มันเป็นสัญชาตญาณอันหนึ่ง ที่จะเกิดความรู้สึกขึ้นมาเอง ว่าตัวกู – ของกู มันลึกลับซับซ้อนมาก ทำไมตัวกู หรือ อัตตา นี้ จึงเกิดขึ้นมาได้ในการรู้สึกของคนเรา

อัตตาเป็นภาษาบาลี มีรากคำมาจากรากศัพท์หรือธาตุของศัพท์ว่า อต ก็ได้ หรือมาจากธาตุที่ว่า อส ก็ได้ ถ้ามาจากธาตุ อต อตธาตุแปลว่าไป หรือว่าถึง หรือว่าติดต่อกันเป็นนิจ อตธาตุ ลงวิภัตติปัจจัยเสร็จแล้ว สำเร็จรูปเป็นอัตตา ฉะนั้นอัตตา แปลว่าผู้ไปหรือผู้ถึงโดยติดต่อกันเป็นนิจ

มนุษย์เริ่มรู้สึกว่าต้องมีอะไรอย่างหนึ่งแน่ที่จะเป็น ผู้กิน ผู้ใช้ ผู้ไป ผู้พูด ผู้รู้สึก ผู้ท่องเที่ยวไปในวิภวสังสาร อันนี้แหละเรียกว่าอัตตา ด้วยความสำคัญผิดไปหมด สำคัญเป็นตัวกู สำคัญเป็นของกู พอมีตัวกู กับสิ่งที่เนื่องด้วยตัวกูรวมกันเข้า ก็เกิดเป็นความคิดที่ไม่สิ้นสุด ในการที่จะเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ความเห็นแก่ตัว ความเบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น^{๒๑}

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕๘.

^{๒๑} พุทธทาสภิกขุ, โอสาเรตัพพธรรม, หน้า ๔๖๑.

ที่นี้เรามามองให้เห็นตามความเป็นจริง อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านเห็น ท่าน
 ตรัสว่า สัพเพ ธัมมา อนัตตา สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ใช่ัตตา เป็นเพียงปฏิจสมุ
 ปันนธรรม^{๒๒} คือเป็นเพียงสังขารตามธรรมชาติปรุงแต่งขึ้นมาเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นความรู้
 สึกนึกคิด อย่างนั้น อย่างนี้ ร่างกายเป็นปฏิจสมุบันนธรรม คือสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น
 เพราะว่าปรุงแต่งขึ้นมาจากข้าวปลาอาหาร จากดินฟ้าอากาศ จากเหตุปัจจัยแวดล้อม
 เป็นของปรุงแต่งขึ้นมาชั่วคราวๆ เท่านั้น

ผลของการเห็นอนัตตา

บุคคลใดได้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็จะมีเป้าหมายในสิ่งที่เป็นทุกข์ คือ
 หนทางแห่งความบริสุทธิ์ คือพระนิพพาน หรือความเป็นพระอรหันต์ก็ได้ ตามพุทธ
 ภาษิตที่ว่า สัพเพ ธัมมา อนัตตาติ ยะทา ปัญญาเย ปัสสะติ อะถะ นิพพินทะติ
 ทุกเข เอสะ มัคโค วิสุทฐิยา^{๒๓} ผลของการเห็นอนัตตา ท่านพุทธทาส กล่าวว่า...ถ้า
 เห็นอนัตตาจริง จะไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวตน – เป็นของตน ไม่เกิดโลภ เกิดโกรธ
 เกิดหลง ขณะนั้นก็คือนิพพาน ถ้าอาศัยการเห็นอนัตตาเป็นหลักใหญ่ออกหน้าอยู่
 อย่างนี้ การบรรลุนิพพานก็เป็น สุนฺญตนิพพาน^{๒๔} หรือ สุนฺญตวิมุตติ หรือ สุนฺญต
 วิโมกข์ แล้วแต่จะเรียก...^{๒๕}

...ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตั้งอยู่ในฐานะเป็นธรรมเนียมตามตา เป็น
 ธัมมจิตตา คือความเป็นอย่างนั้นตามธรรมชาติ ความที่ต้องเป็นอย่างนั้นอยู่ตามธรรม
 ชาติ เรียกกว้างออกไปว่าเป็น ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น เป็น อวิตถาตา คือไม่
 ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น เป็นอนันฺญถตา ไม่เป็นโดยความเป็นอย่างอื่น ไปจาก
 ความเป็นอย่างนั้น^{๒๖}

^{๒๒} ปฏิจสมุบันนธรรม อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งเกิดขึ้น สืบต่อกันไปชั่วคราวๆ เท่านั้น หรือ
 แปลว่า สิ่งที่ได้อาศัยสิ่งอื่น แล้วเกิดขึ้น ปรากฏอยู่ชั่วคราว เพื่อปรุงแต่งให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป.

^{๒๓} อภ. ก. (ไทย) ๓๗/๑๖๕๘/๕๖๓.

^{๒๔} สุนฺญตนิพพาน นิพพานที่อาศัยสุนฺญตา หรืออนัตตาเป็นกำลังสำคัญ

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, โอสาเรตัพพธรรม, หน้า ๔๖๓.

^{๒๖} พุทธทาสภิกขุ, พระไตรลักษณ์, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

สรุปรวมความว่า ความมุ่งหมายอันแท้จริงก็เพื่อให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นก็คือ วิปัสสนา^{๒๗} กฎไตรลักษณ์ เป็นกฎธรรมชาติ ที่เป็นลักษณะของสังขารทั้งปวง คือทั้งนามธรรม และรูปธรรม ที่เสมอกันทั้ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แยกกันไม่ได้ แต่ที่แยกเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเพื่อการศึกษา ให้เห็น รู้แจ้งจริงตามลักษณะนั้นๆ ของกฎไตรลักษณ์

ท่านพุทธทาส กล่าวว่า “พระไตรลักษณ์ แยกออกจากกันเป็น ๓ พวก พวกแรก เรียก อนิจจัง รู้ความไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลงเรื่อย ของสิ่งที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง คือสิ่งทั้งปวงที่เราเรียกกันว่าโลก ว่าสังขารนั้นแหละ ทั้งโลกเปลี่ยนแปลงเรื่อย พวกที่ ๒ ก็เป็นทุกข์ คือว่าเป็นของที่ต้องทน ทนได้ยากหรือต้องทน พวกที่ ๓ ก็ว่าเป็นอนัตตา คือไม่มีความเป็นตัวตน”^{๒๘}

ไตรลักษณ์ เป็นลักษณะของสังขาร คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๒๙} ตั้งอยู่ในฐานะเป็นหัวใจของศาสนา ในด้านปัญญา เป็นส่วนของการรู้แจ้งแทงตลอด เป็นภาพรวมทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

ตามแนวคิดท่านพุทธทาส การเรียนรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่เสมอ มาพูดมาปรึกษาหารือ มาคิดนึกกันอยู่เสมอ อย่างนี้ก็เหมือนเรื่องปริยัติ ถ้าเรามีสติระวังปฏิบัติต่อสังขารทั้งปวง ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้ไตรลักษณ์จึงมาอยู่ในรูปของการปฏิบัติ แล้วโอกาสหนึ่ง พอมีการเห็นแจ้งแทงตลอด อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เป็นการบรรลุมรรค ผล อย่างนี้ก็เหมือนไตรลักษณ์ในส่วนปฏิเวธ”^{๓๐}

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาประทับ*, (กรุงเทพฯ : สวณอศมมูลนิธิ, ๒๕๓๕), หน้า ๓๑๗.

^{๒๘} พุทธทาสภิกขุ, *โอสาเรตัพพธรรม*, หน้า ๔๕๐.

^{๒๙} พุทธทาสภิกขุ, *โอสาเรตัพพธรรม*, หน้า ๔๓๓.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๔.

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับไตรลักษณ์

ท่านพุทธทาส ได้กำหนดการปฏิบัติเกี่ยวกับไตรลักษณ์ นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

ข้อปฏิบัติประเภทที่ ๑

เราศึกษาให้เข้าใจ พิจารณาในลักษณะที่ลึกซึ้ง ด้วยจิตที่เป็นสมาธิอยู่เสมอ ให้เห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่มีอยู่รอบตัวเรา ซึ่งเป็นที่รักใคร่ยินดี หรือที่เกลียดชังของเรา เพื่อให้รู้ว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใครๆ ไม่ควรรีดยึดมั่นถือมั่น ว่าเรา-ว่าของเรา” เราต้องทำอยู่เป็นประจำ เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องปฏิบัติอยู่เป็นประจำ เมื่ออยู่ลับหลังอารมณ์

ข้อปฏิบัติประเภทที่ ๒

เมื่อเผชิญหน้ากับอารมณ์ อารมณ์ที่จะมาทำให้รัก หรือให้เกลียด หรือให้กลัว หรือให้เป็นทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ก็ต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าสติ นำสติมาใช้ให้ทันท่วงที สติทำให้ระลึกได้ในความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งที่มากระทบ หรือว่ากำลังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ถ้ามีสติ จิตก็เฉยได้ ไม่เกิดอภิขญา ไม่เกิดโทมนัส กับสิ่งเหล่านั้น นี่เป็นการปฏิบัติอีกแบบหนึ่ง คือข้อปฏิบัติเมื่อเผชิญหน้ากันกับเรื่องที่เกิดขึ้น พิจารณาสิ่งทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้น โดยรอบด้านรอบตัวว่า เป็นสังขารที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะเปลี่ยนนิสัยใจคอของเรา เปลี่ยนความเคยชิน ของเราไปที่ละน้อยๆ เพื่อไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง”^{๑๑}

๓.๓.๔ ธัมมัญจิตตา การตั้งอยู่ตามธรรมดา เป็นตถตา

วิปัสสนาข้อที่ ๔ ผลจากการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา หรือวิปัสสนาอย่างถูกต้องมาเป็นลำดับแล้ว ผลของปัญญาจะออกมาเป็นความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไตรลักษณ์จะทำให้ผู้ศึกษาได้เห็นได้เข้าใจ มีปัญญาได้เห็น ธัมมัญจิตตา คือความตั้งอยู่ตามธรรมดาของสังขารทั้งปวง ทั้งนามธรรมและรูปธรรม เกิดขึ้นในเบื้องต้นแปรปรวนในท่ามกลาง ดับไปในที่สุด

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, โอสาทัตถธรรม, หน้า ๔๓๖.

ท่านพุทธทาส กล่าวว่า วิปัสสนาที่ ๔ ก็เห็นธัมมัญญิตตา มันต้องเป็นเช่นนั้น มันเป็นเช่นนั้นเป็นธรรมดา มันเป็นเช่นนั้นเป็นธรรมดา มันจะเกิดขึ้น หรือมันจะตั้งอยู่ หรือมันจะดับไป มันต้องเป็นเช่นนั้นตามธรรมดา เราไม่เห็นความจริงข้อนี้ ถ้าเราเห็นธัมมัญญิตตา มันต้องเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนั้นตามธรรมดา ตามธรรมชาติ ตามธรรมดา แล้วก็เรียกว่าเห็นธัมมัญญิตตา^{๓๒}

ท่านพุทธทาส กล่าวว่าเพิ่มเติมว่า ธัมมัญญิตตา คือมันตั้งอยู่ตามธรรมชาติ เรียกว่า ธัมมัญญิตตา เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น เป็นการตั้งอยู่ตามธรรมดา และว่ามันเป็น ธัมมนิยามตา คือตั้งอยู่ตามกฎอันเฉียบขาดของธรรมชาติ หรือธรรมดาอาการอย่างนั้นเรียกว่า อิทัปปัจจยตา ตั้งอยู่โดยกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติอย่างนั้นเรียกว่า อิทัปปัจจยตา คือการเป็นไปตามอำนาจของเหตุและผลตามกฎของธรรมชาติ เมื่อสิ่งหนึ่งก็เป็นเหตุให้เกิดอีกสิ่งหนึ่ง มันก็เป็นเหตุให้เกิดสิ่งใหม่ เหตุให้เกิดผลขึ้นมา แล้วผลก็กลายเป็นเหตุ เรื่อยๆ ไปไม่รู้จักจบ อย่างนี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา คือความที่ต้องเป็นไปตามปัจจัยนั้นๆ^{๓๓}

ท่านพุทธทาสได้อธิบายความตอนหนึ่งว่า ...คำว่าญาณแปล ความรู้ แบ่งออกได้ ๒ ตอน ญาณจะมีมากน้อยหลายชื่อ แต่ถ้าแบ่งแล้วก็เป็น ๒ ตอน คือ ธัมมัญญิตตญาณ ตอนหนึ่ง และนิพพานญาณอีกตอนหนึ่ง ธัมมัญญิตตญาณ คือ ญาณที่เห็นธัมมัญญิตตา เห็นธัมมนิยาม คือเห็นพระไตรลักษณ์นั่นเอง พระไตรลักษณ์ได้ชื่อว่า ธัมมัญญิตตนิยาม ได้ชื่อว่าตถตา อวิตถตา อนัญญุตตา เป็นต้น จะต้องเริ่มต้นด้วยธัมมัญญิตตญาณ มองเห็นความไม่เที่ยง มองเห็นความที่เป็นทุกข์ ความที่เป็นอนัตตา เห็นไตรลักษณ์แล้วก็เกิดนิพพิทาญาณ มีความเบื่อหน่ายคลายกำหนด จนกระทั่งมาถึงความปล่อยวาง เป็นวิมุตติญาณ ญาณนี้ก็เป็นนิพพานญาณ ถือหลักว่า นับตั้งแต่วิมุตติญาณขึ้นไป ก็อยู่ในพวกนิพพานญาณทั้งนั้น...^{๓๔}

...ขอให้เราเข้าถึงโดยเฉพาอย่างยิ่ง เรื่องของพระไตรลักษณ์ เรื่องอริยสัจจ เรื่องอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ได้ตรัสว่า ตถาคตจะเกิดขึ้นก็ดี ตถาคตจะไม่เกิดก็ดี ธรรมที่เป็นธัมมัญญิตตนิยาม ได้มีอยู่แล้ว ธรรมชาติที่เป็น

^{๓๒} พุทธทาสภิกขุ, **อัทมมยตา**, หน้า ๓๑๘.

^{๓๓} พุทธทาสภิกขุ, **อัทมมยตาประเภทีป**, (กรุงเทพฯ : สวณอศมมูลนิธิ, ๒๕๓๕), หน้า ๖๘.

^{๓๔} พุทธทาสภิกขุ, **พระไตรลักษณ์**, หน้า ๑๗.

ธัมมจิตติ ธัมมเนียมได้มีอยู่แล้ว พุทธเจจะจงลงไปว่าคนจะรู้เรื่องนี้หรือไม่รู้เรื่องนี้ก็ตาม
 ธรรมชาติ ที่เป็นธัมมจิตติ ธัมมเนียมนี้ได้มีอยู่แล้ว ได้มีอยู่ตลอดกาล ไม่มีการตั้งต้น
 ไม่มีการสิ้นสุด เป็นธัมมธาตุที่ปราศจากการตั้งต้น และปราศจากความสิ้นสุดลงไป^{๓๔}

๓.๓.๕ ธัมมเนียมตา ความที่มั่นเป็นกฎธรรมชาติบังคับอยู่ เป็นตถตา

วิปัสสนาที่ ๕ ธัมมเนียมตา เป็นหลักวิปัสสนาตามแนวการสอนของท่าน
 พุทธทาสที่จะกรุยทางสร้างสรรค์ปัญญาให้รู้แจ้งอิทัปปัจจยตา, สุญญตา, ตถตา และจุด
 หมายสูงสุดคือ อตัมมยตา

ท่านพุทธทาส ได้อธิบายว่า ...วิปัสสนาจนเกิดการเห็นแจ้งต่อธัมมเนียมตา
 คือเห็นว่ามีกฎธรรมชาติบังคับอยู่ ธรรมดา แปลว่า ธรรมชาติ นิยามะ แปลว่า
 กฎ หรือ law ความที่มีกฎของธรรมชาติบังคับอยู่นี้แหละเรียกว่า ธัมมเนียมตา
 กฎ ของธรรมชาติบังคับอยู่เหมือนกับพระเจ้าของศาสนาเทวนิยม พวกอื่นมี
 God พวกเรามีธัมมเนียมตา บังคับสิ่งต่างๆ ให้เป็นอยู่เป็นไป เราเห็นอย่างนี้
 เรียกว่าเห็นธัมมเนียมตา

ท่านพุทธทาสอธิบายเพิ่มเติมว่า “ใครบ้างอยู่นอกกฎของธรรมชาติ ใคร
 บ้างสามารถทำลายกฎของธรรมชาติ คิดดูเถิด เราเองหรือใครบ้างที่อยู่นอกกฎธรรม
 ชาติ หรือสามารถที่จะทำลายต่อต้านว่า กฎไม่ไปตามกฎธรรมชาติ”^{๓๖}

ความที่เป็นกฎธรรมชาติบังคับอยู่ เมื่อเราได้ศึกษามาเป็นลำดับนอกจากจะ
 เข้าใจ “ธรรมเนียม” ในบทที่ ๒ หน้า ๓๗ แล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าองค์ความรู้เกี่ยว
 กับธรรมเนียม โดยสรุปเป็นหัวข้อได้ดังนี้

๑. กฎไตรลักษณ์ อันเกี่ยวกับสังขารทั้งปวง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม
 ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์คือ

อนิจจลักษณะ คือลักษณะแห่งความไม่เที่ยง

ทุกขลักษณะ คือลักษณะแห่งความเป็นทุกข์

อนัตตลักษณะ คือลักษณะแห่งความไม่มีตัวตน กฎไตรลักษณ์เป็นธรรม
 นียมเป็นกฎตายตัวอย่างนี้

^{๓๔} พุทธทาสภิกขุ, พระไตรลักษณ์, หน้า ๓๔,๓๕.

^{๓๖} พุทธทาสภิกขุ, อตัมมยตา, หน้า ๓๑๘.

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
 สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
 [สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา]
 ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

อีกอย่างหนึ่งสมดังพุทธพจน์ที่ว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งมวลย่อมดับไปเป็นธรรมดา" เป็นกฎตายตัวแน่นอน ก็เป็นธรรมนิยาม

๒. อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปปาโท สิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้นทั้งรูปธรรมและนามธรรม ต้องเกิดจากเหตุปัจจัย เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี หรือความที่มีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น สิ่งทั้งปวงทั้งนามธรรมและรูปธรรมเกิดจากเหตุปัจจัยอาศัยกันและกันเกิดขึ้น อย่างเช่น

สายเกิดทุกข์ เพราะอวิชา เป็นเหตุให้เกิดสังขาร สังขารเป็นเหตุให้เกิดวิญญาน วิญญาน เป็นเหตุให้เกิดนามรูป เป็นต้น

สายดับทุกข์ เพราะอวิชาดับ เป็นเหตุให้สังขารดับ สังขารดับเป็นเหตุให้วิญญานดับ เป็นต้น ก็เป็นกฎตายตัวเป็นธรรมนิยาม

๓. อวิตถตา คือไม่ผิดไปจากความเป็นเช่นนั้น คือไม่ผิดไปจากกฎไตรลักษณ์ ไม่ผิดไปจากกฎอิทัปปัจจยตา

๔. อนัญญถตา คือไม่เป็นไปอย่างอื่นต้องเป็นอย่างนั้น คือต้องเป็นอย่างนั้นแน่นอนตายตัวตามกฎไตรลักษณ์และกฎอิทัปปัจจยตา

ดังกล่าวแล้วความเป็นไปตามกฎอันตายตัวนี้เอง เมื่อผู้ศึกษาและปฏิบัติได้ประจักษ์แจ้งในกฎธรรมชาติดังกล่าวอย่างแท้จริงแล้ว ก็ จะเห็นความเป็น ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง มันไม่เป็นอื่น ยอมรับว่ามันเป็นอย่างนั้นจริง มันเป็นเช่นนั้นเอง

๓.๓.๖ อิทัปปัจจยตา เพราะความที่มีเหตุเป็นปัจจัย เป็นตถตา

วิปัสสนาที่ ๖ เห็นอิทัปปัจจยตา สภาวอิทัปปัจจยตา เป็นอีกมิติหนึ่งของกฎธรรมชาติ ที่บังคับให้เป็นไปตามเหตุปัจจัยของเหตุและผล ลักษณะอาการอย่างนี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เป็นความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยของเหตุและผล อย่างนี้เรื่อยไป เป็นกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา คำว่า "อิทัปปัจจยตา" นี้ ถ้าพูดให้สั้นว่า "ตถตา" ชีวิตนี้ (ชั้น ๕) เป็นกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา ใช้ได้กับสิ่งทั้งปวงทั้งรูปธรรมและนามธรรม และถ้าใช้กับสิ่งมีชีวิตเท่านั้นท่านเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท หรือ ปฏิจจนิโรธะ ก็ได้ แต่ว่าเมื่อเรียกรวมทั้งหมดเรียกว่า

อิทัปปัจจยตา เพราะสิ่งนี้เป็นเหตุ สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เป็นเหตุ สิ่งนี้ก็มี นี่คือกระแสแห่งสังขาร กระแสแห่งการปรุงแต่ง เรียกว่า อิทัปปัจจยตา”^{๓๗}

“อิทัปปัจจยตา ความเป็นไปตามปัจจัย ตามตัวหนังสือก็แปลว่าความที่มีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย พูดกันสั้นๆ เพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น เพราะไม่มีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ก็ไม่เกิดขึ้น, เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิด, เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ แล้วมันก็นำแปลกที่ว่า ในสิ่งเดียวกันมันเป็นที่ปัจจัยให้เกิด, ครั้นเกิดขึ้นมาแล้ว มันก็กลายเป็นปัจจัยเพื่อให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป, เมื่อสิ่งนั้นเกิดขึ้นมาอีกแล้ว มันก็กลายเป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป ไม่มีที่หยุด ฉะนั้นสิ่งเดียวเป็นได้ทั้งเหตุทั้งผล, มันเป็นผลเกิดมาจากเหตุอันนี้ แล้วผลอันนั้นก็กลายเป็นปัจจัยเป็นเหตุปรุงแต่งอันอื่น, เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นเหตุปรุงแต่งอันอื่นเกิดขึ้น, เป็นเหตุปรุงแต่งอันอื่นเกิดขึ้น ไม่มีที่สิ้นสุด, นี้เรียกว่ากฎอิทัปปัจจยตา”^{๓๘}

ท่านพุทธทาส ได้อธิบายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ไว้อย่างละเอียดในหนังสือชื่อเรื่อง อิทัปปัจจยตา ความย่อตอนหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา คือความย่อของเรื่องปฏิจจสมุปบาท โดยมีใจความเพียงว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น ตลอดถึงปฏิบัติขันธ์ที่กลับกันอยู่ด้วยในตัว คือ “ถ้าไม่มีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น” ถ้าจะกล่าวในรูปของ ปฏิจจสมุปบาท ก็กล่าวอย่างเต็มรูปแบบ ตั้งแต่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร, สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ กระทั่งชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส เป็นลำดับ ดังนี้

ท่านพุทธทาส ได้ยกพระสูตรที่ ๕ แห่งคหปติวรรค มาอธิบาย ความว่า
 อิติ อิมสมิ สติ อิทั โหติ โดยอาการอย่างนี้ เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี
 อิมสสุปปาทา อิทั อูปปชชติ เพราะการเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น
 อิมสมิ อสติ อิทั น โหติ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี
 อิมสส นิโรธา อิทั นิรุชฌติ เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับไป ดังนี้

^{๓๗} พุทธทาสภิกขุ, *อทัมมยตา*, หน้า ๓๑๙.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

โดยกฎแล้วมีเพียงเท่านั้น ควรจะภาวนาอยู่เสมอ ในฐานะที่เป็นหัวใจของ พุทธศาสนา และในสูตรที่ ๗ แห่งกพารชัตติยวรรคนิทานสังยุตต์ มีข้อความว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในพระศาสนานี้ย่อมทำในใจดังนี้เสมอว่า อิติ อิมสมิ สติ อิทํ โหติ อิมสุสุปปาธา อิทํ อูปุปชชติ อิมสมิ อสติ อิทํ น โหติ อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฌติ เช่นเดียวกับพระองค์ทรงพิมพ์ไว้ในใจอยู่อย่างนี้”^{๓๙}

กฎดังกล่าวเป็นแม่บท หรือเป็นบทตั้งที่สามารถที่จะไปประยุกต์ใช้เกี่ยวกับ สังขารทั้งปวงได้ทั้งหมด ส่วนการประยุกต์ทางจิตคือ กฎปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือ เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เป็นลำดับ ...จนกระทั่ง ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสะจึงมี ความเกิด แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ อย่างนี้

ในขณะที่เดียวกันปัจจัยแห่งการดับทุกข์ เพราะอวิชชาดับหมดมิได้เหลือ สังขารก็ดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ...เป็นลำดับไปจนกระทั่ง ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสะก็ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้ อย่างนี้ ในอีกความหมายหนึ่งคำว่า อิทํ ปัจจยตา มีความหมายกว้างทั่วไป จะใช้กับรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในหลายๆ กรณี เป็นกฎวิทยาศาสตร์ทั่วไปก็ได้ ส่วน ปฏิจจสมุปบาท มุ่งหมายใช้เฉพาะเรื่องเกิดทุกข์ และดับทุกข์โดยตรงเฉพาะเท่านั้น แต่ถึงอย่างไรก็ตามใจความสำคัญก็ยังคงเป็นอย่างเดียวกัน คือแสดงถึงกระแสแห่ง ปัจจัย และสิ่งที่เกิดตามปัจจัย^{๔๐}

อิทํ ปัจจยตา เป็นชื่อของมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง

คนโดยทั่วไปจะยึดถือความมี กับความไม่มี แต่ถ้าเข้าใจ อิทํ ปัจจยตา แล้วจะไม่ความรู้สึกในความมี หรือความไม่มี แต่พิจารณาไปตามเหตุปัจจัย จะไม่มี ความสุดโต่งไปทางใดทางหนึ่ง ไม่ว่าจะ เป็นกามสุขัลลิกานุโยค หรืออัสตทกิลมถานุโยค และไม่เอียงไปทาง มี หรือ อตติตา และความไม่มี หรือ นัตติตา ความเข้าใจอิทํ ปัจจยตาจะทำให้ไม่แล่นไปสุดโต่งในทางใดทางหนึ่ง ในทางที่ ความได้ หรือความเสีย

^{๓๙} พุทธทาสภิกขุ, อิทํ ปัจจยตา, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, ๒๕๓๗)

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า (๒๖).

หรือความแพ้ หรือความชนะ กระทั่ง พอใจ หรือไม่พอใจ หอม – เหม็น สวย – ไม่สวย จะพ้นจากการเปรียบเทียบหรือของคู่ที่ปุถุชนยึดถือ^{๔๑}

กฎอิทัปปัจจยตา คือทางสายกลาง เป็นการแสดงความเป็นไปได้ของสังขารทั้งปวง ไม่ว่าจะปัจจัยนั้นจะเป็นไปในทางดี ก็เป็นเช่นนั้นเอง ปัจจัยนั้นเป็นไปในทางที่ไม่ดี ก็เป็นเช่นนั้นเอง ไม่ยึดถือไปในทางใดทางหนึ่ง ไม่ยึดถือในทางพอใจหรือไม่พอใจ แต่ยอมรับความเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันเป็นเช่นนั้นเอง

อานิสงส์จากความเข้าใจอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท

อานิสงส์สำหรับเรื่องนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้อย่างกว้างขวาง ท่านพุทธพุทธทาส ได้อ้างที่ปรากฏอยู่ในมหาตัตถสัทธยสูตร มุลปัณณาสกั มัชฌิมนิกาย (บรรพ ๔๕๑ ทั้งบรรพ) ความว่า การปฏิบัติจนรู้ชัดในปฏิจจสมุปบาท ย่อมมีอานิสงส์พิเศษถึง ๘ ประการ

๑. ไม่แล่นไปสู่ปุพพพันตทิฏฐิ (ว่าเคยมีตัว - ตนในอดีต)
 ๒. ไม่แล่นไปสู่อปันตทิฏฐิ (ว่าจักมีตัวตนในอนาคต)
 ๓. ไม่มีความสงสัยในปัจจุบัน (เกี่ยวกับเรื่องมีหรือไม่มีตัวตน)
 ๔. ไม่มีการกล่าวอ้างตามคำแห่งศาสดาของตนเท่านั้น
 ๕. ไม่มีทางจะกล่าวผิดไปจากที่ศาสดากล่าว (แม้คำกล่าวประเด็นนั้นตนไม่เคยฟังมาจากพระศาสดาเลย)
 ๖. ไม่มีทางที่จะหมุนออกไปถือศาสดาอื่นได้ (เพราะจะไม่มองเห็นว่ามีศาสดาอื่นใดที่ตรัสรู้จริงเท่าศาสดานี้)
 ๗. ไม่ตื่นตุมมกคลตื่นข่าวของสมณะพราหมณ์เหล่าอื่นว่ามีสาระอะไร (เพราะพ้นจากการถือมกคลตื่นข่าวซึ่งล้วนแต่เป็นสีลัพพตปรามาส)
 ๘. จะกล่าวอะไรออกไป ก็กล่าวตามที่ตนรู้อยู่แก่ใจตนเอง รู้แจ้งชัดแก่ใจตนเอง (เพราะความรู้ของเขาไม่มีทางที่จะผิดได้ ในสิ่งทั้งปวงอีกต่อไป)
- การรู้แจ้งอิทัปปัจจยตาแล้วนั้นจะไม่กล่าวอะไรผิดๆ โดยต้องกล่าวอ้างผู้อื่นหรือแม้แต่ศาสดาของตน เพราะได้รู้แจ้งในสิ่งๆ เดียว อย่างเดียวกันกับที่พระศาสดารู้หรือเป็นการมองเห็นองค์พระศาสดาที่แท้จริง^{๔๒}

^{๔๑} พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, หน้า ๒๙.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔. ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๕๑/๓๔๑.

ผลสำเร็จสูงสุดจากความเข้าใจอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท

การเข้าถึงอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาท จะทำให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องตรงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัย และจะทำให้รู้สึกว่ามีตนเองและผู้อื่น การมีตนเองและผู้อื่นนั้นเป็นต้นเหตุอันสำคัญที่จะก่อให้เกิดปัญหานานาชนิด และเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ถึงกับให้สังคม โลกนี้วินาศได้ ผู้ที่เข้าถึงธรรมชั้นอิทัปปัจจยตา อย่างแท้จริงนั้นจะพ้นจากความรู้สึกเป็นตัว เป็นตน และผู้อื่น การเข้าถึงรู้แจ้งในอิทัปปัจจยตา จึงนับว่าเป็นสิ่งสูงสุดในพระพุทธศาสนา สมดังพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท”^{๓๓} และในวัฏกสิสูตร ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” การเห็นธรรมนั้นเห็นอย่างไร

ฉะนั้นการเห็นธรรม คือการเห็นปฏิจจสมุปบาท ซึ่งก็คือการเห็นอิทัปปัจจยตา การเห็นอิทัปปัจจยตา ก็คือการเห็นพระพุทธเจ้า นั่นเอง^{๓๔}

๓.๓.๗ สุญญตา ความว่างจากตัวตนเป็นตถตา

วิปัสสนาที่ ๗ มองเห็นความว่าง ท่านพุทธทาส ได้อธิบายว่า ความว่างใช้คำว่า void ดีกว่า empty ว่างจากตัวตน ว่างจากสิ่งทีควรจะเรียกว่าตัวตน เพราะมีแต่ อิทัปปัจจยตา เป็นไปตาม ธรรมชาติ ตามกฎของธรรมชาติ ตัวตนไม่อาจจะไม่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นตัวตน นี้เรียกว่า void จากตัวตน ความจริงนี้เรียกว่า สุญญตา ความว่างจากตัวตน การว่างจากตัวตนไม่เป็นบวกเป็นลบ มันก็ไม่มีกิเลส มันก็ว่างจากกิเลส มันก็ว่างจากความทุกข์ มันก็ว่างโดยประการทั้งปวง นั่นและเรียกว่า ความดับทุกข์^{๓๕}

ท่านพุทธทาส ได้บรรยายเรื่อง สุญญตาไว้หลายครั้งไว้อย่างละเอียด ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ แล้วจัดพิมพ์เป็นหนังสือชื่อว่า “สุญญตา” คำว่า “สุญญ” ซึ่งมีความหมายว่า ว่างเปล่า ซึ่งกินความทั้งความเป็นมายา อันเป็นสิ่งที่ตกอยู่ใต้อำนาจกฎไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อันหาสาระแก่นสารไม่ได้ อันเป็นไปตามเหตุปัจจัยแห่งกฎอิทัปปัจจยตา หาความเป็นตัวตนไม่ได้ หาส่วนที่เป็นสาระ

^{๓๓} ม.มุล. (บาลี) ๑๒/๓๔๖/๓๕๔ (โย ปฏิจจสมุปปาโท ปสฺสติ โส ฌมฺม ปสฺสติ โย ฌมฺม ปสฺสติ โส ปฏิจจสมุปปาโท ปสฺสตีติ)

^{๓๔} พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, หน้า (๒๘).

^{๓๕} พุทธทาสภิกขุ, อตัมมยตา, หน้า ๓๒๐.

ไม่ได้ นี่เป็นความหมายอันหนึ่งทางธรรมของคำว่า “ว่าง” คือว่าเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน มันเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแปรปรวนในท่ามกลาง และดับสิ้นไปในที่สุด

และอีกความหมายหนึ่ง โดยไม่คำนึงถึงปรากฏการใดๆ มองข้ามปรากฏการณ์ต่างๆ อิสระจากปรากฏการณ์นั้นอย่างแท้จริง เช่น ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้สัมผัส ใจได้ธรรมารมณ์ แล้วไม่เกิดการติดยึด สัมพันธ์ อิสระจากรูป จากเสียง จากกลิ่น จากรส โดยไม่เกิดกิเลส รู้สึกอยู่แต่ความอิสระหรือภาวะแห่งความว่าง ที่อิสระจากปรากฏการณ์ จึงเป็นความว่างที่เป็นของจริง พ้นจากมายาหรือปรากฏการณ์ที่มากกระทบ เรียกสภาวะนี้ว่า “ความว่าง”

ท่านพุทธทาส ได้สรุปใจความไว้อย่างแม่นยำว่า คำว่า “ว่าง - ว่าง” นี้มีความหมายได้ ๒ อย่าง คือ

๑. ว่างจากสาระหรือเป็นมายา ซึ่งเป็นลักษณะของปรากฏการณ์ หรือสังขตธรรมทั้งปวง
๒. ว่างจากการปรุงแต่งไหลเวียน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของ อสังขตธรรม หรือ ลักษณะที่แท้จริงของนิพพาน นี้อย่างหนึ่ง แต่ก็เรียกว่า “ว่าง - ว่าง” เหมือนกันทั้งสองอย่าง^{๕๖}

สูญญตา คือ ลักษณะแห่งปฏิจจสมุปบาท

ท่านพุทธทาสกล่าวว่า ...สูญญตา คืออาการของปฏิจจสมุปบาท ที่ปรุงแต่งทยอยกันไป ทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับล้วนเป็นความว่างเสมอกัน

ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิด หรือสมุทวารนั้น ก็แสดงความเป็นมายาของสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้นเป็นลำดับไป จนกระทั่งความทุกข์อันเป็นผลสุดท้าย

ส่วนปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับ หรือนิโรธวารนั้น ก็เพียงแต่แสดงความเป็นมายา ของสิ่งที่อาศัยกันแล้วทยอยกันดับ จนกระทั่งดับทุกข์อันเป็นผลสุดท้าย

ปฏิจจสมุปบาททั้งหมดเป็นตัวยามา ซึ่งเราเรียกว่า “ความว่าง” สิ่งที่มีชีวิตจิตใจตามธรรมดาสามัญทั่วไป ไม่มีอะไรมากไปกว่าอาการปรุงแต่ง ที่เรียกว่าอาการปฏิจจสมุปบาท ดังนั้นสิ่งเหล่านี้จึงว่างจากตัวตน มีแต่อาการของปฏิจจสมุปบาท อัน

^{๕๖} พุทธทาสภิกขุ, สูญญตา, (สุราษฎร์ธานี : กองตำราคณะธรรมทาน สวนโมกขพลาราม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔.

เป็นลักษณะมายา จึงกล่าวได้ว่า “สิ่งทั้งปวงเป็นของว่าง” เช่นเดียวกับความว่างที่เล็งถึง นิพพาน นั้นเหมือนกันและอาจจะกล่าวได้ว่า เห็นความว่างก็คือเห็นปฏิจจสมุพบาท เห็นปฏิจจสมุพบาทก็คือเห็นความว่าง...”^{๔๗}

ก่อนที่จะมาเข้าใจสัจจญาณได้นั้น จะเห็นได้ว่าต้องผ่านความเข้าใจในภาวะไตรลักษณ์^{๔๘} เป็นทางผ่าน คือความเข้าใจในอนิจจตา เห็นว่าความแปรปรวน เปลี่ยนแปลง ไหลไปเรื่อยไม่มีหยุด เป็นความไม่เที่ยงหาความเป็นตัวตนไม่ได้ การเห็นลักษณะนี้ก็คือการเห็นความเป็นสัจจญาณ เห็นความว่างเปล่าแห่งความเป็นตัวตนนั่นเอง

ในขณะที่เดียวกันความซ้อนเสมอกันอยู่ก็คือลักษณะ ทุกขตา ความเป็นทุกข์ คือความขัดแย้งแห่งความเป็นสังขารทั้งปวงเกิดขึ้นในเบื้องต้นแปรปรวนในท่ามกลาง ดับสิ้นไปในที่สุด เห็นความเป็นมายา เห็นความเป็นสัจจญาณ ว่างเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน ซ้อนอยู่ในภาวะสังขารทั้งปวง

ที่นี่จะเห็นได้ว่าในความไม่เที่ยง ในความทุกข์นั้นเป็นเพียงกระแส เป็นเพียงมายาที่เปลี่ยนแปลงไหลเรื่อยไปและดับลงเมื่อขาดเหตุปัจจัยหาความเป็นตัวตนไม่ได้ เป็นอนัตตตา จะเห็นได้ว่าความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตตา ภาวะที่เสมอกันทั้ง ๓ นี้ ก็ได้มีภาวะสัจจญาณซ้อนอยู่ด้วย เป็นเรื่องเดียวกัน

ถึงตอนนี้จะเห็นว่า ความเพียรจากการวิปัสสนา ย่อมก่อให้เกิดปัญญา รู้แจ้งตามความเป็นจริงในภาวะ ลักษณะ อากาของมิตติธรรมต่างๆ นับแต่อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา, ฐัมมัญญิตตา, ธรรมนิยามตา, สัจจญาณตา ซ้อนกันอยู่และนำไปสู่ความเข้าใจว่า ภาวะ ลักษณะ อากา ที่กล่าวมาแล้วเป็นภาวะ ตถตา ซ้อนอยู่ในอีกมิติหนึ่งด้วย

๓.๓.๘ อตัมมยตา ความที่ไม่ต้องสำเร็จมาจากสิ่งนั้น เป็นตถตา

วิปัสสนาที่ ๘ เห็นอตัมมยตา เป็นที่ปรากฏชัดว่าวิปัสสนาทำให้เกิดปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงต่อสภาวะธรรมทั้ง ๘ อย่าง นับแต่ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ฐัมมัญญิตตา ธรรมนิยามตา อิทัปปัจจยตา สัจจญาณตา ตถตา อตัมมยตา มาเป็นลำดับ

^{๔๗} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๔๘} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ความเข้าใจสภาวะธรรมทั้ง ๔ ดาอย่างลึกซึ้งอย่างแท้จริงแล้ว จะก่อให้เกิด ปัญญาอย่างใหญ่หลวง มีสติสัมปชัญญะอย่างสมบูรณ์ ผัสสะอิสระจากอายตนะภายนอกทุกครั้งไป จนอะไรๆ จะปรุงแต่งเราไม่ได้ มันไม่มีความหมายแห่งบวกลบ เป็นภาวะทางสายกลางอย่างแท้จริง มีปัญญาดำเนินชีวิตไปตามเหตุปัจจัย แต่ไม่ตกเป็นทาสเหตุปัจจัยนั้นๆ

ท่านพุทธทาสได้เทศนาและบรรยายเรื่องอตัมมยตาไว้อย่างละเอียดและได้บันทึกเป็นหนังสือในชื่อเรื่อง อตัมมยตาประทีป และ อตัมมยตา เล่มหนึ่ง และอีกเล่มหนึ่งได้แก่หนังสือ อตัมมยตาประยุกต์ มีใจความสรุปโดยย่อดังต่อไปนี้

อตัมมยตา ท่านพุทธทาสกล่าวว่าเป็นคำที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกบาลี เมื่อตรวจสอบแล้วก็ปรากฏว่า อตัมมยตา^{๔๔} มีอยู่จริง อตัมมยตา แปลว่า ไม่สำเร็จมาจากสิ่งนั้น คือไม่ต้องสำเร็จมาจากสิ่งปรุงแต่งอีกต่อไป ไม่สำเร็จมาแต่ปัจจัยนั้นอีกต่อไป

อตัมมยตา เป็นภาษาอินเดียโบราณครั้งพุทธกาล อะ แปลว่าไม่, ตัม แปลว่า นั้น, มะยะ แปลว่า สำเร็จ, ตา แปลว่า ความ, อตัมมยตา คือความที่ไม่ต้องสำเร็จมาจากเหตุปัจจัยนั้น อีกต่อไป

ตามปกติ สังขารทั้งปวงย่อมมีการปรุงแต่ง ปัจจัยทั้งหลายเกิดจากการปรุงแต่ง การปรุงแต่งทำให้เกิดความวุ่นวาย สำเร็จมาแต่ปัจจัยที่ทำให้เกิดกิเลสต่างๆ มากมาย เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดอะไรต่างๆ ตามมายุ่งไปหมด เพราะมันได้สำเร็จมาจากปัจจัยนั้นๆ นั่นก็คือมนุษย์เราเมื่อยังไม่หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร หรือจากกองทุกข์ ก็จะต้องผูกพันเนื่องกันอยู่กับปัจจัยต่างๆ จนกว่าจะเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นธัมมัญญิตตา ธัมมนิยามตา อิทัปปัจจยตา เห็นสุญญตา ว่ามันว่างจากตัวตน เห็นตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง เมื่อเห็นความจริงมาหมดแล้ว ย่อมเกิดปัญญาจะเกิดอาการที่เรียกว่า อตัมมยตา ไม่ต้องสำเร็จกับสิ่งนั้นอีกต่อไป ไม่ไปติดพันกับสิ่งใด จนเรียกอาการ ลักษณะนี้ว่า ไม่สำเร็จมาจากปัจจัยนั้นๆ อีกต่อไป เรียกได้ว่าเป็นหัวใจลึกซึ้งสูงสุดในพระพุทธานุศาสน์ ด้วยว่ามันมีประโยชน์สูงสุด^{๔๐}

^{๔๔} ขุ.มหา. (บาลี) ๒๔/๓๓๘/๒๒๘.

^{๔๐} พุทธทาสภิกขุ, อตัมมยตาประทีป, หน้า ๑๑.

หนทางที่จะเข้าถึงอตัมมยตา

ตามแนวคิดของท่านพุทธทาส หนทางที่จะเข้าถึงอตัมมยตานี้ประกอบด้วยหนทาง ๒ ลักษณะ คือ

๑. หนทางที่ ๑ โดยอานาปานสติ
๒. หนทางที่ ๒ โดยอริยมรรคมีองค์ ๘

๑. โดยอานาปานสติ โดยแบ่งเป็น ๔ หมวด

หมวดที่ ๑ กายานุปัสสนา เป็นการเตรียมกายเพื่อทำอานาปานสติ

หมวดที่ ๒ เวทนานุปัสสนา การรู้จักกายที่เกี่ยวข้องกับจิต รู้จักวิธีที่จะลดกำลังของจิต ลดการปรุงแต่งทางจิต

หมวดที่ ๓ จิตตานุปัสสนา ศึกษาเรื่องจิตโดยเฉพาะ ได้แก่การบังคับจิตให้บันเทิง บังคับจิตให้ตั้งมั่น ฝึกจนมีอำนาจเหนือจิต

หมวดที่ ๔ ธรรมานุปัสสนา เริ่มต้นวิปัสสนาด้วยการเห็นอนิจจตา ทุกขตา อนัตตา ธรรมัญจิตตา ธรรมนิยามตา อิทัปปัจจยตา สุนฺณญตา ตถตา แล้วมาสุดท้ายคืออตัมมยตา

มีข้อสังเกตว่า ๓ หมวดแรก คือหมวดกาย หมวดเวทนา หมวดจิต พร้อมทั้งมี ศีล รวมอยู่ด้วย มีลักษณะเป็นสมาธิหรือ สมถะ ส่วนในหมวดที่ ๔ คือธรรมานุปัสสนา เป็นวิปัสสนาที่สมบูรณ์ เริ่มจากการเห็นอนิจจตา เป็นเบื้องต้น เมื่อเห็นอนิจจตา ได้สมบูรณ์แล้ว ก็จะเป็นปัจจัยนำไปสู่การรู้ ทุกขตา อนัตตา เป็นลำดับไปดังได้กล่าวแล้ว^{๔๑}

ความก้าวหน้าในการรู้แจ้งเป็นไปอย่างเป็นลำดับ เป็นไปอย่างเป็นปัจจัย กล่าวคือ การรู้แจ้งอนิจจตา เป็นปัจจัยให้รู้แจ้งทุกขตา การรู้แจ้งทุกขตา เป็นปัจจัยให้รู้แจ้งอนัตตา เป็นต้น โดยเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา จึงเป็น ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง

^{๔๑} พุทธทาสภิกขุ, อตัมมยตาประทีปและอตัมมยตา, (กรุงเทพฯ : สวณฺศุมมุนินิธิ, ๒๕๓๕),

หนทางที่ ๒ โดยอริยมรรคมีองค์ ๘

ความโดยย่อตามแนวคิดของท่านพุทธทาส ใจความว่า

...ใจความสำคัญมันอยู่ที่ ความถูกต้อง ภาวะของความถูกต้อง คือถูกต้อง ทางความคิดเห็น ความรู้ ความเชื่อ ความเข้าใจหรืออุดมคติ เหล่านี้ถูกต้อง เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ แล้วถูกต้องในทางความมุ่งหมาย ความต้องการ ที่เรียกว่า สังกัปปะ ทีนี้วาจา การพูดจาชอบ, กัมมันตะ การงานที่กระทำทางกาย, อาชีวะ การดำรงชีวิตถูกต้องๆ, ความพยายามพากเพียร พากเพียรถึงที่สุดอยู่ อย่างถูกต้อง, มีสติ สติสมบูรณ์แบบอย่างอานาปานสติ จะเรียกว่าสติปัฏฐานก็ได้ อานาปานสติก็ได้ มีสติถูกต้องๆ, แล้วสมาธิ ความตั้งใจมั่น ความดำรงจิต มั่น ก็ถูกต้อง นี้เรียกว่าถูกต้อง ๘ ประการ...^{๕๒}

จึงสรุปได้ว่า การที่ได้ธัมมานุปัสสนา จนรู้แจ้งตามความเป็นจริงในอนิจจตา ทุกขตา อนัตตา ตถตา, อวิตถตา, อนัญญตตา, ธัมมัญญิตตา, ธัมมนิยามตา, อิทัปปัจจย ตา, อนัตตา, สุกญตตา, เป็นสิ่งเดียวกันหรือเนื่องกัน เป็นสิ่งที่ต้องรู้ จึงจะรอดหรือหลุด พ้นจากทุกข์แท้จริงสิ้นเชิง^{๕๓}

๓.๔ จริยธรรมจากการเข้าถึงตถตา

จริยธรรมจากการเข้าถึง ตถตา หรือ อิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจจสมุปบาท ความปรากฏอยู่ในมหาตักขหาสังขยสูตร มุลป็นณาสกั มัชฌิมนิกาย (บรรพ ๔๕๑ ทั้ง บรรพ) ความว่า การปฏิบัติจนรู้ชัดในปฏิจจสมุปบาท ย่อมมีอานิสงส์พิเศษถึง ๘ ประการ ดังนี้คือ

๑. ไม่แล่นไปสู่ปุพพันตทิฏฐิ (ความเห็นที่ว่าเคยมีตัว - ตนในอดีต) เพราะแจ้งชัดแล้วว่ามิแต่เหตุปัจจัยเท่านั้นที่เกิดขึ้น แปรปรวน และดับไปตามกฎอิทัปปัจจยตา
๒. ไม่แล่นไปสู่อปันตทิฏฐิ (ความเห็นที่ว่าจักมีตัวตนในอนาคต) รู้แจ้งชัดว่าไม่มีอนาคต ไม่มีอดีต เพราะอดีตและอนาคตเป็นเพียงความคิดปรุงแต่ง สภาวธรรม มีแต่ปัจจุบัน
๓. ไม่มีความสงสัยในปัจจุบัน (เกี่ยวกับเรื่องมีหรือไม่มีตัวตน)
๔. ไม่มีการกล่าวอ้างตามคำแห่งศาสดาของตนเท่านั้น หมายถึงมิได้กล่าวอ้างตามตำราเท่านั้น แต่เพราะรู้แจ้งเห็นจริงๆ ตามศาสดา

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๐.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

๕. ไม่มีทางจะกล่าวผิดไปจากที่ศาสดากล่าว (แม้คำกล่าวประเด็นนั้นตนไม่เคยฟังมาจากพระศาสดาเลย)

๖. ไม่มีทางที่จะหมุ่ออกไปถือศาสดาอื่นได้ (เพราะจะไม่มองเห็นว่ามีศาสดาอื่นใดที่ตรัสรู้จริงเท่าศาสดานี้)

๗. ไม่ตื่นตูมมงคลตื่นข่าวของสมณะพราหมณ์เหล่าอื่นว่ามีสาระอะไร (เพราะพ้นจากการถือมงคลตื่นข่าวซึ่งล้วนแต่เป็นสีลัพพตปรามาส) ไม่ตื่นตูมมงคลตื่นข่าว เพราะมีปัญญารู้ว่าอะไรเป็นอะไร สิ่งทั้งหลายล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย ตามหลักกรรมหรือกฎอิทัปปัจจยตา

๘. จะกล่าวอะไรออกไป ก็กล่าวตามที่ตนรู้อยู่แก่ใจตนเอง รู้แจ้งชัดแก่ใจตนเอง (เพราะความรู้ของเขาไม่มีทางที่จะผิดได้ ในสิ่งทั้งปวงอีกต่อไป)

การรู้แจ้งอิทัปปัจจยตาแล้วนั้นจะไม่กล่าวอะไรผิดๆ โดยต้องกล่าวอ้างผู้อื่นหรือแม้แต่ศาสดาของตน เพราะได้รู้แจ้งในสิ่งๆ เดียว อย่างเดียวกันกับที่พระศาสดารู้หรือเป็นการมองเห็นองค์พระศาสดาที่แท้จริง การเข้าถึงรู้แจ้งใน อิทัปปัจจยตา จึงนับว่าเป็นสิ่งสูงสุดในพระพุทธศาสนา สมดังพระผู้มีพระภาคได้ตรัสเป็นพุทธพจน์นี้ไว้ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุุปบาท”^{๔๔}

ในวัฏกสิสูตร ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ฉะนั้นการเห็นธรรมคือการเห็นปฏิจจสมุุปบาท ซึ่งก็คือการเห็นอิทัปปัจจยตา การเห็นอิทัปปัจจยตา [คือการเห็น ตถตา] ก็คือการเห็นพระพุทธเจ้า นั่นเอง^{๔๕}

๙. มีจริยธรรมในการอุทิศตนเผยแพร่ตามแบบอย่างพระศาสดา^{๔๖}

^{๔๔} อ้างแล้ว, หน้า ๖๑.

^{๔๕} พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, หน้า ๒๘.

^{๔๖} อ้างแล้ว, หน้า ๔.

บทที่ ๔

การประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องตถตาในการแก้ปัญหาร่วมสมัย

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้โดยชอบได้ด้วยพระองค์เอง ทรงประกาศสัจธรรมหรือธรรมวินัยในท่ามกลางศาสนาพราหมณ์, ศาสนาเชน และลัทธิความเชื่อต่างๆ เป็นจำนวนมาก อันมีอยู่ก่อนแล้วในขณะนั้น พระพุทธองค์ได้เผชิญกับ ลัทธิความเชื่อต่างๆ ที่เข้ามาถามปัญหาต่างๆ ด้วยความสุจริตบ้าง ด้วยการลองภูมิบ้าง พระองค์ก็ได้หวั่นไหว และทรงพระเมตตาอธิบายข้อปัญหานั้นๆ ได้อย่างแจ่มแจ้ง จึงได้ยกตัวอย่างในการแก้ปัญหาตามแนว ตถตา ของพระพุทธองค์ตามสมควร เป็นลำดับไป

๔.๑ ยุคพุทธกาล

๔.๑.๑ ชั้น ๕ เป็นอนัตตา หรือตถตา

ในจุฬาสัจจกสูตร^๑ สัจจนิกคเรณฺถเป็นนักโต้วาที พุดยกตนว่าเป็นนักปราชญ์ ประชาชนในเมืองเวสาลียกให้เป็นผู้ที่มีความรู้ดี มักพูดอวดตนอยู่เสมอว่าไม่มีใครที่จะโต้วาทีกับเขาได้ไม่ว่าจะเป็นพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่คณะ หรือแม้แต่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่างก็ประหม่า สะทกสะท้าน หวั่นไหว ไปตามๆ กัน

เข้าวันหนึ่งได้พบท่านพระอัสสชิ จึงเข้าไปถามว่า ท่านสมณโคดม แนะนำสั่งสอนสาวกอย่างไร ท่านพระอัสสชิตอบว่า พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่ตน เวทนาไม่ใช่ตน สัญญาไม่ใช่ตน สังขารทั้งหลายไม่ใช่ตน วิญญาณไม่ใช่ตน ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตน”

^๑ ม.มู (ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๐๐.

เมื่อสัจจนิกรณณ์ได้ฟังดังนั้น ก็เข้าใจว่าสิ่งพระพุทธรเจ้าทรงแนะนำสั่งสอน นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง จึงต้องการพบกับพระพุทธรเจ้า เพื่อว่าจะได้ปลดเปลื้องความเห็น ผิดของสมณโคดม

จากนั้นสัจจนิกรณณ์ได้ชักชวนเจ้าลิจฉวีจำนวน ๕๐๐ องค์ เพื่อจะไป สันทนาภิกับพระพุทธรเจ้า นัยว่าเพื่อให้เจ้าลิจฉวีเป็นพยาน และได้พูดโอ้อวดสารพัด จะ จุดกระชากถ้อยคำของสมณโคดมด้วยคำพูดของเขา

เมื่อสัจจนิกรณณ์ได้มาพบกับพระพุทธรเจ้า และได้ถามปัญหาว่าท่านสมณ โคดมแนะนำสั่งสอนสาวกอย่างไร

พระพุทธรเจ้าตอบว่า เราแนะนำสั่งสอนสาวกทั้งหลายว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่ตน เวทนาไม่ใช่ตน สัญญาไม่ใช่ตน สังขารทั้งหลายไม่ใช่ตน วิญญาณไม่ใช่ตน ธรรมทั้ง หลายทั้งปวงไม่ใช่ตน ดังนี้

ส่วนนิกรณณ์ มีความเห็นว่า รูปเป็นตนของเรา เวทนาเป็นตนของเรา สัญญาเป็นตนของเรา สังขารทั้งหลายเป็นตนของเรา วิญญาณเป็นตนของเรา

พระพุทธรเจ้าทรงยกอุปมาว่าพระเจ้าแผ่นดินสามารถที่สั่งฆ่าคนที่ควรฆ่า ธิบ ทรัพย์สินในคนที่ควรธิบ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ฯลฯ และถ้ารูป, เวทนา, สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณ เป็นตนของเราแล้ว ก็สามารที่บังคับได้ว่ารูป, เวทนา ฯ จง อย่าเป็นอย่างนั้นเลย อย่าได้เป็นอย่างนี้เลย แต่ไม่สามารถบังคับให้เป็นไปตามที่ ต้องการได้ ดังนี้แล้ว

ปรากฏว่า สัจจนิกรณณ์ นิ่งเสีย เก้อเขิน คอดก ซบเซา หมดปฏิกิริยาณ ไม่ได้ตอบใดๆ พระพุทธรเจ้าย้ำถึง ๓ ครั้งให้สัจจนิกรณณ์แก้ และทรงบอกว่ถ้าไม่แก้ ศรีษะจะแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง

ในที่สุดสัจจกนิครนถ์ ยอมรับตามความเห็นของพระพุทธเจ้า และเพื่อให้แน่ใจว่าสัจจกนิครนถ์เข้าใจเห็นถูกต้องจริงหรือไม่ พระพุทธองค์ทรงถามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย และวิญญาณ เทียงหรือไม่เที่ยง

ส. ไม่เที่ยง พระสมณโคดมผู้เจริญ

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

ส. สิ่งนั้นเป็นทุกข์ พระโคดมผู้เจริญ

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่าเป็นของเรา เราเป็นนั้น นั้นเป็นตนของเรา

ส. ข้อนั้นไม่ควรเลย พระโคดมผู้เจริญ

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้สัจจกนิครนถ์ จากความเห็นผิดเป็นความเห็นถูก ว่า วัณฐ์ ๕ เป็นอนัตตา ไม่เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา แต่อย่างใด

๔.๑.๒ ตถตาเป็นทางสายกลาง

ในกัจจานโคตตสูตร^๒ ท่านพระกัจจานโคตต มีความสงสัยเรื่องสัมมาทิฏฐิ จึงได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ถามว่า สัมมาทิฏฐิ มีเหตุอย่างไรจึงจะได้ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า ดูกรกัจจานะ โลกนี้โดยมากอาศัยส่วน ๒ อย่างคือ ความมี กับความไม่มี ถ้าบุคคลเห็นความเกิดของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงแล้ว จะเห็นว่าความไม่มีในโลกย่อมไม่มี และเมื่อบุคคลเห็นความดับของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงแล้ว ความมีในโลกย่อมไม่มี เพราะบุคคลส่วนมากยังพัวพันด้วยอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น และอนุสัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นว่าเป็นตัวตนของเรา จึงมองไม่เห็นไม่สงสัยว่าทุกข์นั้นแหละเกิดขึ้น ทุกข์นั้นแหละดับไป พระอรยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องสงสัย ด้วยเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ

อีกประเด็นหนึ่งชนทั่วไปมักจะเข้าใจว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ และสิ่งทั้งปวงไม่มี อันเป็นความเห็นความเข้าใจสุดโต่งทั้งสองด้าน พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงสอนทางสายกลาง ไม่เข้าไปสุดโต่งทั้งสองข้าง จึงทรงชี้แจงว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการอย่างนี้ และเพราะอวิชชานั้นแหละดับด้วยการ

^๒ ส. นิ. (ไทย) ๑๖/๔๒/๑๖.

สำรองไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ จึงเกิดขึ้นได้อย่างนี้

จะเห็นว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าจะไม่แสดงว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ หรือสิ่งทั้งปวงไม่มี แต่ให้มีปัญญารู้ตามความเป็นจริงว่าสิ่งทั้งปวงเกิดขึ้น หรือดับไปตามเหตุปัจจัย ตามกฎอิทัปปัจจยตาและปฏิจจสมุปบาท ซึ่งก็คือ ตถตา นั่นเอง

๔.๑.๓ ใครเป็นผู้ทำให้เกิดทุกข์

ในอเจลกัสสปสูตร^๓ อเจลกัสสปมีความสงสัยที่จะถามพระพุทธเจ้า คือ

- (๑) ความทุกข์เกิดจากตนเป็นผู้ทำ
- (๒) ความทุกข์เกิดจากผู้อื่นเป็นผู้ทำ
- (๓) ความทุกข์เกิดจากตนเองและผู้อื่นเป็นผู้ทำ
- (๔) ความทุกข์เกิดขึ้นเพราะไม่ใช่ทั้งตนเองและผู้อื่นกระทำ

ปัญหาทั้ง ๔ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงคัดค้านว่าอย่ากล่าวอย่างนั้นเลย

จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า การที่เข้าใจว่าทุกข์เกิดจากตนเองนั้นก็สุดโต่งทางด้านสัสสตทิฏฐิ(เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง) และถ้าเข้าใจว่าทุกข์เกิดจากผู้อื่นกระทำก็จะสุดโต่งไปทางด้านอุจเฉททิฏฐิ(เห็นว่าอัตตาและโลกขาดสูญ) ทรงอธิบายว่า ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองด้าน ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง กล่าวคือเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชาดับโดยสำรองไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

ท่านอเจลกัสสปเข้าใจแจ่มแจ้งตามที่พระองค์ทรงอธิบายแล้วเข้าปรีวาสอยู่ ๔ ปี แล้วได้อุปสมบทโดยพระพุทธเจ้า ท่านกัสสปอุปสมบทได้ไม่นาน หลีกอยู่ตามลำพังผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตแน่วแน่ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ท่านกัสสปได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย ฯ

^๓ ส. น. (ไทย) ๑๖/๔๗/๑๘.

จากพระสูตรดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ตถตา เป็นทางสายกลาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นสุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่ง ความทุกข์เกิดเพราะเหตุปัจจัยที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ จะพ้นความทุกข์ได้ก็ด้วยเหตุปัจจัยที่เป็นสัมมาทิฏฐิ

๔.๑.๔ ปฏิจจสมุปบาทกับอริยสัจ ๔ มีความสัมพันธ์กันอย่างไร

พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่าเมื่อยังมีอุปาทานในขั้น ๕ สัตว์จึงลงสู่กรรมจึงเป็นปัจจัยให้มีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา... พระพุทธองค์จึงได้บัญญัติอริยสัจ ๔ ดังนี้

ทุกขอริยสัจ คือ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นทุกข์, ความประสพกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งทีรัก, แม้ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สมหวังก็เป็นทุกข์ ว่าโดยย่ออุปาทานขั้น ๕ เป็นตัวทุกข์

ทุกขสมุทัยอริยสัจ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ... เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส กองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยปัจจัยอย่างนี้

ทุกขนิโรธอริยสัจ คือ เพราะอวิชชาดับโดยสำรอกไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ... เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะ ชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมดับไปด้วยปัจจัยอย่างนี้

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจชอบ^๔ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ไม่มีใครสามารถคัดค้านได้เพราะเป็นสังขาร

^๔ อัง. ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๑/๒๐๐,๒๐๑.

๔.๑.๕ ตถตา กับความหลงผิด

สญชัย เดิมเป็นอาจารย์ของโกลิตะ (พระโมคคัลลานะ) และอุปติสสะ (พระสารีบุตร) ต่อมาทั้งสองได้มาพบกับพระอัสสชิเถระ ได้ฟังธรรมโดยย่อ จนทั้งสองได้บรรลุพระโสดาบันและได้เข้าบวชในสำนักของพระศาสดา วันหนึ่งพระศาสดาตรัสว่า

ชนเหล่าใดมีความรู้ในธรรมอันหาสาระมิได้ว่าเป็นสาระ และมีปกติเห็นในธรรมอันเป็นสาระ ว่าไม่เป็นสาระ ชนเหล่านั้นมีความดำริผิดเป็นโคจร ย่อมไม่บรรลุธรรมอันเป็นสาระ

ชนเหล่าใดรู้ธรรมอันเป็นสาระ โดยความเป็นสาระ และรู้ธรรมอันหาสาระมิได้ โดยความเป็นธรรมอันหาสาระมิได้ ชนเหล่านั้นมีความดำริชอบเป็นโคจร ย่อมบรรลุธรรมอันเป็นสาระ^๔

เมื่อพระศาสดาตรัสพระพุทฺธพจน์นี้ สองพระอัครสาวกถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลเล่าเรื่องให้ทรงทราบ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อครั้งข้าพระองค์ยังเป็นผู้ครองเรือนอยู่ไปดูมหรสพ จนถึงการแทงตลอดโสดาปัตติผลจากท่านพระอัสสชิเถระ ข้าพระองค์จึงไปยังสำนักของท่านอาจารย์สญชัยประสงค์จะชักชวนท่านให้มายังสำนักพระองค์ และเห็นว่าลัทธิของท่านสญชัยไม่มีสาระ จึงได้ชวนไปที่สำนักพระศาสดา

ท่านสญชัยตอบว่า “การเป็นอันเตवासิกของเรา เป็นเหมือนน้ำกะเพื่อมในดุ่ม เราไม่สามารถจะอยู่เป็นอันเตवासิก (ศิษย์) ของใครได้”

เมื่อข้าพระองค์บอกว่า “ท่านอาจารย์ เวลานี้ มหาชนเป็นอันมากไปบูชาเฉพาะพระศาสดากันทั้งนั้น ท่านอาจารย์จะไปหรือไม่ ?” “ก็ในโลกนี้ คนฉลาดมาก หรือคนเขลามาก ?” เมื่อข้าพระองค์ตอบว่า “คนเขลามาก” ท่านสญชัยก็ตอบว่า “ถ้าอย่างนั้น พวกคนฉลาด ๆ ให้เขาไปสำนักพระสมณโคดม พวกคนเขลา จะมาสำนักของเรา ทั้งสองไปเถอะ” ท่านสญชัยไม่ต้องการจะมาพระเจ้าข้า

^๔ ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๔. “อสาเร สารมตินโน สาเร จาสารทสฺสโน เต สารํ นาธิกจฺจนฺติ มิจฺจนา... สารญจ สารโต ญฺตุวา อสารญจ อสารโต เต สารํ อธิกจฺจนฺติ สมฺมาสงฺกปฺโปจฺจรา.”

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย สนฺชย ๓๒ สิ่งที่ไม่มีสาระว่ามีสาระ และสิ่งที่มีสาระว่าไม่มี
 สาระ เพราะความที่ตนเป็นมิจฉาทิฎฐิ ส่วนเขOTHทั้งสอง รู้สิ่งเป็นสาระโดยความ
 เป็นสาระ และสิ่งอันไม่เป็นสาระโดยความไม่เป็นสาระ ละสิ่งที่ไม่เป็นสาระเสีย
 ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นสาระเท่านั้น เพราะความที่ตนเป็นบัณฑิต^๖

จากพระสูตรดังกล่าวจะเห็นความเป็น ตถตา ได้ ๓ ลักษณะคือ ทางลบ
 ทางบวก และเหนือทั้งบวกและลบ

ทางลบ คือการที่บุคคลไม่มีปัญญา ยึดติดความเป็นอัตตาตัวตน ถือเอาสิ่ง
 ที่ไม่มีสาระว่ามีสาระ และสิ่งที่มีสาระว่าไม่เป็นสาระ นัยนี้ คือมิจฉัตตะ ๑๐ ได้แก่
 มิจฉาทิฎฐิ มิจฉาสังกัปปะ จนถึงมิจฉาญาณ และมิจฉาวิมุตติ^๗

ทางบวก คือการที่บุคคลมีปัญญา รู้สิ่งมีสาระโดยความเป็นสาระ และสิ่ง
 อันไม่เป็นสาระโดยความไม่เป็นสาระ นัยนี้ คือสัมมาทิฎฐิมิวัตถุ ๑๐ ได้แก่ สัมมาทิฎฐิ
 สัมมาสังกัปปะ จนถึงสัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติ^๘

เหนือทั้งบวกและลบ คือการที่บุคคลมีปัญญา รู้แจ้งตามความเป็นจริงต่อ
 สภาวะธรรม จึงเห็น ตถตา ความเป็นเช่นนั้นแห่งธรรมทั้งปวง ไม่ยึดติด ไม่สุดโต่ง
 ในธรรมที่เป็นอกุศลที่ตนละแล้ว และในธรรมที่เป็นกุศลที่ตนกระทำแล้ว อิสระหลุดพ้น
 ไม่ยึดติดในธรรมทั้งปวง

๔.๒ ยุคพระเจ้าอโศกมหาราช ในมุมมอง ตถตา

เป็นที่ทราบโดยทั่วไปแล้วว่าพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นทรงเป็นเอกอัครพุทธ
 ศาสนูปถัมภ์พระองค์หนึ่ง ที่ได้ทรงพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ ในการเผยแผ่พระพุทธ
 ศาสนา ทั้งในอินเดียและต่างประเทศ ด้วยพระวิริยอุตสาหของพระองค์

ก่อนหน้าขึ้นครองราชบัลลังก์ของพระองค์เต็มไปด้วยอุปสรรค มีการแก่ง
 แย่งราชบัลลังก์ในหมู่พี่น้องและการทำสงครามกับแคว้นกสิงคะทางใต้ของอินเดีย ทรง
 ประกาศนโยบาย “ยุทธวิชัย”

^๖ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๕๒.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๖๙/๓๓๗.

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๔/๗๕.

สงครามแคว้นกลิงคะ มีผู้คนล้มตายมากมาย “ยังความเศร้าโศกและเสียใจอย่างสุดซึ้งยิ่งนัก” สร้างบทเรียนความเจ็บปวดทางจิตใจของพระองค์ อาการป่วยทางจิตของพระเจ้าอโศกไม่มีใครเยียวยาได้ ขณะนั้นพระองค์ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ตามพระราชบิดา คือพระเจ้าพินธุสาร์

ครั้งหนึ่งได้จัดถวายทานแก่สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย แต่ทรงไม่พอใจพฤติกรรมของนักบวชตาปะขาว ปริพาชก อาชีวก และนิกรณธ์ ทรงทอดพระเนตรการนั่งรับประทานอาหารของนักบวชเหล่านั้น ทรงทราบว่ “นักบวชเหล่านี้ ไม่มีธรรมที่เป็นสาระเลยแม้แต่น้อย”

วันหนึ่งขณะ พระเจ้าอโศกธรรมราช^{*} ทรงเสด็จจรงกรมอยู่ที่สีหบัญชร ผินพระพักตร์ไปทางทิศปราจีน ขณะนั้นเอง นิโครธสามเณร ผู้มีอินทรีย์สงบ ได้เดินผ่านพระลานหลวง

พระราชชาติทรงพระรำพึงว่าชนทั่วไปมีจิตฟุ้งซ่าน เปรียบเหมือนควายที่วิ่งพล่านไป, ส่วนสามเณรรูปนี้ ไม่มีจิตฟุ้งซ่าน, การมอง การเหลียว การคู้แขน และการเหยียดแขนของเขางามยิ่งนัก, สามเณรรูปนี้น่าจักมีโลกุตระธรรมแน่นอน พระองค์เกิดเลื่อมใสในสามเณร จึงสั่งให้พวกอำมาตย์ให้ไปนิมนต์สามเณรมาพบ

พระราชชาติรว่านิมนต์หนึ่งเกิด สามเณรนั้นเหลียวดูข้างโน้นข้างนี้แล้วคิดว่าบัดนี้ไม่มีภิกษุเหล่าอื่น จึงเดินเข้าไปใกล้บัลลังก์ซึ่งยกเสวตฉัตรกันไว้ แล้วแสดงอาการแต่พระราชชาติให้ทรงรับบาตรแล้วขึ้นนั่งบนบัลลังก์ พระราชชาติทรงน้อมถวายอาหารทุกชนิด เช่น ข้าวต้ม ข้าวสวย สามเณรรับอาหารแต่เพียงพอฉันเท่านั้น

ในที่สุดภักติกจ พระราชชาติรสถามว่า พ่อเณรรู้พระโอวาทที่พระศาสดาทรงสอนแก่พ่อเณรอย่างไรบ้าง? ขอให้แสดงโอวาทที่พ่อเณรรู้นั้นแก่โยมบ้าง

จากนั้นสามเณรก็ได้กล่าวอัปปมาทวรรคในธรรมบท ตามสมควรแต่พระราชชาติ เพื่อประโยชน์แก่การอนุโมทนา

* วิ. อ. (ไทย) ๑/๗๗.

พระราชโอรสได้ทรงสดับว่า ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย ดังนี้แล้ว ทรงมีเหตุภัยพิบัติเข้มข้นเป็นอย่างยิ่ง

จากความย่อดังกล่าวก่อให้เกิดผลอันใหญ่หลวงต่อพระพุทธศาสนาในข้อที่ว่า ยังผู้ไม่ศรัทธาให้ศรัทธา เป็นผลให้พระเจ้าอโศกมหาราชได้สติและเลื่อมใสศรัทธา ต่อมาพระองค์ทรงผนวชในบวรพระพุทธศาสนาเพื่อศึกษาธรรมวินัย จนเข้าใจในข้อธรรมต่างๆ เป็นอย่างดีและทรงเปลี่ยนนโยบาย ยุทธวิธี หรือยุทธภี จากการลั่นกลองรบมาเป็น ธรรมวิธี หรือ ธรรมภี คือการลั่นกลองธรรม

ความโดยย่อพระองค์ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาอย่างเอาจริงเอาจัง ในสมัยพระองค์พุทธศาสนารุ่งเรืองมาก พระองค์ทรงอุปถัมภ์ในการจัดทำสังคายนาพระธรรมวินัย และให้ราชบุตร คือพระมหิตรทรงผนวชเป็นภิกษุ และพระนางสังฆมิตตาราชาธิดาบวชเป็นนางภิกษุณี และได้ส่งพระธรรมทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาถึง ๘ สาย

จะเห็นว่า ก่อนจะพบกับสามเณรนิโครธนั้น พระเจ้าอโศกมหาราชกำลังขาดกำลังใจ ทรงท้อแท้สลดหดหู่ในพระทัย จวบจนหว่าพอเหมาะพอดีที่ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นสามเณรนิโครธผู้เป็นพระอรหันต์ และในท้ายที่สุดทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และทรงเป็นเอกอัครพุทธศาสนูปถัมภ์พระองค์แรก ที่ได้ทรงพระราชกรณียกิจอันยิ่งใหญ่ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งในอินเดียและต่างประเทศ จนเป็นประจักษ์พยานจวบจนเท่าทุกวันนี้

เมื่อพิจารณาในเชิง ตถตา จะเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ได้ดังนี้

๑. นัยที่ว่า “เมื่อไม่มีสิ่งนี้ สิ่งนี้ก็ไม่มี” ในประเด็นนี้หมายความว่า เมื่อเหล่านักบวชนอกศาสนาไม่มีคุณธรรม ล้วนแล้วจิตฟุ้งซ่าน พระองค์ทรงเบื่อหน่ายท้อพระทัย จิตตก เหล่านักบวชพราหมณ์ไม่สามารถสร้างความเลื่อมใสศรัทธาให้เกิดขึ้นได้

๒. นัยที่ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี” ในประเด็นนี้หมายความว่าเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงทอดพระเนตรเห็นสามเณรนิโครธ ก็รู้สึกมีความพึงพอใจ “ส่วนสามเณรรูปนี้ ไม่มีจิตฟุ้งซ่าน, การมองดู การเหลียวดู การคู้แขน และการเหยียดแขนของเขางามยิ่งนัก, จิตของสามเณรรูปนี้ น่าจะมีโลกุตระธรรมแน่นอน พระเหตุภัยก็เลื่อมใสในสามเณร” มีความเห็นว่า จะด้วยบุพเพนิวาส หรือด้วยเหตุปัจจัยในทางธรรม

ตถตา จึงทำให้พระเจ้าอโศกมหาราชกลายเป็นเอกองค์อัครพุทธศาสนูปถัมภ์สำคัญที่สุด และยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธานุชา

๓. ประโยชน์จากเรื่องนี้ ภิกษุร่วมสมัยในยุคปัจจุบันจะได้ยกมาเป็น อุทาหรณ์ นำมาเป็นแบบอย่างเพื่อสร้างกำลังใจ เจริญรอยตามอย่างไม่ลดละ ไม่ท้อถอย ในการที่จะโปรดผู้นำประเทศต่างๆ หรือผู้นำทางการเมืองในทุกๆ ระดับ จากความเห็นผิด มาเป็นความเห็นชอบตามพระธรรมคำสั่งสอน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากใน สภาพการณ์ปัจจุบัน ที่พระสงฆ์และสามเณรจะได้นำไปเป็นตัวอย่าง

๔.๓ สมัยท่านพุทธทาส ภิกขุ

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ท่านเป็นพระสุปฏิปันโนชั้นสูงจึงได้มีดำริแนวทางในการแก้ปัญหาต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก นับแต่แนวทางการสอนพระพุทธานุชา สมัยใหม่, ความเข้าใจที่ถูกต้องตามแนวพุทธธรรม, การปฏิบัติตนของชาวพุทธ, การอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างศาสนาต่างๆ, การแก้ปัญหามหาเมือง, การแก้ปัญหา เศรษฐกิจ, เป็นต้น

ผู้วิจัยจะหยิบยกแนวทางการแก้ปัญหาของท่านพุทธทาสภิกขุ ยกขึ้นเป็นตัวอย่างพอสังเขป เป็นลำดับไปดังนี้

๑. แนวคิดทางการเมือง
๒. แนวทางเศรษฐกิจ
๓. ตถตา สร้างสันติภาพโลก
๔. ตถตา ในมิติต่างๆ

๔.๓.๑ แนวคิดทางการเมือง

– (๑) การเมืองคืออะไร

ท่านพุทธทาสได้กล่าวว่า สำหรับการเมือง จะมีรายละเอียดอย่างไรก็ตาม แต่เมื่อกกล่าวโดยสรุปความสั้น ๆ แล้ว มันก็เป็นการช่วยกันแก้ปัญหาของบ้านเมือง ของสังคมทั้งหมดหรือของโลกก็ได้ และความมุ่งหมายโดยตรงก็คือว่าปัญหาที่เกิดขึ้นมาจากคนอยู่กันมากๆ เพิ่มมากขึ้นทุกที ย่อมเกิดปัญหาขึ้นได้อย่างมากมาย “ขอให้นึกถึงคำว่า การเรือน แล้วก็เป็นการบ้าน แล้วก็การเมือง แล้วก็ การโลก ซึ่งต่อไปอาจ

จะมีถึงคำว่า การจักรวาล^{๑๐}

และท่านกล่าวว่า การเมือง ไม่ใช่เครื่องมือสำหรับปล้นเอาประโยชน์ผู้อื่น มาเป็นของตนหรือของพวกตน อย่างแยบคายที่สุด เดียวนี้มองไปทางไหน การเมือง เป็นเรื่องของการปล้น ทั้งในและนอกประเทศ หรือทั่วโลก มันเป็นเสียอย่างนี้^{๑๑} ทั้งโลก ไม่มีความสงบสุข ก็เพราะเหตุว่า ไม่มีความถูกต้องทางการเมือง^{๑๒}

จึงสรุปความหมายคำว่า การเมือง โดยสังเขปว่า ระเบียบปฏิบัติที่ช่วยกัน จัดบ้านเมือง หรือสังคม หรือโลก ให้มันหมดปัญหา ถ้าการเมืองเป็นธรรมะ ก็จะแผ่ ความดีงามไปตามเหตุปัจจัยตามกฎอิทัปปัจจยา ไปสู่ส่วนที่เกี่ยวข้องกันทั้งหมด^{๑๓}

(๒) การเมืองโดยอาศัยหลักพุทธภาษิต

การนำเสนอแนวคิดทางการเมือง ท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านได้ยกพระ พุทธภาษิตมาอิงอาศัย ท่านกล่าวว่า เราเป็นพุทธบริษัท จึงอิงอาศัยในพระพุท ธภาษิตเป็นหลักอยู่เสมอ และมีอยู่ทั่วไป “ตถคต เกิดขึ้นในโลกเพื่อประโยชน์เพื่อ ความสุขของมหาชน

ยังมีพุทธภาษิต ที่ลดระดับลงมาว่า บุรุษอาชาไนยเกิดขึ้นมาในโลกนี้ก็เพื่อ ประโยชน์แก่มหาชน บุรุษอาชาไนย ไม่ได้หมายถึงพระพุทธเจ้าอย่างเดียว ใครก็ได้ถ้า เป็นผู้มีสติปัญญาาระดับสูงสุด เขาเกิดมาเพื่อประโยชน์มหาชน เพื่อสังคม ก็คงไม่พ้น เรื่องการเมือง แต่ต้องเป็นการเมืองบริสุทธิ์ คือการเมืองที่ประกอบด้วยธรรมะ^{๑๔}

ท่านยังได้ยก พระพุทธภาษิต ที่ตรัสถึงประโยชน์ อตุตตถุ์ หิ สมปสุสมา เนน อลเมว อปฺปมาเทน สมฺปเทตฺ ฯลฯ เมื่อเห็นประโยชน์ตนก็ทำประโยชน์ตนให้ถึง พร้อม ด้วยความไม่ประมาท ; เมื่อเห็นประโยชน์ผู้อื่นก็ทำประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อม

^{๑๐} พุทธทาส ภิกขุ, การเมืองคือธรรมะ, (กรุงเทพมหานคร : คณะเผยแผ่ชีวิตอันประเสริฐ, ๒๕๓๑), หน้า ๕.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

ด้วยความไม่ประมาท นี่ก็คือนึกถึงผู้อื่นด้วยเสมอไป นั่นก็คือเรื่องปัญหาทางการเมือง คือปัญหาร่วมกันของสังคมนั่นเอง ก็จะต้องช่วยกันปลดเปลื้อง” นึกถึงประโยชน์ของคนทั้งโลก เมื่อมีความตั้งใจอย่างนี้แล้ว มันจะหลีกพ้นเรื่องการเมืองไปได้อย่างไร”

นอกจากนี้ท่านยังได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือธรรมาธิปไตย “ธรรมาธิปไตยตามหลักพระพุทธศาสนา เอามาเป็นหลัก เอาความจริงความถูกต้องตามธรรม คือตามกฎเกณฑ์อันลึกซึ้งของธรรมชาติเป็นหลัก มันเล็งถึงความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม”

ท่านยังมองว่าระบอบการเมืองปัจจุบัน เป็นมาราธิปไตย กิเลสาธิปไตย ประโยชนาธิปไตย แล้วใช้เงินเป็นเครื่องมือหาอำนาจทางการเมือง มือใครยาวสาวได้สาวเอา ใครดีใครได้ ใช้เงินเพื่อมีอำนาจในการปกครองบ้านเมือง

ฉะนั้นควรตะโกนกันใหม่ว่า ธรรมาธิปไตย - ธรรมาธิปไตย ใครมีสติปัญญา ก็ควรที่จะตะโกนหาธรรมาธิปไตย อย่าตะโกนหาประชาธิปไตย เพราะมันกำกวม...”

(๓) การเมืองคือธรรมะ

ท่านพุทธทาส กล่าวว่า การเมือง คือการทำหน้าที่เพื่อให้โลกนี้เป็นอยู่อย่างผาสุกโดยไม่ต้องใช้อาชญา การเมือง คือสิ่งที่มีความมุ่งหมายจะทำให้โลกมีสันติภาพ โดยไม่ต้องใช้อาชญา ธรรมะ ก็คือหน้าที่ของสิ่งมีชีวิต ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติกระทำ เพื่อให้อยู่กันโดยผาสุกโดยไม่ต้องใช้อาชญา ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า การเมืองนั้นก็คือธรรมะ”

การเมืองในความมุ่งหมายของท่านพุทธทาส หมายถึงการเมืองบริสุทธิ์ คือมุ่งจะทำสังคมให้อยู่กันโดยสงบสุข ดังนั้นการเมืองที่แท้จริงนั้นจึงต้องประกอบด้วยสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ หรือพระธรรม คำว่า ธรรมะกับการเมือง แล้วการเมืองจะมีประโยชน์

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๑๗} พุทธทาส, **บรมธรรม ภาคต้น**, บรมธรรมกับระบบการเมือง, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๖-๑๗๒.

^{๑๘} พุทธทาส ภิกขุ, **การเมืองคือธรรมะ**, หน้า ๙๕-๙๖.

หรือเป็นสิ่งสูงสุด ก็เพราะว่าประกอบอยู่ด้วยธรรม ดังนั้นจึงต้องสนใจในคำว่าธรรมะกันเป็นพิเศษ ให้ถูกต้องอย่างเต็มที่ แล้วก็เอามาใช้กับการเมือง หรือเอามาเป็นหลัก หรือเอามาเป็นหลักของการเมืองเสียก็ได้ ปัญหา ก็จะหมดไป”^{๑๙}

การเมืองคือธรรมะ ในฐานะสิ่งสร้างนักรการเมืองโพธิสัตว์ ผู้เลือกนักรการเมืองเป็นผู้มีธรรมะ เขาก็ยอมเข้าไปแก้ปัญหของบ้านเมืองให้เป็นไปตามธรรมะ นักรการเมืองที่ดี ก็สำเร็จตามความหมายของคำว่า การเมือง^{๒๐} นักรการเมืองที่ดีเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสัตบุรุษ และสภาพที่แท้จริงตรงตามความหมาย คือที่ประชุมของสัตบุรุษ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เนสสา สภา ยตถิ น สนฺติ สนฺโต” ที่ใดไม่มีสัตบุรุษ ที่นั่นไม่ใช่สภา

ถ้ามีสภาอย่างที่ว่า ก็จะมีสัตบุรุษ แล้วก็มึนักรการเมืองสัตบุรุษ แล้วก็เป็นนักรการเมืองที่ทำให้บ้านเมืองนี้เป็นเพื่อสันติอันแท้จริง ทุกวันนี้ไม่มีสภาก็ไม่มีนักรการเมืองสัตบุรุษ นักรการเมืองนั้นก็ต้องเป็นนักรการเมืองอันธพาล มีแต่คนคดโกง มีแต่ผู้รักษาแต่ประโยชน์ตนและพวกพ้อง^{๒๑}

ความเห็นเกี่ยวกับพระสงฆ์กับการเมือง ท่านพุทธทาส มีความเห็นว่า “อย่าเข้าใจว่า การเมืองไม่เกี่ยวกับศาสนา หรือการเมืองไม่เกี่ยวกับพุทธบริษัท การเมืองที่ถูกต้อง ต้องเกี่ยวข้องกับทุกคน แม้เป็นพระเป็นเณร จะต้องมีการเมืองของธรรมะ ช่วยให้โลกนี้มีธรรมะ แต่อย่าไปเล่นการเมืองในระบบของกิเลส ที่ได้มีประกาศคณะสงฆ์ห้ามไว้แล้ว พระอย่าไปเล่นการเมือง ก็หมายถึงการเมืองระบบนี้ แต่ถ้าเล่นการเมืองของพระธรรม ก็ไม่เห็นมีใครห้าม ไม่มีเหตุผลที่จะต้องห้าม พุทธบริษัทก็ต้องมีธรรมะ มีการเมืองตามแบบของพุทธบริษัท ธรรมะนี้เองเป็นสิ่งถูกต้อง ถาวรเป็นนิรันดร

ท่านพุทธทาส ยังมีความเห็นอีกว่า พระพุทธเจ้าก็เป็นจอมนักรการเมือง เพราะพระพุทธองค์ประสงค์ [อย่างลึกซึ้ง] ที่ จะจัดโลกให้มีความสุข^{๒๒}

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

แนวคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาส จะเน้นไปในทางปัจเจกบุคคล คือให้นักการเมืองมีธรรมะ ศึกษาธรรมะอย่างเต็มที่เพื่อไปเป็นนักการเมืองที่ดี เพื่อเข้าไปแก้ปัญหาสังคมไม่ให้เกิดการเบียดเบียนกัน ก่อให้เกิดสังคมสันติสุขอย่างแท้จริง

ท่านพุทธทาส เคยกล่าวที่สวนโมกข พุทธาราม ประมาณปี ๒๕๓๑ “อาตมาภาพได้เผยแพร่ธรรมะมานับแต่ ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ทั้งแจก ทั้งมีผู้นำไปจำหน่าย ทั้งเทป หนังสือ มากมายเป็นภูเขาเหลือกา (ท่านยกมือแสดงท่าทาง) แต่เมื่อมานั่งตรองดูแล้ว สู้ไม่ทำเสียดีกว่า เพราะยิ่งทำไป สังคมยิ่งเสื่อมทราม ไม่อาจจะต้านทานสังคมอันเลวร้ายได้”

เมื่อนำความเห็นของท่านพุทธทาสไปคิดพิจารณา เกิดความคิดใหม่ขึ้นว่า ท่านพุทธทาส เน้นสอนที่ปัจเจกชนมากกว่าที่จะแก้ปัญหาโครงสร้างของสังคม อุปมาว่าลงทุนลงแรงช่วยปลาที่ได้รับพิษร้ายจากแหล่งน้ำเน่าเพียงด้านเดียวคงไม่พอ เมื่อช่วยไปๆ ก็ถูกน้ำเน่าครอบงำดังเดิม เพราะคนอุปมาเหมือนกับปลา สังคมเหมือนกับแหล่งน้ำเน่า

ในสังคมยุคปัจจุบัน สอนแนะนำแต่ปลาหรือคนเพียงด้านเดียว จะได้ปลารอดพ้นสักกี่ตัว แต่ถ้าหาทางแก้ที่น้ำเน่าด้วยจะช่วยให้ปลาได้รอดพ้นจากน้ำเน่านับแสนนับล้าน จึงมีความเห็นว่าพระสงฆ์ควรมีแนวคิด ข้อเสนอแนะเพื่อแก้ปัญหาสังคมด้วย

๔.๓.๒ แนวคิดทางเศรษฐกิจ

วิชาเศรษฐศาสตร์ (Economics) เป็นแขนงหนึ่งของสังคมศาสตร์ (Social Science) ซึ่งวิชาที่ว่าด้วยวิธีการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค ให้เกิดความยุติธรรม

ระบบเศรษฐกิจในประเทศต่างๆ อาจจะมี ความแตกต่างกันไป แต่ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา ระบบเศรษฐกิจย่อมเป็นผลของระบอบการเมือง หรือระบอบการเมืองเป็นเหตุ ระบบเศรษฐกิจเป็นผล สัมพันธ์เกี่ยวพันเนื่องกัน ระบอบการเมืองย่อมกำหนดระบบเศรษฐกิจเสมอไป เช่นระบอบประชาธิปไตยกำหนดระบบเศรษฐกิจเสรีนิยม หรือทุนเสรี ระบอบเผด็จการกำหนดระบบเศรษฐกิจทุนนิยมผูกขาด และระบอบคอมมิวนิสต์ กำหนดระบบเศรษฐกิจสังคมนิยม เป็นต้น

ท่านพุทธทาส ได้บรรยายและบันทึกเป็นหนังสือชื่อเรื่องเศรษฐกิจศาสตร์ชาวพุทธ และหนังสือสันติภาพของโลก ได้นำเสนอระบบเศรษฐกิจอยู่พอดี ระดับจุลภาค คือระดับปัจเจกบุคคลและเศรษฐกิจระดับปรมาตถประโยชน์

ระบบเศรษฐกิจในแนวคิดของท่านพุทธทาส ได้นำเสนอระบบเศรษฐกิจกินอยู่พอดี ยึดหลักที่ว่าเป็นอยู่พอดี ไม่มายไม่น้อย ไม่สูงไม่ต่ำ ไม่ฝืดเคือง ไม่ฟุ่มเฟือย กินอยู่พอดีเท่าที่จะสำเร็จประโยชน์ในการเป็นอยู่ แล้วทำหน้าที่ได้มากมาย ถ้ามีเหลือก็ใช้ไปเพื่อประโยชน์สังคม หรือสาธารณะประโยชน์ เช่นบำรุงพระศาสนา เพื่อให้มีธรรมะ อยู่ในโลก ใครจะเห็นด้วยสักกี่คน^{๒๓}

ด้านปัจเจก ท่านมีแนวคิดที่พ่อค้าทำการค้าขายไปอย่างซื่อตรง ไม่ขูดรีด ไม่คดโกง เอากำไรแต่พอควร เขาก็จะได้บุญ การค้าช่วยให้คนได้รับความสะดวก การที่ทำให้คนได้รับความสะดวกสบายนี้เรียกว่าศีลธรรม ..พ่อค้าธรรมดาสามัญปฏิบัติหน้าที่ของพ่อค้าอย่างไม่ทุจริต ไม่ขูดรีดทำให้เกิดความสะดวกสบายให้เกิดขึ้นในสังคม ต้องถือว่า พ่อค้าคนนั้นเป็นผู้ปฏิบัติธรรม นี่คือเศรษฐกิจของชาวพุทธอันดับแรก^{๒๔}

ด้านปรมาตถประโยชน์ ตามแนวคิดของท่านพุทธทาส กล่าวโดยย่อได้ว่าเป็นการอุทิศตนเพื่อพระนิพพาน ไม่ใช่เพื่อกามารมณ์ แต่ใช้ร่างกายลงทุนให้เป็นที่ประทับของพระรัตนตรัย ไม่ทำให้ร่างกายนี้เปราะเปื้อนโสมนมไปด้วยราคะ โทสะ โมหะ ...จิตที่รู้อะไรถูกต้อง เป็นอยู่อย่างถูกต้อง ปฏิบัติอยู่อย่างถูกต้อง ก็จะเป็นวิหารของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อันยิ่งใหญ่

...ด้วยร่างกายเน่าๆ นี้ ซึ่งตายแล้วไม่มีใครเอา เอาไปลงทุนเป็นที่อยู่ของพระรัตนตรัย ได้กำไรหรือขาดทุน ทำอย่างนี้เรื่อยไปก็หมดกิเลส ก็จะบรรลุมรรค ผลนิพพาน นี่คือเศรษฐกิจของชาวพุทธในชั้นปรมาตถประโยชน์^{๒๕}

^{๒๓} พุทธทาส ภิกขุ, **สันติภาพของโลก**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๔๑), หน้า ๓๔๒-๓๔๕.

^{๒๔} พุทธทาส ภิกขุ, **ธรรมโมภิกขุ, เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๘.

๔.๓.๓ ตถตา สร้างสันติภาพโลก

ท่านพุทธทาสได้บรรยายเรื่องเกี่ยวกับสันติภาพของโลก นับแต่เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๒๙ ถึง ๒๗ กันยายน ๒๕๒๙ และได้บรรยายเรื่องเหตุให้เกิดสันติภาพโดยได้ยกหลัก ตถตา เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๒๙ ความว่า ...หลักธรรมะสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือเรื่อง ตถตา เป็นเรื่องเกี่ยวกับอนัตตา, สุนฺญตา มั่นวาง จากตัวตน เป็นไปตามเหตุปัจจัยอยู่เนื่องนิจคือเป็นอิทัปปัจจยตา^{๒๖} การที่เรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และสิ่งที่มากระทบได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ธรรมารมณ์ ถ้าเราไม่มีปัญญา คือไม่เห็น ตถตา มันก็จะสร้างปัญหาขึ้นมาทันที คือ จะทำให้เกิดความกลัว ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความวิตกกังวล อาลัย อารมณ์ อิจฉาริษยา ฯลฯ คำเหล่านี้ถ้าเราเข้าใจ ใน ตถตา ก็ารู้เท่าทัน และคำเหล่านี้มีประโยชน์นำมาเป็นเครื่องวัด เป็นเครื่องทดสอบว่ามีปัญหาหรือไม่หรือมีกิเลสเกิดขึ้นหรือไม่

ถ้าเรามีปัญญารู้แจ้งใน ตถตา ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ก็คุ้มครองไม่ให้เกิดปัญหา ไม่ให้เกิดความทุกข์ เมื่อไม่เกิดกิเลส ไม่วุ่นวายด้วยสิ่งเหล่านี้ มันก็คือสันติภาพ การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง เป็นปัจจัยในการสร้างสันติภาพ เป็นเหตุแห่งสันติภาพ ก็จะเป็นการสร้างสันติภาพ

การเห็นและเข้าถึง ตถตา คือการมีสัมมาทิฏฐิ, สัมมาสังกัปปะ, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, สัมมาวายามะ, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ

คือเห็นอย่างถูกต้องเป็นเหตุให้เกิดสันติภาพ คิดอย่างถูกต้องเป็นเหตุให้เกิดสันติภาพ พูดอย่างถูกต้องเป็นเหตุให้เกิดสันติภาพ ทำอย่างถูกต้องเป็นเหตุให้เกิดสันติภาพ มีอาชีพอย่างถูกต้องเป็นเหตุให้เกิดสันติภาพ มีความเพียรอย่างถูกต้องเป็นเหตุให้เกิดสันติภาพ มีความระลึกร้อยอย่างถูกต้องเป็นเหตุให้เกิดสันติภาพ มีความตั้งใจมั่นอย่างถูกต้องเป็นเหตุให้เกิดสันติภาพ ตามหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งว่าทางอื่นไม่มี นอกจากประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ความถูกต้อง ๘ ประการ เมื่อนำไปใคร่ครวญ วิวินิจฉัยด้วยความคิดอิสระของผู้ศึกษา ก็จะเห็นชัดว่า สามารถจะสร้างสันติภาพได้จริง จากสันติภาพของบุคคล ไปสู่สันติภาพของครอบครัว สังคม ประเทศชาติ และสันติภาพของโลก สมตามความมุ่งหมายคำสอนของพระพุทธศาสนา

^{๒๖} พุทธทาส ภิกขุ, สันติภาพของโลก, หน้า ๑๗๘-๒๘๑.

๔.๓.๔ ตถตา ในมิติต่าง ๆ

(๑) ในฐานะเป็นวิวัฒนาการของชีวิต

ศาสตร์หรือวิชาของโลกทั้งมวลต้องเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา เพราะความที่อะไรๆ ไม่คงที่ ความที่มีปัจจัย มีเหตุผลกลไกให้เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มันจึงเกิดของใหม่ขึ้นมาตามลำดับ อิทัปปัจจยตาเป็นความลับที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังการกระทำของมนุษย์ ถูกกระทำให้เป็นไปในลักษณะแปลกใหม่อยู่เสมอ ทุกสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไข การปรับปรุง การเปลี่ยนแปลง เป็นวิวัฒนาการแผ่ขยายออกไปอย่างไม่หยุดยั้ง สิ่งทั้งปวงแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยขยายตัวออกไปทุกทิศทุกทาง ไม่พ้นไปจากกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตาไปได้ “เพราะสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น”^{๒๗}

ในการกระทำของมนุษย์ในทุกๆ อริยาบถเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา เช่นความเป็นไปในโรงงานอุตสาหกรรมในภาพรวมทั้งหมดเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา นับตั้งแต่ ความต้องการ, การคิด, การวางแผน, ประสานงานความสัมพันธ์ในส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งกระบวนการผลิต, การขาย, การจัดส่ง, การซ่อมบำรุง เป็นต้น เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมจะเห็นได้ว่าสิ่งทั้งมวลล้วนสัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมด

(๒) ในฐานะเป็นธรรมชาติหรือสิ่งทั้งปวงรอบตัวเรา

ท่านพุทธทาสให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า ...ถ้าเป็น ฆราวาส ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า เงินของกู ทองของกู ลูกของกู เมียของกู บ้านของกู เรือของกู พวกพ้องของกู พรรคของกู วัควายไร่นาของกู อะไรๆ รอบตัวก็เป็นของกูไปหมด

ถึงแม้ว่าจะจะเป็น บรรพชิต มันก็มีอะไรคล้ายๆ กัน ถ้าหากว่าไม่มีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา ก็จะเอานั่นเอานี่เป็นของกู เอาสมบัติพัสถานเป็นของกู บาตรจีวร เป็นของกู กระทั่งเอาวัดเป็นของกูไป อย่างนี้ก็มีความโง่เท่ากับฆราวาส ไม่มีอะไรดีกว่ากัน เพราะความไม่รู้เรื่องอิทัปปัจจยตา

ถ้ามีความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา จะเห็นง่าย ๆ เหมือนกับว่า มันมีอย่างเดียว มันมีเพียงความเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา ไม่มีเป็นร้อยเป็นพันอย่างขึ้นมาได้ เป็น

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๗. หน้า ๑๓๑.

ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น คือทุกสิ่งรอบข้างตัวเรา และตัวเราล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย เมื่อสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น ทั้งนั้นเลย

ดังนั้นจะเห็นว่า ความได้ก็น่าสงสาร ความเสียก็น่าสงสาร ความเป็นความมีก็น่าสงสาร ถ้าใครหลงความได้ หลงความเสีย ไปหลงความดี ไปหลงความชั่ว ไปหลงบุญ หลงบาป ไปหลงอะไรก็ตามที่มันเป็นคู่ๆ เป็นความติดยึด สุดโต่งไปทางใดทางหนึ่ง เพราะความไม่รู้กฎอิทัปปัจจยตา ก็จะนำมาซึ่งความทุกข์^{๒๔}

พิจารณากันให้ดีๆ จะเห็นว่าทั้งตัวเราและสิ่งแวดล้อมล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น” สังขารทั้งหลายล้วนเกี่ยวพันสัมพันธ์กันโยงใยเกี่ยวข้องกัน มันอยู่เบื้องหลังสิ่งสมมติทั้งหลาย ไม่เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนเรา เขา มีแต่ความเป็นไปดำเนินไปตามกฎอิทัปปัจจยตา เป็น ตถตา มันเป็นเช่นนั้นเอง

(๓) ในฐานะเป็นพระรัตนตรัย

ท่านพุทธทาส กล่าวว่า พระรัตนตรัย ก็คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ สิ่งนี้มีความสัมพันธ์เนื่องกันอยู่ภายใน เป็นปัจจัยแก่กันและกัน แยกกันไม่ได้ ถ้าแยกกันก็จะล้มละลายไม่มีอะไรเหลือ เปรียบว่าเหมือนไม้ ๓ อันอิงกันอยู่ ถ้าเอาออกเสียเพียงอันเดียว ก็จะล้มเสียทั้งหมด

อะไรเป็นปฐมเหตุทั้งหลายทั้งปวงทั้งเกิดขึ้นและเป็นไป ศาสนาอื่นมีพระเจ้าเป็นปฐมเหตุ พวกเราชาวพุทธมีพระธรรมเป็นปฐมเหตุ ถ้อยคำในพระไตรปิฎกก็มีว่า ธรรมมีอยู่ก่อนแล้ว (ธมฺโม หเว ปาตุโรหสิ ปุพฺเพ)^{๒๕} ธรรมมีอยู่ก่อนแล้วไว้อย่างนี้ เป็นเป็นคำของพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงนำมาเล่า ปฐมเหตุก็คือธรรมหรือพระธรรม

ปฐมเหตุต้องมีอยู่ก่อนสิ่งใดทั้งหมด จึงจะเรียกว่าปฐมเหตุทำให้สิ่งต่างเกิดขึ้น เป็นไปๆ ตามเหตุปัจจัยจนกระทั่งเกิดพุทธะ พุทธะเป็นปัจจัยให้เกิด สังฆะ ถ้าถือว่าพระพุทธรูปเกิดขึ้นลอยๆ ก็จะไม่มีการเข้าใจ

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, หน้า ๑๖๐-๑๘๕.

^{๒๕} ขุ. ชา. (บาลี) ๒๗/๑๕๑๗/๓๐๗.

พระสงฆ์เกิดขึ้นโดยมีเหตุปัจจัย จะเกิดขึ้นเองลอยๆ ไม่ได้ ส่วนพระธรรมนั้นเป็นทั้งส่วนที่เป็นเหตุ และส่วนที่เป็นผล นัยของพระธรรมนั้นกว้างขวางมาก สิ่งทีเรียกว่าธรรมหรือพระธรรมนี้เป็นปฐมเหตุให้เกิดสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และมีลักษณะเป็นธรรมธาตุ ธรรมะ ธา-ตุ สิ่งทีเรียกว่าธรรมธาตุนั้นมีอยู่ในตัวมันเอง พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด ธรรมธาตุจะมีอยู่แล้วโดยตัวมันเอง

พระพุทธเจ้าในที่นี้หมายถึงบุคคล ทรงตรัสรู้ธรรม ทีจะพบธรรมธาตุ แล้วเปิดเผยธรรมธาตุ ทำให้ธรรมปรากฏ จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้านั้นเป็นเหตุทีให้ธรรมปรากฏขึ้นมาในโลก แพร่หลายออกไปในโลก แล้วทำให้เกิดประโยชน์เกิดขึ้นในโลก

พระสงฆ์ เกิดขึ้นเพราะมีพระพุทธเจ้าเป็นเหตุ คือบุคคลได้รับพระธรรมจากพระพุทธเจ้า โดยพระพุทธเจ้าแนะนำบุคคลให้ประพฤติธรรมจนเป็นอริยบุคคล พระสงฆ์เกิดขึ้นเพราะพระธรรมทีได้รับการชี้แจงจากพระพุทธเจ้า พระสงฆ์เมื่อได้รับผลของธรรม และได้เผยแผ่ธรรม ได้สืบอายุพระธรรมคำสอน^{๓๐}

๔.๔. องค์ความรู้ ตถตา

๔.๔.๑ การจัดความสัมพันธ์เพื่อการแก้ปัญหา

ปัญหาปรากฏการณ์ ทีเร้ารับทราบ เช่น ปัญหาความเสื่อมทางศีลธรรม ปัญหาการคอร์รัปชัน ปัญหาการกดขี่ ขูดรีด ปัญหาการว่างงาน ปัญหาปล้น ฆ่า ช่มชืด ปัญหาความอยุติธรรมต่างๆ ทีเกิดขึ้นในสังคม ปัญหาการแทรกแซงบ่อนทำลายในพระพุทธศาสนา ทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เป็นต้น

ปัญหาของประเทศชาติดังกล่าว เมื่อพิจารณาด้วยมุมมองด้วย ตถตา หรืออิทัปปัจจยตา และไวพจน์ทั้งหมด ย่อมเห็นเหตุวิกฤตชาติ อันเป็นปัญหาทางการเมืองและการเมืองคือธรรมะ นำประยุกต์สู่หลักการ, นโยบาย เพื่อให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยแก่ประเทศชาติและความผาสุกของปวงชน และการประยุกต์ความเห็นเรื่องการจัดความสัมพันธ์ในการแก้เหตุของปัญหา ดังนี้

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, หน้า ๑๙๖-๒๑๓.

(๑) การแก้ปัญหาทงอติวิสัยหรือส่วนตัว

ลักษณะการแก้ปัญหาลงตัว จะมีลักษณะดังนี้คือ

จากล่างขึ้นสู่บน

จากไม่มีไปสู่มี

จากอ่อนแอไปสู่ความเข้มแข็ง

จากความไม่แจ่มแจ้งไปสู่ความแจ่มแจ้ง

ด้านรูปธรรม ตัวอย่างเช่น

เรียนหนังสือ จากอนุบาล สู่อปริญญาเอก

ชั้นยศ จากร้อยตรี สู่อพลเอก หรือจากเสมียน สู่อปลัดกระทรวง

จากนักการเมืองท้องถิ่น เป็น ส.ส. เป็นรัฐมนตรี เป็นนายกรัฐมนตรี

ด้านนามธรรม (จิต) ตัวอย่างเช่น

จาก กามภพ เลื่อนชั้นสู่อรูปภพ อรูปภพ และโลกุตตระ

จาก อบายภูมิ ๔ ก้าวขึ้นสู่มนุษย์ เทวดา รูปพรหม อรูปพรหม

จาก ปุถุชน ก้าวกระโดดสู่อโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และ

ก้าวกระโดดอีกที สู่อพระอรหันต์ ตามวิธีสังโยชน์ ๑๐^{๓๑}

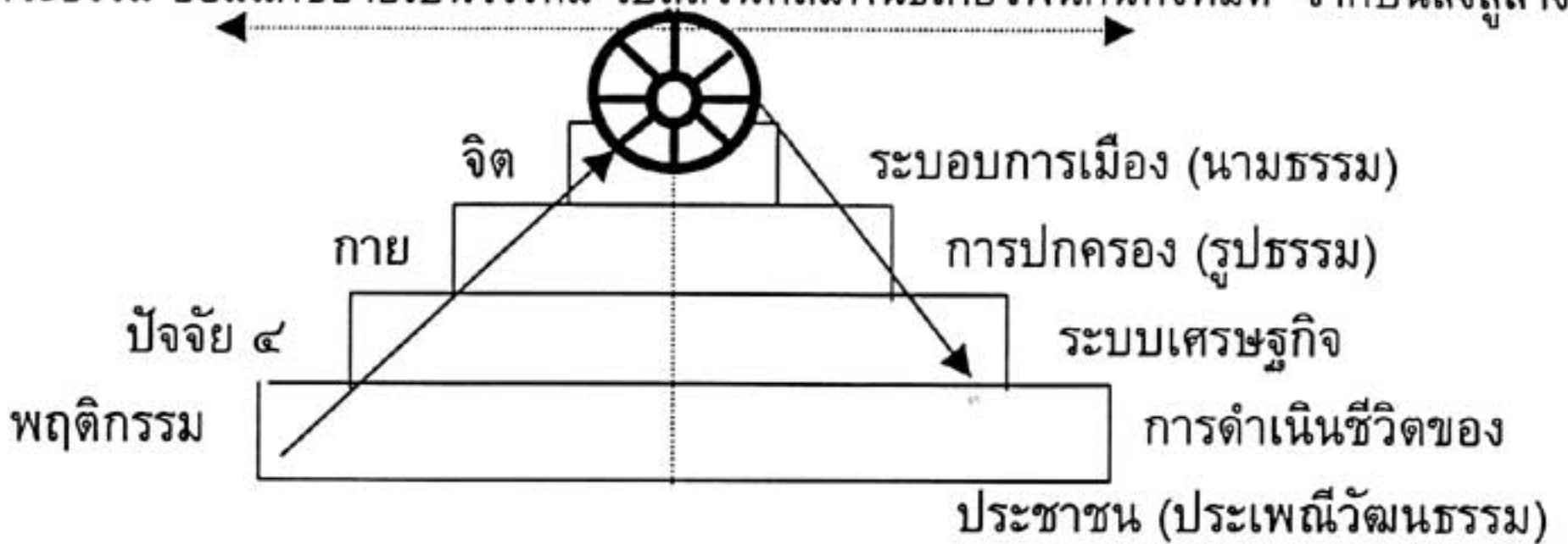
(๒) การแก้ปัญหาทงภาวิสัยหรือส่วนรวม

การแก้ปัญหาลงรวมเป็นการแก้ปัญหาลักษณะ จากบนลงสู่ล่าง จากสูงลงสู่ต่ำ และแผ่กระจายออกไปสู่ส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมด อุปมาได้ว่า ปลาก้าวกระโดดพ้นเขื่อนแล้ว ความเป็นปลา (อิตตา ตัวตน) ก็จะสิ้นไป ก็จะเหลือแต่ความเมตตาและปัญญาเท่านั้นที่จะไหลกลับลงมา เมื่อปัญหาลงตัวหมดแล้วหรือแก้ไขตกไปแล้ว (อุปมา ผู้ที่วิ่งเข้าถึงเส้นชัยแล้ว กับผู้ที่กำลังวิ่งอยู่ ย่อมมีความเห็นและอากัปภิกิริยาอาการ วิธีคิด และภารกิจย่อมแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง) จากนั้นจะพิจารณาเพื่อแก้ปัญหาลงรวม และต้องคิดแก้ที่เหตุแห่งปัญหาทั้งปวง ถ้าเป็นสมัยนี้ก็ต้องแก้ปัญหาลงคม และเหตุวิกฤตของสังคมคือระบอบการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ ลงมาเป็นลำดับ ตามกฎอภิปัจจยตา จะแสดงด้วยภาพ เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น ดังนี้

^{๓๑} ส. มหา. (ไทย) ๑๘/๓๔๘,๓๕๑. (สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ คือ สักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา, สีลัพพตปรามาส, กามฉันทะ, พยาบาท และสังโยชน์เบื้องสูง ๕ คือ รูปราคะ, อรูปราคะ, มานะ, อุทธัจจะ, อวิชชา)

ลักษณะการแก้ปัญหาด้านส่วนตัว **เปรียบเทียบ** ลักษณะการแก้ปัญหาด้านส่วนรวม (รัฐ)

สภาวะธรรม ย่อมแผ่ขยายเป็นวงรัศมี ไปสู่ส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมด จากบนลงสู่ล่าง

จากภาพ ถามว่า คนเลวต้องแก้ไขที่ ... จิต ให้มีธรรมะ, ให้รู้แจ้งเห็นจริงในธรรม
สังคัมวิกฤติ ต้องแก้ไขที่... ระบอบการเมือง ให้มีหลักธรรม เป็นหลักการปกครอง

เมื่อประยุกต์ตามกฎอิทัปปัจจยตา หลักธรรมนำระบอบการเมือง ทำให้
ระบอบการเมืองดี เป็นเหตุปัจจัยให้การปกครองดี การปกครองดีเป็นเหตุปัจจัยให้
ระบบเศรษฐกิจดี ระบบเศรษฐกิจเป็นเหตุปัจจัยให้การดำเนินชีวิตของประชาชนดี แผ่
กระจายออกไปทั่วทุกคน หรือในส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมด ก็จะทำให้เกิด
ประเทศชาติมั่นคง ประชาชนผาสุก เป็นอิทัปปัจจยตาฝ่ายบวก

ในทางตรงกันข้าม ปุถุชน ผู้ไม่รู้สภาวะธรรม เป็นนักการเมือง เป็นนายก
รัฐมนตรี จัดความสัมพันธ์ในการแก้ปัญหาส่วนตัวและส่วนรวมไปในทิศทางเดียวกัน จึง
มีอาจแก้ปัญหาเหตุวิกฤตชาติได้สำเร็จ เพราะเหตุวิกฤตคือระบอบการเมือง พวกเขา
มุ่งมันแต่จะแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ยิ่งแก้ประชาชนยิ่งยากจน แต่นักธุรกิจการเมืองร่ำรวย
ล้นฟ้า เมื่อระบอบการเมืองเลว เป็นปัจจัยให้การปกครองเลว ระบบเศรษฐกิจเลว การ
ดำเนินชีวิตของประชาชนย่ำแย่ศีลธรรมเสื่อม เหตุจากรบอบการเมืองเลว ก็จะแผ่
ความเลวออกไปทุกทิศทุกทางในส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมด^{๓๒} เป็นไปตามกฎ
อิทัปปัจจยตาฝ่ายลบ

^{๓๒} ปริญญาโท ภิกขุ, ธรรมาธิปไตย ก้าวกระโดดสู่ความรุ่งโรจน์ของแผ่นดิน,
(กรุงเทพมหานคร : ร้านเรื่องปัญญา ท่าพระจันทร์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔-๘๔.

เมื่อไม่แจ้งในธรรม จะแก้ปัญหาล้วนรวมตามอัตวิสัยตน คือจากล่างขึ้นสู่บน ก็จักคิดแก้ปัญหาก็ประจักษ์ต่อตน ต่อสังคมอันเป็นเพียงปัญหาปรากฏการณ์เท่านั้น เช่น คิดแก้ปัญหาเศรษฐกิจ อันเป็นปัญหาที่เป็นผลมาจากการปกครองและระบอบการเมือง จะแก้ปัญหาเศรษฐกิจต้องสืบสาวไปหาเหตุคือระบอบการเมือง ระบอบการเมืองที่มีธรรมะจะเป็นเหตุให้ความยุติธรรมเกิดขึ้นในแผ่นดิน ดังคำกล่าวที่ว่า “ปุถุชนแก้ปัญหาล้วนรวมจากล่างขึ้นสู่บน แต่อริยชนแก้ปัญหาจากบนลงสู่ล่าง” ตรงตามวิถิธรรม (บรมธรรม, นิพพาน) และตรงตามแนวทางพระพุทธเจ้าที่ทรงวางแผนสอนพระราชาก่อนที่จะเผยแผ่ไปสู่ประชาชนทั่วไปในเมืองนั้นๆ

ตัวอย่าง เช่น ในสำนักงานของรัฐแห่งหนึ่งหัวหน้าเป็นคนไม่มีสมรรถภาพในการบริหาร มาทำงานสาย ไม่ฟังความเห็นของผู้ร่วมงาน เอาแต่ใจตนเอง เมื่อไม่ได้ตั้งใจมักจะขู่ตะคอกผู้ใต้บังคับบัญชาเสมอๆ เป็นคนหุบเบา ทำให้สำนักงานแห่งนั้นมีปัญหามันปนัว พนักงานภายในไม่สามัคคีกัน ต่างคนต่างทำ และต่างก็ไม่ไว้วางใจต่อกันและกัน เป็นที่เอือมระอาของคนทั่วไป

แต่ในสำนักงานนี้ยังมีนักการภารโรง เป็นคนดี ตั้งตนอยู่ในศีลธรรม ดำเนินชีวิตตามพระธรรมคำสั่งสอน ทำงานเกินเวลา ชอบช่วยเหลือผู้อื่นเสมอๆ เป็นคนใจดี

จากตัวอย่างดังกล่าวถ้าหัวหน้าไม่ดีก็จะแผ่ความไม่ดีออกไปทุกทิศทุกทางในส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมดในองค์กรนั้นๆ แม้ว่าจะมีคนดีแต่อยู่ในตำแหน่งที่ต่ำ ก็ไม่อาจจะต้านทานความไม่ดีที่ใหญ่กว่าได้ เมื่อคิดจะแก้ปัญหาดังนี้ตามกฎอภิปัจจยตา ก็ต้องแก้ที่ต้นเหตุ

อีกตัวอย่างหนึ่งประชาชนได้รับความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัส อุปมาได้ว่ามีจักรยาน ๑๐ คันล้มทับซ้อนตามๆ กัน และคันที่ ๑๐ ทับคนอยู่ เขาจะมีความรู้สึกว่าปัญหาก็คือคันที่ ๑๐ หรือ คันที่ ๙ เท่านั้น แต่การแก้ปัญหาก็ให้หลุดพ้นไปได้นั้นต้องสืบสาวไปหาเหตุ คือคันที่ ๑ ในสังคมไทยยังน้อยนักที่จะนำหลักอภิปัจจยตาหรือกฎความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยของเหตุและผล ไปประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาคือต้นเหตุแห่งปัญหาที่ร้ายแรงของประเทศชาติ

๔.๔.๒ การแก้ปัญหาความขัดแย้ง

เกี่ยวกับความขัดแย้ง พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ ว่าความขัดแย้งมีเวทนาเป็นเหตุ นับตั้งแต่การทะเลาะวิวาทกันในครอบครัวจนถึงระดับชาติ ความขัดแย้งระหว่างศาสนา ลัทธิความเชื่อ ความขัดแย้งระหว่างประเทศ จนกระทั่งกลายเป็นสงครามโลก ความขัดแย้งเกิดจากเวทนาเป็นต้นเหตุ เวทนาเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาก่อให้เกิดความทะยานอยาก ความทะยานอยากเป็นปัจจัยให้เกิดแสวงหา กระทำการทุกอย่างไม่ว่าด้วยวิธีใดก็ตามเพื่อให้ได้มาในสิ่งนั้น อย่างเช่น ความขัดแย้งระหว่างประเทศ ประเทศมหาอำนาจต้องการน้ำมันที่มีอยู่อย่างมากมายในประเทศที่มีกำลังน้อยกว่า ก็จะโฆษณาชวนเชื่อสารพัดเพื่อชี้ให้ประชาคมโลกเห็นว่าประเทศนั้นมีอาวุธร้ายแรงชุกช่อนอยู่ ในท้ายที่สุดไม่ฟังเสียงใครเพื่อจะให้ได้ในสิ่งที่ต้องการก็ได้ ยাত্রาที่พรุกรานเข้าโจมตีด้วยกำลังทหารและอาวุธร้ายแรง ทำให้ผู้ไม่เกี่ยวข้องต้องล้มตายลงเป็นอันมาก สมดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า

ดูกรอานนท์... เพราะอาศัยเวทนาจึงเกิดตัณหา เพราะอาศัยตัณหาจึงเกิดการแสวงหา เพราะอาศัยการแสวงหาจึงเกิดลามก เพราะอาศัยลามกจึงเกิดการตกลงใจ... จึงเกิดความยึดถือ เพราะอาศัยความยึดถือจึงเกิดความตระหนี่ เพราะอาศัยความตระหนี่จึงเกิดการป้องกัน เกิดเรื่องในการป้องกันขึ้น อกุศลธรรมอันชั่วช้า ลามกมิใช่น้อย คือการถือไม้ ถือมีด การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าว ว่า มึง มึง การพูดคำส่อเสียด และการพูดเท็จ ย่อมเกิดขึ้น...^{๓๓}

ความขัดแย้งแก้ไขได้ด้วยความเข้าใจเรื่องเวทนา ได้แก่ความพอใจ ความไม่พอใจ ความยินดี ความไม่ยินดีหรือเฉยๆ จะดับเวทนาลงได้ ก็จะต้องเข้าใจเรื่องผัสสะ จนสามารถรู้แจ้งเห็นจริงจึงสามารถดับอวิชชาได้ ก็คือเข้าใจเรื่องปฏิจจสมุปบาท หรือนัยนี้ก็คือความเข้าใจเรื่องตถตานั้นเอง

ในเชิงวิปัสสนา การโยนิโสมนสิการ พิจารณาอย่างแยกกาย จดจ่อ จดจ้อง ก็จะเห็นตามความเป็นจริงว่าสภาวะปรุงแต่งจากการยึดถือ ที่เกิดขึ้นทางใจของปุถุชนทั้งที่เป็นอกุศลและกุศล เกิดขึ้นแล้วต้องดับไป เกิดขึ้นในเบื้องต้นแปรปรวนใน

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๖๓. (บาลี) ๑๐/๕๔/๖๓. อิติ โข ปเนตฺ อานนฺท เวทนํ ปฏิจฺจ ตณฺหา ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาภโก...

ท่ามกลาง และดับไปในที่สุด ไม่มีสภาวะใดๆ ตั้งอยู่ได้ เพราะสังขารทั้งปวงนั้นไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา บังคับบัญชาอย่างที่จะให้เป็นไปตามใจของเราต้องการนั้นไม่ได้ สังขารทางใจเป็นสภาวะไร้แก่นสาร เป็นมายา เกิดแล้วดับ แต่ยังมีอีกสภาวะหนึ่งธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ดับ ไม่มีมิติ เป็นสภาวะพ้นการปรุงแต่ง เป็นสภาวะสันติถาวรอย่างแท้จริงหรือเรียกว่านิพพานธาตุ^{๓๔} จะเห็นได้ว่าสภาวะสันติหรือนิพพานธาตุ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่เป็นพื้นฐานในจิตของมนุษยชาติทุกคน ส่วนความขัดแย้งคือการปรุงแต่ง เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป หากมีแก่นสารที่จะยึดถือได้ไม่ เรา จะพบความจริงเป็นสัจธรรมว่ามนุษยชาติทุกคนมีจิตสันติเป็นพื้นฐาน

ส่วนผู้เกิดความขัดแย้ง(ทุกข์)แก่ตน และเป็นผู้ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างมนุษยชาติ ก็คือผู้หลงผิด ผู้ไม่รู้จักตนเอง บุคคลเช่นนี้ถ้าเขาก้าวขึ้นมาเป็นผู้ปกครองประเทศจะเป็นบุคคลที่อันตรายอย่างยิ่ง เพราะสามารถออกคำสั่งทำสงครามในทุกรูปแบบทำลายล้างผลาญมนุษยชาติที่ตนตนไม่พอใจให้ตายลงเป็นเรือนหมื่น เรือนแสน เรือนล้านได้เพียงชั่วพริบตา ซึ่งต่างจากชาวบ้านทั่วไปเมื่อเขาหลงผิด อาจจะเบียดเบียนทำลายล้างผู้อื่นในวงแคบเพียงครั้ง สองครั้งก็จะต้องถูกจับเข้าคุก

ฉะนั้น ตถตา จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการแก้ปัญหาคความขัดแย้งในทุกระดับ และปัญหาต่างๆ อันไม่พึงปรารถนาของมนุษยชาติได้ในทุกเรื่อง ถ้าผู้นำหรือผู้นำทางการเมืองประเทศต่างๆ ทั่วโลก ได้มีโอกาสทำความเข้าใจเรื่องตถตา แล้วความขัดแย้งระหว่างประเทศก็จะหดหายไป สันติภาพโลกถาวรก็จะเกิดขึ้นมาแทนที่ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา^{๓๕} ก็จะเข้ามาแทนที่ความทะยานอยากที่เลยเถิดเกินความพอดี การพัฒนาจิตใจและการดำรงอยู่ระหว่างมวลมนุษยชาติก็จะดำเนินไปอย่างสมดุลงถูกต้องตั้งตามสภาวะธรรมและคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

^{๓๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๑/๗., ขุ.อ. (ไทย) ๓๓/๑๒๔/๑๓๑., ขุ.ขุ (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๑๗๖. มีคำไวพจน์อีกหลายคำเช่น วิมุตติ, บรมสัจ, อสังขตธรรม, อชาตะ, อมรณะ, อมต เป็นต้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้จากหนังสือ ประโยชน์สูงสุดของชีวิต โดย พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) หน้า ๑๘๕.

^{๓๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๗๓/๑๔๐.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย ข้อวิจารณ์และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

๕.๑.๑ ความเข้าใจ ตถตา

(๑) สรรพสิ่งทั้งปวงเป็น ตถตา มันเป็นของมันอย่างนั้น ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงสภาวะดังกล่าวนี้ได้ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งไม่มีชีวิตหรือสิ่งมีชีวิต ชั้นที่ ๕ ก็ดี นิพพานก็ดี หรือทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม สรุปลงในธรรมทั้งปวงเป็น ตถตา เป็นเช่นนั้นเอง

(๒) ตถตา คือปัญญาของผู้ศึกษาปฏิบัติจนรู้แจ้งตามความเป็นจริงในกฎธรรมชาติในมิติต่างๆ ดังกล่าวแล้ว นับแต่ไตรลักษณ์, อิทัปปัจจยตา เป็นต้น โดยปราศจากความคิดปรุงแต่งของผู้ปฏิบัติ

(๓) การเข้าถึง ตถตา ย่อมเห็นองค์สัมพันธภาพของสภาวะธรรมชาติ หรือสังขธรรมภาววิสัย (Objective Truth) คือกฎธรรมชาติที่มีอยู่เดิม, องค์สัมพันธภาพของชั้นที่ ๕ หรือสังขธรรมอัตวิสัย (Subjective Truth) และการประยุกต์สภาวะตถตา หรือ อิทัปปัจจยตา เป็นหลักวิชาเพื่อแก้ปัญหาเหตุวิกฤตสำคัญๆ ร่วมสมัย^{*}

(๔) เป็นบุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงรับรอง, เป็นบุคคลมีคุณธรรมอย่างอัปมัญญา ๔, เป็นบุคคลที่อุทิศชีวิตดำเนินศาสนกิจตามรอยบาทศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

แนวคิดตถตาของท่านพุทธทาสได้นำเสนอและนำมาเผยแพร่ต่อชาวโลก ล้วนมีอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น แนวคิด ตถตา โดดเด่นมากและเป็นของใหม่สำหรับการเผยแพร่ปรมาตถธรรม ธรรมอันนำไปสู่การรู้แจ้งและพ้นทุกข์ทางใจได้จริง บรรลุจุดมุ่งหมายของพระพุทธองค์ เป็นเพราะท่านพุทธทาส ได้อุทิศตนเป็นแบบอย่างเพื่อศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาอย่างจริงจังและสามารถนำสภาวะธรรมและบัญญัติที่นอนเนื่องอยู่ในพระไตรปิฎก ออกมาให้ประชาชนผู้แสวงหาสังขธรรมได้ศึกษาและปฏิบัติตามกันอย่างกว้างขวางทั้งในและต่างประเทศ

* ดูรายละเอียดภาคผนวก.

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ได้มีความเพียรอันยิ่ง สมดังที่ตั้งปณิธานเป็น
ทาสของพระพุทธเจ้า ได้มีจริกรรม จริยวัตรอันน่าเลื่อมใสยิ่ง เสมอต้นเสมอปลาย เป็น
แบบอย่างของพุทธสาวกอย่างแท้จริงที่ได้สืบทอดต่อเนื่องกันมา ท่านได้ใช้ชีวิตทั้งชีวิต
อุทิศตนเพื่อพระพุทธองค์ เพื่องานพระพุทธศาสนา และเพื่อชาวโลก

ท่านพุทธทาส มีความรู้เทียบพร้อมทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ
ดำเนินชีวิตอุทิศตนในการเผยแผ่ธรรมทั้งการสอน การเทศน์ และงานเขียนไว้มาก เช่น
หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ประมาณ ๗๒ เล่ม เพื่อเป็นประโยชน์แก่ชนร่วมสมัยและอนุชนรุ่น
หลัง ภารกิจอันสูงส่งนี้ยากยิ่งที่ใครจะทำได้อย่างเสมอเหมือน ท่านจึงเป็นมหาบุรุษใน
การเผยแผ่พุทธธรรมตามรอยบาทพระศาสดาในยุคสมัยนี้

และหวังว่าเราทั้งหลายจะได้พบพุทธสาวกตามแบบอย่างท่านพุทธทาส ผู้
เจริญรอยตามพระพุทธองค์อย่างไม่ขาดสายสืบเนื่องตลอดไป

๕.๑.๒ สำเร็จตามวัตถุประสงค์และสิ่งที่ต้องการทราบ

(๑) ได้รับความรู้เกี่ยวกับ ตถตา ทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา
อย่างแจ่มแจ้ง มีหลักฐานอ้างอิงชัดเจน

(๒) ได้รับรู้แนวคิด ตถตา ในทรรศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านได้
อธิบายตามลำดับขั้นตอน ทำให้เกิดความเข้าใจในแนวทางเดียวกันกับพระไตรปิฎก

(๓) ได้รับรู้ว่า ตถตา ทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา และแนวคิดคิด
ตถตา ของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยหลักทั่วไปแล้วไม่แตกต่างไปจากพระไตรปิฎก และที่
ต่างไปจากพระไตรปิฎกเป็นเพียงวิธีการนำเสนอตามลักษณะจำเพาะของท่านพุทธทาส
และบริบทต่างยุคต่างสมัยกัน

(๔) วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สภาวะธรรมไว้อย่างละเอียดพอ
สมควร จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ทำให้ความรู้ความเข้าใจสำหรับผู้ที่ต้องการแสวงหาสัจจะ
เพื่อการหลุดพ้นอุทิศตนเพื่อประเทศชาติ พระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ และมวล
มนุษยชาติ ตามความมุ่งหมายแห่งพระพุทธศาสนา

๕.๑.๓ ได้รับองค์ความรู้ใหม่

ในการทำวิจัยในครั้งนี้ และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่จากแนวคิด ตถตา เพื่อประยุกต์แก้ปัญหาร่วมสมัย ได้แก่

(๑) การวิวัฒนาการของสังขารทั้งนามธรรมและรูปธรรม หรือนามรูป ๒ ลักษณะ คือ ค่อยเป็นค่อยไป และก้าวกระโดด เป็นกระบวนการวิวัฒนาการ ของนามรูปนับแต่นามรูปเซลล์เดียว วิวัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เมื่อถึงจุดเต็มหรืออิมตัวก็จะก้าวกระโดดเป็นนามรูป ๒ เซลล์ วิวัฒนาการทั้ง ๒ ลักษณะนี้เรื่อยมาจนถึงมนุษย์ และมนุษย์สามารถวิวัฒนาการทางจิตอย่างค่อยเป็นค่อยไปและก้าวกระโดด จากปุถุชนก้าวกระโดดสู่พระโสดาบัน พระสกิทาคามี อนาคามี แล้วกระโดดสู่พระอรหันต์ เป็นการสิ้นสุดการวิวัฒนาการทางจิต

ข้อนี้ชี้ให้เห็นถึงวิถีธรรม จุดมุ่งหมายของมนุษย์อย่างแท้จริงคือนิพพาน ไม่มีจุดมุ่งหมายอื่น และหนทางที่จะปฏิบัติให้ถึงจุดมุ่งหมายคือมรรคมงคล ๘ ส่วนจุดมุ่งหมายตามอำนาจกิเลสมีมากมายมหาศาล

(๒) วิถีของการวิวัฒนาการด้านบวกของนามรูป มีมิติ จากล่างขึ้นสู่บน, จากไม่มี ไปสู่มี, จากอ่อนแอ ไปสู่ความเข้มแข็ง, จากความไม่แจ่มแจ้ง ไปสู่ความแจ่มแจ้ง และมีวิถีเข้าหาศูนย์กลางคืออสังขตธรรมหรือบรมธรรม(นิพพาน)

ข้อนี้นำไปประยุกต์ในการจัดความสัมพันธ์ในการแก้ปัญหาส่วนตัว ที่แตกต่างจากการจัดความสัมพันธ์แก้ปัญหาร่วมรวม

(๓) ความสัมพันธ์ระหว่างอสังขตธรรม กับสังขตธรรม หรือ ด้านเอกภาพกับความแตกต่างหลากหลาย อสังขตธรรม(นิพพาน)เป็นด้านเอกภาพ เป็นจุดศูนย์กลางของนามรูปทั้งปวง สังขตธรรมเป็นด้านความแตกต่างหลากหลาย

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าอะไรๆ ก็ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างด้านเอกภาพกับความแตกต่างหลากหลาย ด้านโลกียะธรรม ตัวอย่างเช่น ชาติเป็นด้านเอกภาพ ประชาชนเป็นด้านความแตกต่างหลากหลาย, พระรัตนตรัยเป็นด้านเอกภาพ พุทธศาสนิกชนเป็นด้านความแตกต่างหลากหลาย, พระเจ้าแผ่นดินเป็นด้านเอกภาพ พลสกนิกรเป็นด้านความแตกต่างหลากหลาย, อธิการบดีเป็นด้านเอกภาพ ตำแหน่งที่ต่ำกว่านั้นทั้งหมดเป็นด้านความแตกต่างหลากหลาย เป็นต้น

ทางด้านปรมาัตถธรรม ตัวอย่างเช่น จิต, เจตสิก, รูป มีความแตกต่าง หลากหลาย นิพพานเป็นด้านเอกภาพ ส่วนปุถุชนย่อมไม่เห็นองค์สัมพันธกรรมระหว่าง เอกภาพกับความแตกต่างหลากหลาย เห็นแต่ด้านความแตกต่างหลากหลายตามโลก บัญญัติ เมื่อยึดถือก็เป็นทุกข์ นำไปสู่ความขัดแย้งนับแต่ตนเองจนถึงระดับโลก

(๔) อสังขตธรรมมีลักษณะทั่วไป และสังขตธรรมมีลักษณะจำเพาะ

(๕) ลักษณะทั่วไปแผ่, กระจายครอบงำลักษณะจำเพาะ และลักษณะ จำเพาะรวมศูนย์ หรือขึ้นต่อลักษณะทั่วไป เสมอไป

ข้อนี้นำไปประยุกต์ในการจัดความสัมพันธ์แก้ปัญหาล้วนรวมมีวิถีจากบนลงสู่ ล่างเริ่มที่ระบอบการเมือง ถ้าระบอบการเมืองเป็นธรรมะ ก็จะแผ่, กระจายธรรมะ, คุณ ธรรม, ความยุติธรรม, ความดีงามงามทั้งปวงออกไปทุกทิศทุกทางในส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยว พันกันทั้งหมด

ในทางกลับกันถ้าระบอบการเมืองไม่มีธรรมะ ก็จะแผ่, กระจายความอยุติ ธรรมออกไปทุกทิศทุกทางในส่วนที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมด

อีกประเด็นหนึ่ง ข้อนี้แสดงให้เห็นความแตกต่างถึงวิธีคิดของปุถุชน และ อริยชน ในการคิดเพื่อแก้เหตุวิกฤตชาติ ถ้าพิจารณาบนความสัมพันธ์ระหว่างระบอบการ เมืองกับปัญหาเศรษฐกิจ ปุถุชนจะคิดแก้ปัญห เศรษฐกิจ เพราะเป็นเรื่องใกล้ตัวและเห็น ได้ง่าย แต่ปรากฏว่าเป็นปัญหาปลายเหตุ เป็นส่วนของผล เหตุที่จริงอยู่ที่ระบอบการ เมือง ดังคำกล่าวที่ว่า “ผู้ที่หลงไม่รู้ ไม่อาจจะจับความเท็จได้(มีบุคคลอ้างเป็นพระ อรหันต์) และขณะเดียวกัน ผู้ที่หลงไม่รู้ ก็มีอาจจะรู้สภาวะอรหันต์ที่แท้จริงได้”

(๖) อสังขตธรรมอันเป็นลักษณะทั่วไป อยู่เหนือกฎไตรลักษณ์ แต่สังขต ธรรม เป็นลักษณะจำเพาะ ต้องตกอยู่ใต้กฎไตรลักษณ์ คือเมื่อเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับไปในที่สุด ซ้ำอยู่ในรอยเดิม มีทิศทางทั้งด้านพัฒนาการ และด้านความเสื่อม

(๗) เห็นการวิวัฒนาการทางรูปธรรมหรือทางฟิสิกส์ เช่น การต้มน้ำ จากน้ำธรรมดา เป็นน้ำอุ่น น้ำร้อน เป็นลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และเมื่อน้ำเดือดไปสู่ ความเป็นน้ำบริสุทธิ์ เป็นลักษณะก้าวกระโดด จะเห็นว่าการทำให้รูปธรรมหรือวัตถุ บริสุทธิ์ ต้องทำให้เดือดเสียก่อน

ข้อนี้ผู้ที่เข้าใจว่า วัตถุเป็นความจริงแท้ หรือเป็นพื้นฐานของสิ่งทั้งปวง จิต คือพัฒนาการขั้นสูงสุดของวัตถุ ได้แก่ ลัทธิมาร์กซ เมื่อมาประยุกต์ใช้ในทางการเมือง

ก็จะกำหนดยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในทางรุนแรง เช่น เหมาเจ็ดตุ่ง กำหนดว่า อำนาจรัฐต้องมาจากปากกระบอกปืน, เปลี่ยนแปลงโลกด้วยสงคราม เป็นต้น

(๘) การวิวัฒนาการของวิญญานหรือธาตุรู้ จะทำให้บริสุทธิ์ได้นั้น จะต้องกลั่นให้สงบนิ่ง (ด้วยสมถะและวิปัสสนา)

ข้อนี้รู้ตามความจริงว่าจิตพื้นฐานของมนุษย์บริสุทธิ์ มีสันติเป็นพื้นฐานเป็นแก่นสารที่แท้จริง กิเลส หรือความขัดแย้งเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวเท่านั้น คือเมื่อขาดสติ ทำให้กิเลสจรเข้ามา และเป็นเพียงมายา กิเลสเป็นเพียงปรากฏการณ์ทางจิตเท่านั้น ไม่มีแก่นสาร เมื่อมาประยุกต์ในการแก้ปัญหาสังคม กำหนดยุทธศาสตร์ยุทธวิธีอย่างสันติ สมดังคำว่า อหิงสา ปะระโม ฐัมโม ความไม่เบียดเบียน เป็นธรรมอันยิ่ง

(๙) มีความเห็นว่าสภาวะสังฆธรรม, อนัตตา, นิพพาน, บรมธรรม, ตถตา, ธรรมาธิปไตย, สันติ, และสภาวะพระพุทธเจ้าเป็นสภาวะเดียวกัน

๕.๒ ข้อวิจารณ์

จากการทำวิจัยพบว่าแนวคิด ตถตา ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา และแนวคิดของท่านพุทธทาส ภิกขุ เป็นการสอนเน้นเจาะจงไปที่ปัจเจกชนได้รู้แจ้งมากกว่าที่จะประยุกต์เพื่อการจัดความสัมพันธ์ให้ถูกต้องทางสังคม

เมื่อพิจารณาด้านบริบทในยุคพุทธกาล พระพุทธองค์ก็ทรงสอนมุ่งเน้นไปที่ปัจเจกชน การเผยแผ่ของพระองค์เน้นไปที่พระราชา เช่น พระเจ้าพิมพิสาร, พระเจ้าปเสนทิโกศล ฯลฯ เมื่อทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสแล้ว ก็ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงเพื่อการเผยแผ่พระธรรมวินัยให้มั่นคง โดยที่พระองค์มิได้ชี้แนะว่าการปกครองบ้านเมืองควรจะเป็นระบอบอย่างนั้นอย่างนี้

ท่านพุทธทาส เน้นสอนไปที่ปัจเจกชน เช่นเดียวกัน เพราะถ้าบุคคลดีแล้วอะไรๆ ก็จะไปดีตามไปเอง

แต่ผู้วิจัยมีความรู้พื้นฐานทางการเมืองมาก่อน มองเห็นว่าในยุคการเมืองการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระราชามีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว ถ้าพระราชาเกิดมิจฉาภิภูฏฐิในเบื้องต้น อย่างเช่นพระเจ้าอโศกมหาราช แต่เมื่อได้รับการแนะนำสอนเตือนสติจากพระภิกษุ พระองค์ก็ทรงกลับใจมาเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอย่าง

ยิ่งใหญ่ และยังได้นำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในทางการเมืองการปกครองของพระองค์ สำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ กลายเป็นพระมหากษัตริย์ที่เป็นแบบอย่างของโลก

สมัยปัจจุบัน ภิภษุไปแนะนำตักเตือนนักการเมืองเพื่อให้มีนโยบายสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกับพระพุทธศาสนา ก็จะทำไม่ได้หรือทำได้ยากมาก เขาจะอ้างว่า “อาศัยตามความในมาตรา...” เป็นเรื่องใหญ่โตมากในการแก้กฎหมายให้มีความเสมอภาค ยุติธรรมเกิดขึ้นในสังคม เพราะรัฐทุกวันนี้เป็นนิติบุคคลและปกครองบ้านเมืองตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ แต่ถ้ากฎหมายไม่มีธรรมะ กฎหมายนั้นก็จะเป็นการครอบงำและแผ่ความอยุติธรรมออกไปทุกทิศทุกทางทั่วทั้งแผ่นดิน

ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าในสภาพการณ์ปัจจุบันนอกจากจะสอนปัจเจกชนให้ถือธรรมเป็นใหญ่แล้ว (ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว) ยังต้องหาทางให้นิติบุคคล (รัฐ) ถือธรรมเป็นใหญ่ด้วย (ให้รัฐนับถือพระพุทธศาสนาด้วย) คือให้มีระบอบการปกครองที่มีธรรมเป็นหลักการ เป็นหลักประกันความยุติธรรมในกิจกรรมเพื่อประเทศชาติของตน มิฉะนั้นแล้วสถาบันพระพุทธศาสนาก็อยู่ได้ความยุติธรรม สถาบันพระมหากษัตริย์ก็อยู่ได้ความยุติธรรม ประชาชนก็อยู่ได้ความยุติธรรม แล้วพระพุทธศาสนาจะยืนอยู่ในฐานะผู้นำทางสัจจะ, ผู้นำทางจิต, วิญญูญาณ และผู้นำทางปัญญาได้อย่างไรกัน นานวันเข้าก็จะค่อยๆ เสื่อมไปๆ เมื่อสภาพการณ์เป็นอยู่อย่างนี้พุทธสาวกทั้งหลายจะนิ่งดูตายได้อย่างไร

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ตถตา เป็นสภาวะธรรมองค์รวม แสดงสภาวะธรรมในทุกมิติ ที่ทำให้ผู้ศึกษาและปฏิบัติอย่างจริงจังและอุทิศตนเพื่อมหาชน ได้มีปัญญา รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง บรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดตามคำสอนของพระศาสดา จึงเป็นหลักวิชาที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง และสมภูมิความรู้ชั้นมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิต

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับนักการเมืองไทยได้ร่วมพุทธบารมี จะได้นำความรู้ไปประยุกต์เป็นหลักการและนโยบายทางการเมือง เพื่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศชาติและความผาสุกของมหาชน จึงได้นำเสนอแนวคิด ตถตา ประยุกต์เพื่อแก้ปัญหาเหตุวิกฤตชาติ ดังนี้

๕.๓.๑ ความเห็นเรื่องการจัดความสัมพันธ์สถาบันพระพุทธศาสนา

ปัจจุบันสถาบันพระพุทธศาสนาปัจจุบันนี้ ตั้งอยู่ในฐานะกลไกรัฐ (State Machine) ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาล

สถาบันพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันผู้นำทางสัจจะ เป็นผู้นำทางจิตและวิญญาณ และเป็นผู้นำทางปัญญาอย่างแท้จริง พระพุทธจักรกับพระราชอาณาจักร (อุปมาจิตกับกาย) จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของประเทศไทย พระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบของรัฐ ไม่ใช่กลไกรัฐ อุปมา เป็นจิตวิญญาณของผู้เล่นหมากรุก ไม่ใช่ตกอยู่ในฐานะเบี้ยหมากรุก เป็นฐานะผู้กระทำ ไม่ใช่ฐานะผู้ถูกกระทำ

การที่สถาบันศาสนาตกอยู่ใต้อำนาจการเมือง อยู่ใต้อำนาจที่ไม่บริสุทธิ์ ตกเป็นฝ่ายผู้ถูกกระทำ อุปมา คุณธรรมที่อยู่ในอุ้งมือมาร ย่อมจะแผ่ธรรมนุภาพไม่ได้ นานไปสถาบันศาสนาจะอ่อนแอ ถูกระบอบการเมืองที่ไม่มีธรรมะครอบงำและสูญเสียภาวะผู้นำทางจิตและวิญญาณ นักการเมืองทุกระดับสูงกว่าพระสงฆ์ จากข้อเท็จจริงพบว่าในหลายพื้นที่เจ้าอาวาสสูญเสียการนำทางศาสนาในหมู่บ้านและตำบล เมื่อเป็นดังนี้ พระพุทธศาสนาก็จะถูกทำลายอย่างค่อยเป็นค่อยไป

แนวทางแก้ไข

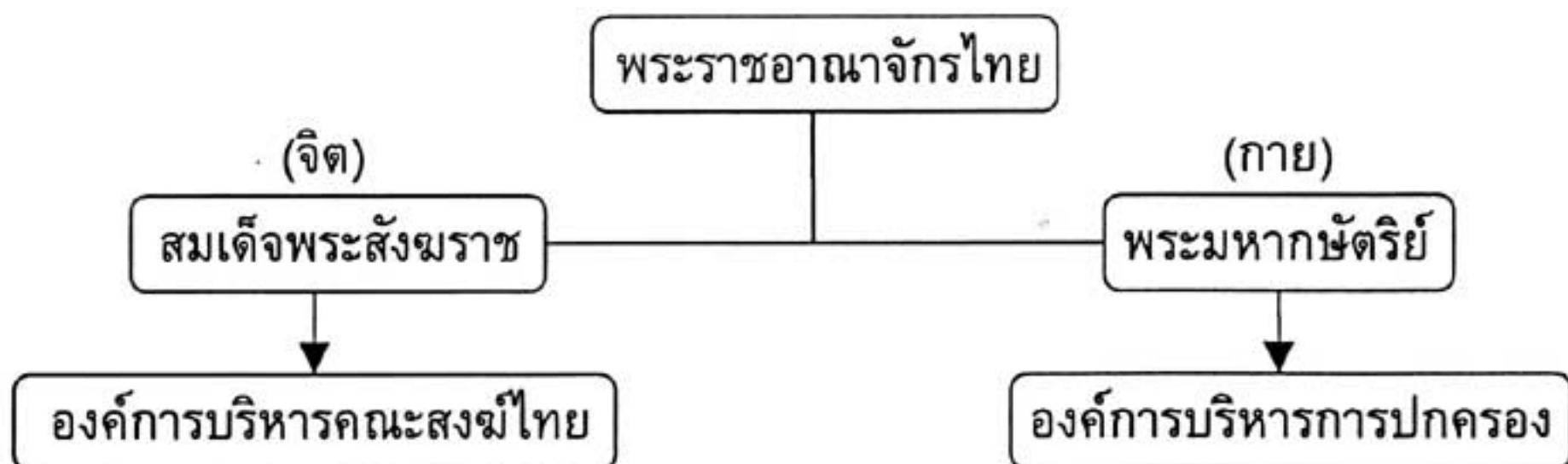
ด้านความสัมพันธ์หลัก

ในอดีตพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ยกพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ และยกพระพุทธศาสนาไว้สูงสุด ต่ำลงมาคือสถาบันพระมหากษัตริย์ ข้าราชการบริพาร และประชาชนตามลำดับ

ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากพระมหากษัตริย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ สถาบันพระพุทธศาสนาเคว้งคว้างและตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองระดับกรมศาสนา และสถาบันพระพุทธศาสนาแห่งชาติในปัจจุบัน

มีความเห็นว่าควรจัดความสัมพันธ์องค์การพระพุทธศาสนาสัมพันธ์อิสระกับฝ่ายการเมืองประดุจจิตกับกาย สถาบันพุทธศาสนาเป็นสากลเป็นผู้กระทำ แผ่คุณความดีตลอดเวลา ดุจดั่งความสัมพันธ์ระหว่างอสังขตธรรมกับสังขตธรรม

พระพุทธศาสนาอันเป็นสถาบันผู้นำทางสัจจะ ผู้นำทางจิต, วิญญาณ และสถาบันผู้นำทางปัญญาให้ดำรงอยู่ในฐานะสถาบันอันเป็นที่เคารพสูงสุด ทั้งในทางสัจธรรม, หลักการและการปฏิบัติ จึงขอนำเสนอรูปในการจัดความสัมพันธ์ตาม ตถตา หรือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกาย ดังนี้

ด้านความสัมพันธ์รอง

พระภิกษุสงฆ์ (ปัจเจก) เป็นประชากรของรัฐ ต้องปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐ คือไม่ละเมิดกฎหมายของประเทศนั้นๆ ถ้าละเมิดจะต้องถูกดำเนินการเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป

ถ้าเราจัดความสัมพันธ์ได้ถูกต้องดังกล่าว สถาบันพระพุทธศาสนาจะมีความมั่นคง เข้มแข็ง เพราะอยู่เหนือระบอบการเมืองที่หลักการและวิธีการอยู่ในกรอบของกิเลส และพระภิกษุผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ปัญญาอันยิ่ง ย่อมแสดงบทบาทเหนือรัฐได้ เป็นบทบาททางสากล เพื่อชี้นำโลก

สถาบันพระพุทธศาสนาจะแสดงบทบาท การนำเป็นตัวอย่างตามธรรมวินัย หรือตามวิถีธรรมเพื่อให้นักการเมือง ผู้ปกครอง และชาวโลกเอาเป็นแบบอย่างได้ “พระพุทธศาสนาอิสระจะพันภัย พิจารณาจากใจอิสระจึงพ้นทุกข์”

๕.๓.๒ ความเห็นเรื่องระบอบการเมืองไทย

ระบอบการเมืองไทย ถ้าพิจารณาจากหลัก ตถตา หรืออิทัปปัจจยตา จะเห็นความผิดพลาดอย่างใหญ่หลวง ดังความเห็นต่อไปนี้

ระบอบการเมือง เป็นความสัมพันธ์ ๒ ส่วน ระหว่างด้านหลักการ กับด้านวิธีการ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่ง ด้านจุดมุ่งหมาย กับด้านมรรคา

คือเมื่อมีหลักการ วิธีการก็ต้องขึ้นต่อหลักการ หรือหลักการเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดวิธีการ “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี” หรือเรียกได้ว่าด้านหลักการเป็นด้านปฐมภูมิ และด้านวิธีการเป็นด้านทุตติภูมิ

แต่ระบอบการเมืองไทย พิจารณาจากรัฐธรรมนูญ ๑๖ ฉบับ การจัดการความสัมพันธ์ไม่มีส่วนที่เป็นหลัก หรือด้านหลักการ มีแต่ด้านวิธีการ หรืออาจจะพูดได้ว่า ท่านนำเอาวิธีการ มาเป็นด้านหลักการ เอาด้านทุตติภูมิมาเป็นด้านปฐมภูมิ กลับหัวกลับหาง ซึ่งเป็นการจัดการความสัมพันธ์ที่ผิดหลักวิชาโดยสิ้นเชิง ผ่านมา ๗๐ กว่าปีแล้วยังมีได้รับการแก้ไข ให้ถูกต้องตามวิถีธรรม

แนวทางแก้ไข จัดความสัมพันธ์ให้ถูกต้องเป็นอย่างไร

(ก) เจริญรอยตามบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เราชาวไทยส่วนใหญ่(๙๔.๗๕%)นับถือพระพุทธศาสนาและเป็นศาสนาประจำชาติไทยที่ตราตรึงบัญญัติไว้ในใจของชาวไทยทั้งปวง พึงพิจารณาแบบวิธีการขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้อรินัย ๔ จึงรู้แจ้งโลกและพ้นจากอภิสวะกิเลสทั้งปวง คือตรัสรู้ธรรมได้ด้วยพระองค์เองและทรงสอนและวางหลักธรรม อรินัย ๔, มรรคมีองค์ ๘, โพธิปักขิยธรรม ๓๗, ตถตา, อิทัปปัจจยตา เป็นต้น จนกระทั่งมีพระอรหันตสาวกมากถึง ๑,๒๕๐ องค์ จึงได้ทรงแสดงพระปาติโมกข์^๖

แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์สอนพระธรรมก่อน (ระบอบ) ต่อเมื่อสาวกมากขึ้น จึงค่อยๆ บัญญัติพระวินัย (ธรรมนูญ) เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตามข้อเท็จจริงที่สาวกได้ปฏิบัติ อันไม่สมควรแก่สมณสาธูป

สมมติว่าถ้าพระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระวินัยก่อน ปานนี้พระพุทธศาสนาก็คงไม่เกิดขึ้นมาในโลกเป็นแน่แท้

^๖ ที. มหา. (ไทย) ๑๐/๕๔/๕๘.

(ข) แบบอย่างจากต่างประเทศ ที่เขาทำกันอย่างถูกต้อง

(๑) ประเทศสหรัฐอเมริกาสร้างระบอบประชาธิปไตย ในรูปการปกครองระบบประธานาธิบดี ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยใช้เวลาสร้างระบอบประมาณ ๑๔ ปี จึงจะได้ร่างรัฐธรรมนูญเฟสเดอรัลสเตท (Federal state) เป็นผลสำเร็จ (ค.ศ. ๑๗๗๖ - ๑๗๘๙)^๓

(๒) ประเทศมาเลเซียปฏิบัติประชาธิปไตยประชาชาติและได้เอกราชจากอังกฤษ ปี พ. ศ. ๒๔๙๗ สร้างระบอบประชาธิปไตยแบบมาเลเซีย ใช้เวลาถึง ๘ ปี ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ปี พ. ศ. ๒๕๐๖ ประเทศก็ราบรื่นก้าวหน้ามาตลอด กระทั่งก้าวหน้ากว่าประเทศไทย อย่างไม่น่าเป็นไปได้ทั้งที่เป็นประเทศเกิดใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เพราะเขาสร้างระบอบประชาธิปไตยอย่างถูกต้องและสำเร็จนั่นเอง^๔

(๓) ประเทศลาว พรรคคอมมิวนิสต์ลาวได้รับชัยชนะในสงครามปฏิวัติ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ พรรคคอมมิวนิสต์ลาวได้สร้างระบอบการเมืองสังคมนิยมคอมมิวนิสต์แบบลาว และกำหนดระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมคอมมิวนิสต์แบบลาว ใช้เวลาถึง ๑๖ ปี โดยประกาศใช้รัฐธรรมนูญในปี ๒๕๓๔^๕

การลอกเลียนแบบอย่างตะวันตก แต่ลอกเอาเฉพาะวิธีการอันเป็นเปลือกนอก อันที่จริงระบอบหรือหลักการปกครองก็คือจุดมุ่งหมาย หรือยุทธศาสตร์ วิธีการก็คือหนทาง (มรรคา) หรือยุทธวิธี เมื่อเรามีรัฐธรรมนูญเพียงด้านวิธีการ ก็เท่ากับว่าเรามีแต่หนทางหรือทางที่จะไป แต่ทางที่ไปนั้นไม่มีจุดมุ่งหมาย เป็นรัฐธรรมนูญไร้ทิศทาง เมื่อนำมาปกครองบริหารประเทศจึงไร้ทิศทาง รัฐบาลผันไปทาง ประชาชน ๖๐ ล้านคน ก็ผันไป ๖๐ ล้านจุดมุ่งหมาย เรารู้อย่างชัดเจนว่าระบอบการเมืองที่เป็นอยู่ ใครขึ้นมาบริหารประเทศจะไปไม่รอดอย่างแน่นอน เว้นแต่พรรคการเมืองนั้นๆ ใช้อำนาจที่มีอยู่แก้ไขระบอบการเมืองให้ถูกต้องเสียก่อน จึงจะดำเนินการทางการเมืองได้อย่างราบรื่น และผู้นำแก้ไขระบอบให้ถูกต้องเป็นธรรมย่อมเป็นรัฐบุรุษของแผ่นดิน

^๓ น.อ.รศ. ทองใบ ธีรานันท์ทางกูร ร.น., **ประเทศทั่วโลก** ชุด ระบบการเมืองการปกครอง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

๕.๓.๓ ความเห็นเกี่ยวกับหลักการปกครอง หรือหลักกรรมการปกครอง

ผู้วิจัยได้เสนอหลักกรรมการปกครอง ๙ ข้อ อันเป็นเหตุปัจจัยต่อกันเป็นลำดับตามกฎ อิทัปปัจจยตา ดังนี้

(๑) หลักธรรมาธิปไตย (บรมธรรม)

หมายถึงการนำหลักพุทธธรรมอันสูงสุด ถือธรรมเป็นใหญ่และหลักในการจัดความสัมพันธ์ อันเป็นหนึ่งในเดียวกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ นำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาประเทศและสร้างสันติภาพโลกต่อไป และเป็นสัจธรรมที่สอดคล้องกับลักษณะและวิถีชีวิตของชนชาติไทย อันชนชาติไทยรับมาเป็นศาสนาประจำชาติมาแต่โบราณกาล

(๒) หลักพระมหากษัตริย์ประมุขแห่งรัฐ (The King as the head of State or The King as the head of the Kingdom of Thailand) ประมุขแห่งรัฐมีลักษณะทั่วไปหรือเป็นด้านเอกภาพทางโลก หรือจุดศูนย์รวมทางโลก(ราชอาณาจักรไทย)

หมายความว่าพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งรัฐ (ประเทศ) อันว่าประเทศไทยทุกยุคทุกสมัยแต่โบราณมา มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งรัฐ ไม่ว่าจะสภาพการณ์ทางประวัติศาสตร์ และทางสังคมของประเทศไทยจะเป็นไปในทางทิศใด พระมหากษัตริย์ต้องเป็นประมุขแห่งรัฐคู่กับปวงชนชาติไทยเสมอไป บนอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และ การสร้างสรรค์ สู่ รัฐธรรมาธิปไตย (ในรัฐธรรมนูญ ฉบับ ๒๕๕๐ บัญญัติให้พระมหากษัตริย์เป็นประมุขระบอบ เป็นการขัดกับหลักวิชารัฐศาสตร์)

หมวด ๑ บททั่วไป มาตรา ๒ *ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข*

และนอกจากนี้ยังบัญญัติในทำนองเดียวในมาตราอื่นๆ อีก เช่น ม.๗, ม.๔๗, ม.๖๓, ม.๖๖, ม.๒๗ ฯลฯ เป็นการละเมิด และลดฐานะสถาบันพระมหากษัตริย์จากประมุขแห่งรัฐ (ประเทศ) ลงมาเป็นประมุขระบอบ

^๖ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรพัฒนา, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

(๓) หลักอำนาจอธิปไตยของปวงชน (Sovereignty of the people)

หมายถึงอำนาจอธิปไตยของคนทั้งหมดหรือระบอบประชาธิปไตย (Democratic regime) รูปธรรม คือ มีผู้แทนเขตเลือกตั้ง (ส.ส.) และผู้แทนอาชีพ หรือ สมาชิกวุฒิสภา (ส.ว.) ครอบคลุมทุกสาขาอาชีพอย่างเป็นสัดส่วน เป็นรัฐสภาที่มีผู้แทนอย่างดุลยภาพ

มนุษย์ทุกคนเมื่อเกิดมาจะมีผู้แทนทางการเมืองอยู่ ๒ ด้านเสมอไป คือ

(๑) การที่เราเกิดอยู่ในหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ หรือในเขตเลือกตั้ง เราจึงต้องมีผู้แทนในพื้นที่เรียกว่า ส.ส.

(๒) ขณะเดียวกันเรามีอาชีพ ก็จะต้องมีผู้แทนดูแลอาชีพ เรียกว่า ส.ว. แต่ทุกวันนี้ตามรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ไม่มีผู้แทนอาชีพ พิจารณาจาก

๑. ปาร์ตี้ลิสต์ เป็นผู้แทนพรรค

๒. ส.ว. เป็นผู้แทนจังหวัด (คนในจังหวัดนั้นเลือก)

๓. ส.ส. เป็นผู้แทนเขตเลือกตั้ง (คนในเขตนั้นเลือก)

จะเห็นว่าประชาชนไม่มีผู้แทนอาชีพ ประชาชนจะขาดประโยชน์หลายทาง

(๔) หลักเสรีภาพของบุคคล (Freedom of person)

หมายถึงเสรีภาพบริบูรณ์ของบุคคล คือเสรีภาพทางความคิด เสรีภาพทางการเมืองและเสรีภาพส่วนบุคคลเอกชน เป็นเสรีภาพที่บุคคล, นิติบุคคลและรัฐ ไม่ควรละเมิดเสรีภาพของประชาชน (ทุกวันนี้ผู้ไม่จบปริญญาตรีไม่เสรีภาพทางการเมือง)

(๕) หลักความเสมอภาค (Equality)

หมายถึงความเสมอภาคทางการเมือง คือ ความเสมอภาคในการแสดงพฤติกรรม ต่อสังคม ต่อประเทศชาติ อันเป็นกิจกรรมกุศลสาธารณะ ความเสมอภาคทางโอกาส และความเสมอภาคทางกฎหมาย (ทุกวันนี้ผู้ไม่จบปริญญาตรีไม่มีความเสมอภาคทางการเมือง ตกเป็นประชาชนชั้นสอง)

(๖) หลักดุลยภาพ (Balance law)

คือหลักในการจัดความสัมพันธ์ให้เกิดดุลยภาพทั้งองค์กรรวมหรือทั้งระบบ ระหว่างองค์กรการพระพุทธศาสนา กับฝ่ายการเมือง
ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน

ระหว่างอำนาจอธิปไตย กับ เสรีภาพบุคคล
 ระหว่างหลักการปกครอง กับ รูปการปกครอง และวิธีการปกครอง
 ระหว่างอำนาจอธิปไตย(ของปวงชน) กับ อำนาจการเมือง(นักการเมือง) และ
 อำนาจการปกครอง(รัฐบาล)
 ระหว่างการเมือง กับ ระบบเศรษฐกิจ
 ระหว่างระบบเศรษฐกิจ กับ สังคมวัฒนธรรม
 และความสัมพันธ์ด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันใน องค์กรรวม ทุกระดับ

(๗) หลักภราดรภาพ (Fraternity)

คือการถือหลักถือว่ามวลมนุษยชาติและสรรพสัตว์ทั้งผองเป็นพี่น้องกัน เป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ถ้อยที ถ้อยอาศัย บนพื้นฐานแห่งความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และการให้อภัย ให้โอกาส ไม่เลือกปฏิบัติ ไม่แบ่งชนชั้นวรรณะ ความแตกต่างทางอาชีพ ศาสนา ลัทธิความเชื่อต่างๆ (ทุกวันนี้หากภราดรภาพในสังคมไทยไม่ได้เลย)

(๘) หลักเอกภาพ (Unity of law)

การถือหลักเอกภาพของความหลากหลาย (Unity of diversity) ความเป็นเอกภาพคือความสามัคคีธรรมและสันติสุขภายในชาติ บนความแตกต่างทางอาชีพ ศาสนา ลัทธิฯ ลัทธิการเมือง ความเชื่อ ค่านิยม จะเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมได้นั้น ก็ต่อเมื่อประเทศมีหลักการปกครองที่ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ธรรมาธิปไตย เท่านั้น

(๙) หลักนิติธรรม (Rule of law)

หมายความว่า การออกกฎหมายใดๆ ก็ตามทั้งกฎหมายหลัก (รัฐธรรมนูญ) และกฎหมายสามัญ ต้องไม่ขัดหลักนิติธรรมไม่ขัดต่อหลักธรรมาธิปไตยทั้ง ๙ ข้อนั่นเอง

ผู้ยึดมั่นในอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ลองได้นำหลักธรรมาธิปไตย ไปเทียบกับรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ท่านก็จะเกิดปัญญา ว่า...จะต้องปรับปรุงแก้ไขเพียงไร และอันตรายที่จะเกิดแก่พระราชอาณาจักรไทย มากน้อยเพียงไร อันเป็นภัยอันตรายมากเกินที่จะกล่าวในที่นี้ หลักธรรมดังกล่าวนี้ ยกขึ้นเป็นหลักธรรมหรือหลักการปกครอง โดยประยุกต์มาจากกฎอภิปัจจยดา (กฎความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยหรือหลักกรรม) บนความสัมพันธ์ระหว่าง สภาวะสังขตธรรม กับ สภาวะสังขตธรรม

สภาวะทั้งสองเป็นปัจจัยต่อกันอย่าง ดุลยภาพ อันเป็นกฎที่สร้างและทำให้ สรรพสิ่ง ในจักรภพนี้ให้ดำรงอยู่ได้ โดยไม่สูญหายไปไหน เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงจากสภาวะหนึ่งไปสู่ สภาวะหนึ่ง ที่ พัฒนา หรืออัมตย์ปัจจัยตาฝ่ายบวก และ เสื่อมสลาย หรืออัมตย์ปัจจัยตาฝ่ายลบ^๗

๕.๓.๔ การประยุกต์หลักธรรมการปกครองกับอุดมการณ์แห่งชาติ

การนำหลักการปกครองธรรมาธิปไตย ๙ เป็นข้อมติร่วมกันระหว่างประชาชน จะก่อให้เกิดพลาณภาพอันยิ่งใหญ่ต่อประเทศชาติ โดยตั้งอยู่บนฐานรูปประเทศเป็น ราชอาณาจักรไทย ประมุขประเทศ พระมหากษัตริย์รูปการปกครอง ระบบรัฐสภา (ระบบรวมอำนาจ แยกกันทำหน้าที่) วิธีการ รัฐธรรมนูญ วิธีการเข้าสู่อำนาจ ๑. เลือกตั้ง ๒. สรรหา ๓. แต่งตั้ง ๔. อื่นๆ การจัดความสัมพันธ์ระหว่าง หลักการปกครองธรรมาธิปไตย ๙ กับอุดมการณ์แห่งชาติ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้ดังนี้

หลักธรรม	อุดมการณ์แห่งชาติ
การปกครองธรรมาธิปไตย ๙	
๑. หลักธรรมาธิปไตย	เข้ากับ พระศาสนา
๒. หลักพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งชาติ	เข้ากับ พระมหากษัตริย์
๓. หลักอำนาจอธิปไตยของปวงชน ๔. หลักเสรีภาพบริบูรณ์ ๕. หลักความเสมอภาคทางโอกาส ๖. หลักภราดรภาพ ๗. หลักดุลยภาพ ๘. หลักเอกภาพหรือสามัคคีธรรม ๙. หลักนิติธรรม	เข้ากับ ประชาชน

^๗ ปริญญาโท ภิกขุ, ธรรมาธิปไตย ก้าวกระโดดสู่ความรุ่งโรจน์ของแผ่นดิน, (กรุงเทพมหานคร : ร้านเรื่องปัญญา ท่าพระจันทร์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๔-๗๕.

เมื่อประเทศมีหลักธรรมเป็นหลักการปกครอง อำนาจแห่งธรรมทั้ง ๔ ย่อมแผ่กระจายออกไปทุกทิศทุกทาง และดุลยภาพกับวิธีการปกครองคือ รัฐธรรมนูญ และกฎหมายต่างๆ ก็ปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องกับหลักการปกครองทั้ง ๔ ประเทศไทยก็จะได้มีชื่อว่า มีระบอบการเมืองที่ถือธรรมเป็นใหญ่ เป็นการวางยุทธศาสตร์และยุทธวิธีหรือหลักการและวิธีการ หรือจุดมุ่งหมายและมรรควิธีแห่งชาติอย่างถูกต้องยั่งยืน

ธรรมานุภาพหลักการปกครองทั้ง ๔ เมื่อได้ยกขึ้นเป็นยุทธศาสตร์แห่งชาติ จึงเป็นหลักที่ตั้งขึ้นอย่างมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลง จึงยังให้สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ดำรงอยู่อย่างมั่นคง ยั่งยืน อย่างรอบด้านอย่างแท้จริง (ทั้งสัจธรรม วิธีคิดและการดำเนินการ) เป็นหลักการปกครองที่ก้าวหน้าที่สุดเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน

ปัจจุบันสถาบันทั้ง ๓ ไม่ได้ยกขึ้นเป็นหลักการปกครอง หรือยุทธศาสตร์ทั่วไปของประเทศ แต่ตกอยู่ในฐานะด้านวิธีการปกครองประเทศ วิธีการย่อมเปลี่ยนแปลงได้ สถาบันทั้ง ๓ จึงยังตกอยู่ในฐานที่ไม่มั่นคง จึงนำเสนอหลักการดังกล่าวนี้ให้พิจารณากันอย่างกว้างขวาง

๕.๓.๕ ประยุกต์เข้ากับเอกลักษณ์พิเศษของประเทศไทย

เอกลักษณ์พิเศษของประเทศไทย คือ พระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ (กองทัพ) และปวงชนชาวไทย คือ

๖.๑ ถือธรรมเป็นใหญ่ หรือธรรมาธิปไตย (Supremacy of Dharma)

๖.๒ ถือพระมหากษัตริย์เป็นใหญ่ (The King as the head of the Kingdom of Thailand)^๔

๖.๓ รักความเป็นไท (อิสระ Love of Independence)

๖.๔ รักสันติ (อหิงสา Non-Violence)

๖.๕ การประสานประโยชน์^๕ (Power of Assimilation)

^๔ ปริญญาโท ภิกขุ, ธรรมาธิปไตย ก้าวกระโดดสู่ความรุ่งโรจน์ของแผ่นดิน, (กรุงเทพมหานคร : ร้านเรื่องปัญญา ท่าพระจันทร์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๙.

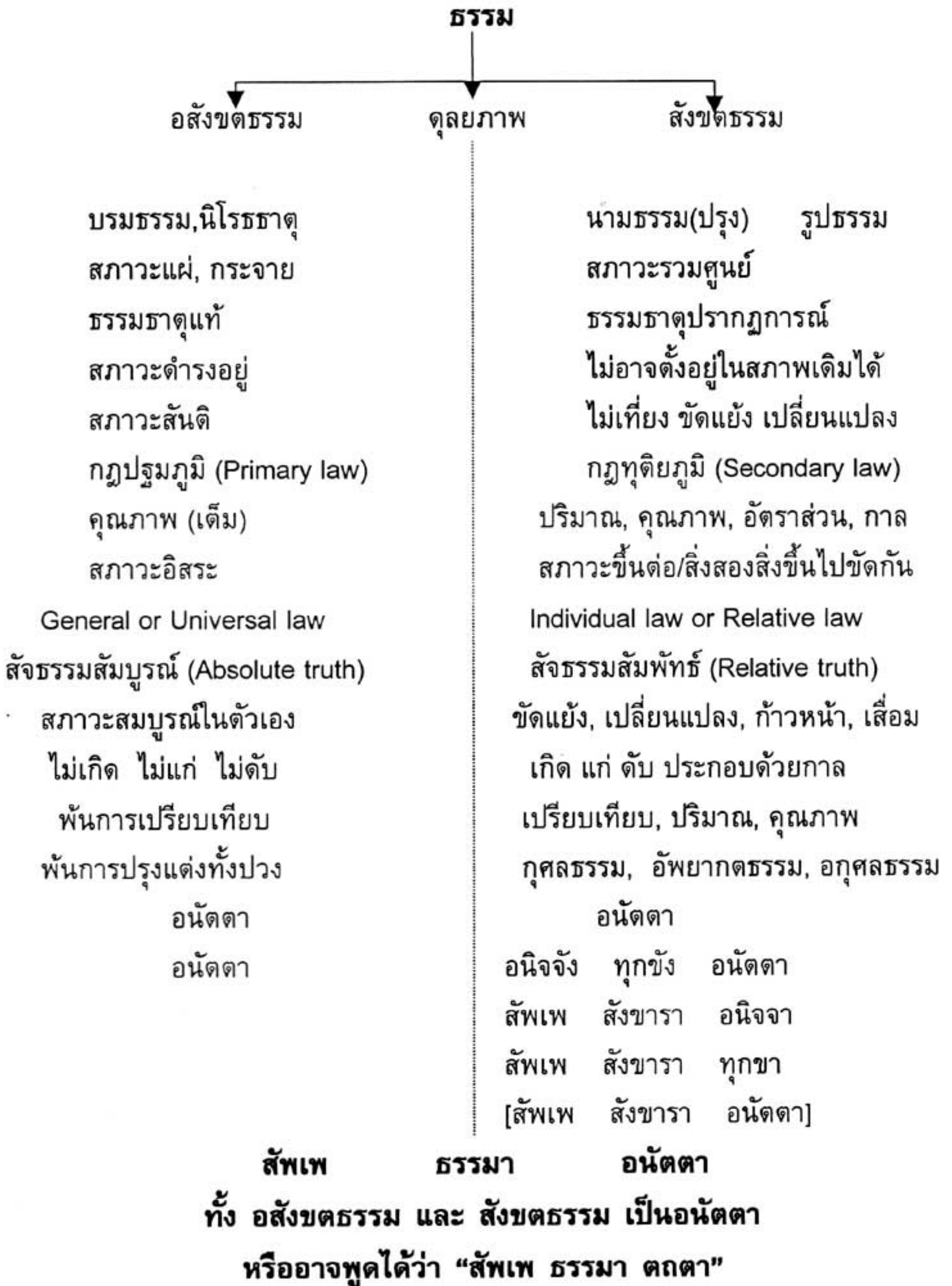
^๕ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (ข้อ ๓, ๔, ๕).

นอกจากนี้ความรู้จาก ดถดา หรือ อิทัปปัจจดา ยังสามารถแตกความคิดให้ปลายบานออกไปเพื่อตั้งหัวข้อในการทำวิจัยได้อีกมากมายนัก โดยใช้ ดถดา เป็นตัวตั้ง หรือเป็นหลักในการทำวิจัยในเรื่องที่ผู้ศึกษามีความรู้ หรือมีความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ เช่น “ดถดากับรัฐศาสตร์แนวพุทธ”, “อิทัปปัจจดากับระบอบการเมืองไทย”, “อิทัปปัจจดากับระบบราชการไทย” “ดถดากับมรรคมีองค์ ๘” ดถดากับโพชฌงค์ ๗” อิทัปปัจจดากับการบริหารมหาวิทยาลัยฯ ศึกษากรณีมหาวิทยาลัยฯ” เป็นต้น

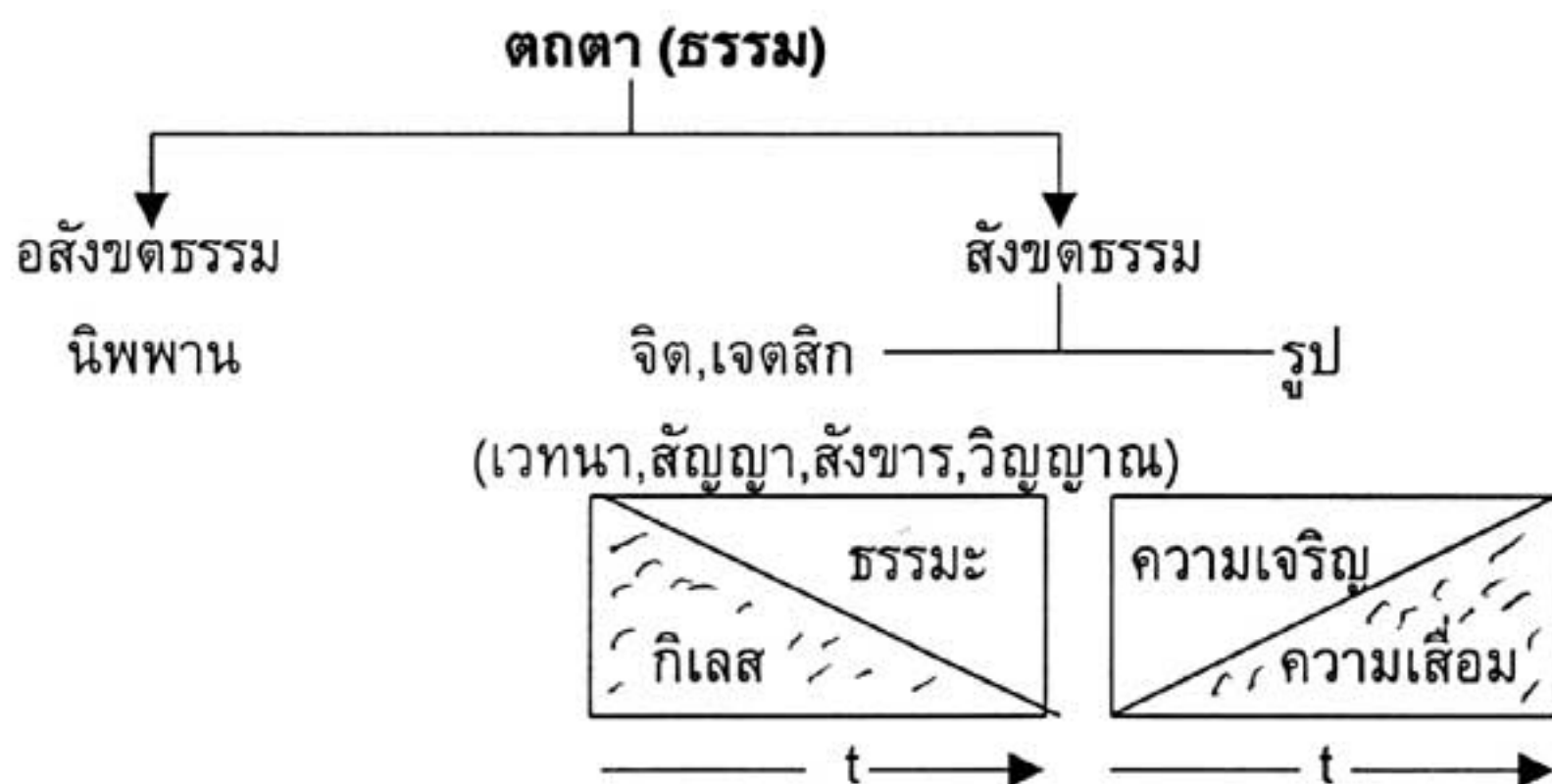
จึงขอเชิญชวนให้มีการศึกษา, สัมมนา, ประยুক্ত ดถดา กันให้กว้างขวางออกไปทุกสาขาวิชา เพราะ ดถดา จะช่วยให้เกิดองค์ความรู้ใหม่อย่างสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ตนคือการพ้นทุกข์ และเพื่อประเทศชาติคือความผาสุกของมหาชน ขอพระศรัทธธรรมแห่งพระพุทธองค์ ส่องสว่างรุ่งเรืองเปรียบดังดวงประทีปให้ชาวโลกนิรันดร์ เทอญ.

ภาคผนวก

๑. องค์สัมพันธภาพของตถตา

๒. สภาวะตกตา กับไวพจน์ที่เกี่ยวข้อง แสดงด้วยสี่เหลี่ยมสัมพันธ์ภาวะ

จากรูป สี่เหลี่ยมสัมพันธ์ภาวะ อธิบายให้เราทราบว่า

๑. ลุกศร แสดงให้เห็นการเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับไปในที่สุดของสังขารทั้งปวง ทางด้านนาม(จิต) เกิด - ดับ เป็นขณะๆ

๒. ตัว t แสดงให้เห็น ช่วงระยะเวลา ที่เกิดขึ้น แปรปรวน และดับไป ของสังขารทั้งปวง (ด้านรูป เช่น ยุง ๗ วัน แมว ๗-๘ ปี คนเฉลี่ย ๗๕ ปี)

๓. สังขารทั้งปวง เป็นสิ่งผสมที่เกิดร่วมกัน เกิดพร้อมกันอย่างน้อย ๒ สิ่ง จึงเกิดเป็นสัมพันธ์ภาวะ และขัดกันระหว่างความเป็นภาวะกับความไม่เป็นภาวะ หรือความดำรงอยู่กับความไม่ดำรงอยู่ หรือความเจริญกับความเสื่อม หรือการเกิดขึ้นของกิเลสกับความดับกิเลส หรือความเกิดปรุงแต่งขัดกับความดับปรุงแต่ง หรืออธรรมขัดกับธรรมะ (ฝ่ายธรรมะชนะ) หรือความขัดแย้งขัดกับความไม่ขัดแย้ง(ฝ่ายสันติชนะ)

๔. แสดงให้เห็นสังขารทั้งปวงถูกรอบงำด้วยกฎไตรลักษณ์ เกิด แก่ ดับ หรือเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง ดับไปในที่สุด แสดงให้เห็นถึงความไม่มีแก่นสารของสังขารทั้งปวง

๕. แสดงให้เห็นอิทัปปัจจยตา การเกิดขึ้นของสี่เหลี่ยมสัมพันธ์ภาวะต้องเกิดจากเหตุปัจจัย จะเกิดขึ้นลอยๆ ไม่ได้ เช่น ดา ผัสสะ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สัมผัส แล้วเกิดกิเลส หรือเกิดความยินดี ไม่ยินดี เมื่อเกิดแล้วต้องดับ

๖. แสดงให้เห็นปฏิจจสมุปบาท การอธิบายเหมือนกันในข้อ ๕ และแสดงให้เห็นการเกิดทางใจเป็นขณะๆ เมื่อมีการปรุงแต่งเกิดขึ้นทางใจเช่น กลัว, โลก, โกรธ, หลง, หรือดีใจ, ยินดี แต่เมื่อเกิดแล้วก็ต้องดับ (แสดงให้เห็นชัดเจนถึงความไม่มีแก่นสารของสังขาร หรือจิตตสังขาร แสดงให้เห็นความไม่มีตัวตนอย่างชัดเจน)

๗. แสดงให้เห็นอวิตถตา ให้เห็นว่าสังขารทั้งปวงคือภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นอย่างนั้น เกิด - ดับ อยู่ในรอยเดิม (ตามข้อ ๑ - ๖)

๘. แสดงให้เห็น อนัญญถตา ให้เห็นว่าสังขารทั้งปวงคือภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น หรือไม่เป็นไปโดยประการอื่น (ตามข้อ ๑ - ๗)

๙. แสดงให้เห็นธรรมนิยามตา คือกฎธรรมชาติที่แสดงให้เห็นความเป็นระเบียบแน่นอนของสังขารทั้งปวง (ตามข้อ ๑ - ๘) และวิสังขาร หมายความว่า ถ้ามีปัญญารู้แจ้งในสังขาร ไม่ติดยึดในสังขารแล้ว ก็จะเกิดปัญญาวิมุตติ อิสระจากสังขารทั้งปวง ก็จะพบสภาวะวิสังขาร หรือนิพพาน อันเป็นสภาวะสังขตธรรม

๑๐. แสดงให้เห็นธัมมัญญิตตา คือความตั้งอยู่หรือความดำรงอยู่ของกฎธรรมชาติได้แก่สังขตธรรมและสังขตธรรม

๑๑. แสดงให้เห็นสุญญตา คือธรรมทั้งปวงว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน สภาวะธรรมดังกล่าว (ข้อ ๑ - ๑๐) ไม่มีใครที่จะบังคับให้เป็นไปอย่างอื่นได้ สังขารทั้งปวงเกิดขึ้น ก็ต้องดับไปในรอยเดิม ถ้าไม่ยึดติดในสังขารทั้งปวง ก็จะอิสระเป็นวิสังขาร ทั้งสังขารทั้งปวงและวิสังขาร ว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน

๑๒. แสดงให้เห็น อตัมมยตา ความที่ไม่ต้องสำเร็จมาจากสิ่งนั้น เมื่อรู้แจ้งเกี่ยวกับสังขารทั้งปวงอย่างละเอียดจนถึงที่สุด ก็จะเห็นว่าสังขารทั้งปวงพร้อมอยู่เสมอ เป็นทุกข์ เป็นของน่ากลัว วางใจเป็นกลาง จึงหาทางหลีกเลี่ยงจากสังขาร นั่นก็คือปัญญาที่สัมพันธ์อิสระจากสังขารทั้งปวง(ปัญญาวิมุตติ) ดุจดั่งน้ำกับใบบัว คือสามารถควบคุม ปฏิจจสมุปบาท ไม่ให้เกิดขึ้นในใจอีกต่อไป

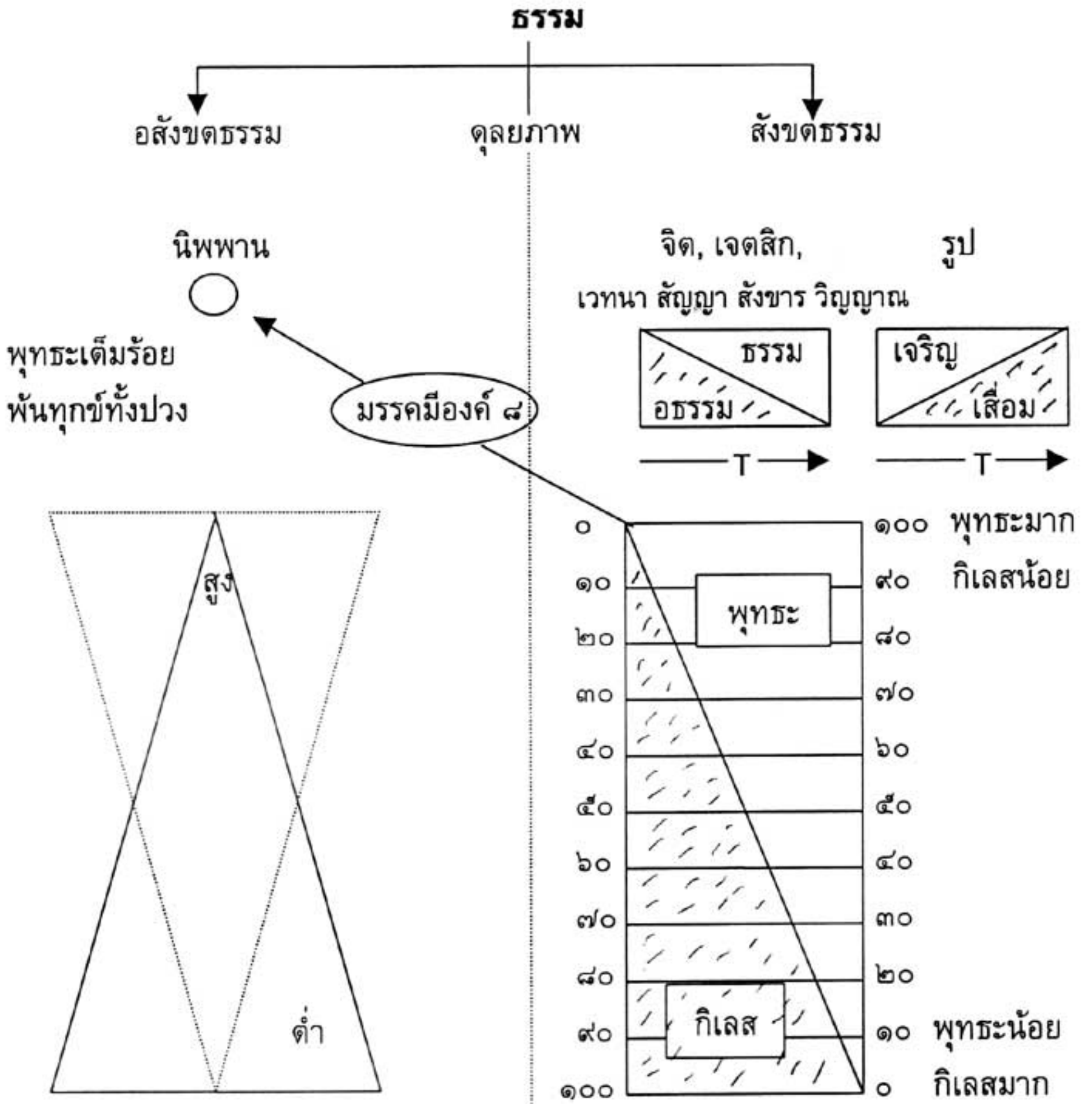
๑๓. แสดงให้เห็น ตถตา คือความเป็นเช่นนั้นเองแห่งธรรมทั้งปวง (ทั้งอสังขตธรรม และ สังขตธรรม) ตถตา คือการมีปัญญารู้แจ้งเห็นจริงในธรรมทั้งปวง ว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง (ข้อ ๑ - ๑๒) โดยไม่เกี่ยวกับความคิดหรือการคาดคะเนของผู้ปฏิบัติ และยอมรับว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จริงโดยคุณวิเศษ เป็นผู้เคารพพระรัตนตรัย และเป็นผู้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างสมบูรณ์ และเคารพพระธรรมตามที่พระพุทธเจ้าเคารพ และเห็นองค์เอกภาพของของกฎธรรมชาติระหว่างอสังขตธรรมและสังขตธรรม หรือเอกภาพของความแตกต่างหลากหลาย

๑๔. ถ้ารู้แจ้งจริง ๆ จากข้อ ๑ - ๑๓ ถามว่า สี่เหลี่ยมสัมพันธ์ภาวะจะเกิดขึ้นในใจอีกหรือไม่ ก. เกิดอีก ข. เกิดบ้างไม่เกิดบ้าง ค. ไม่เกิดอีกต่อไป

ทั้งหมดเป็นปัจเจกตั้ง "สุทธิ อสุทธิ รู้ได้เฉพาะตน"

๑๕. เมื่อเข้าใจดังนี้แล้ว ร่วมจัดตั้งเป็นองค์การเพื่อแก้ปัญหาเหตุวิกฤตชาติ อันเป็นภารกิจที่ยิ่งใหญ่ที่แก้ไขยากที่สุด

๓. องค์สัมพันธภาพเบญจชั้น

ภาพแสดง สัมพันธภาพภูมิธรรมสูงต่ำ
 สูง ภูมิธรรมสูงมีน้อย แต่ปัญญามาก
 ต่ำ ภูมิธรรมต่ำมีมาก แต่ปัญญาน้อย
 T คือเวลา (Space and time)

ภาพแสดง ภูมิธรรมและจุดยืนของมนุษย์
 การขยายยกจิต, วิญญาณด้วยมรรคองค์มี ๘
 สู่พระนิพพาน (วิวัฒนาการตามสังโยชน์ ๑๐)
 จากปุถุชน สู่ พระโสดาบัน, พระสกทาคามี,
 พระอนาคามี และพระอรหันต์

เปรียบเทียบระหว่างสภาวะพระอรหันต์ กับผู้ยังไม่บรรลु

*จิตพระอรหันต์, จิตผู้บรรลุธรรม
 *สภาวะจิตเดิมแท้ ไร้อาสวะ

สังขารจิต, จิตปุถุชน, ผู้ยังไม่บรรลุ
 สภาวะจิตปรากฏการณ์ เจ็บนออาสวะ

*สภาวะจิตสูญญตา	ยังยึดติดความชั่ว หรือก็ติดยึดดี	
*จิตอิสระ ไม่มีเงื่อนไข กุศล อุเบกขา	กามสุขัลลิกานุโยค หรือ อัตตakilมณานุโยค	
*สัจธรรมสัมบูรณ์ (Absolute truth)	จิตไม่อิสระ มีเงื่อนไข กุศล กลางๆ อกุศล	
Universal Mind สภาวะจิตสากล	สัจธรรมสัมพัทธ์ (Relative truth)	
*สภาวะวิมุตติ, นิพพาน	Relative mind & Individual mind, จิตสัมพัทธ์, จิตปัจเจกชน	
*อิสระ,พ้นจากวงจรปฏิจจสมุปบาท	สภาวะพญามารห้วงครอบงำ	
*อิสระ/พ้นจากสังโยชน์ ๑๐	(กลัว โลก โกรธ หลง ติดอยู่ใน ๓๑ ภพภูมิ ติดอยู่ในวงจรปฏิจจสมุปบาท, อวิชชา...	
*รูป เวทนา สัญญา วิสังขาร วิญญาณ	ติดอยู่ในสังโยชน์ ๑๐	
*อิสระจาก ๓๑ ภพภูมิทางจิต	ยึดติดรูป, เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ	
*มีความแน่นอน คิด ทำกุศลด้านเดียว	ติดอยู่ใน ๓๑ ภพภูมิทางจิต	
แต่ไม่ติดอยู่ในกุศล	เดี๋ยวดี เดี่ยวร้าย เอาแน่นอนไม่ได้ พูๆ แปะๆ	
*จิตพุทธะสมบูรณ์	ขึ้นๆ ลงๆ มีกำลัง/ท้อใจ มีหวัง/สิ้นหวัง	
*คุณธรรมมหภาค,...สากล,...องค์รวม	จิตพุทธะ, จิตสัญชาตญาณ, จิตกลางๆ	
*สภาวะจิตคิดทำแต่ส่วนรวมด้านเดียว	คุณธรรมจุลภาค	
*สันติสมบูรณ์ (นิพพาน ปรมสุข)	ยังมีส่วนตัว ส่วนรวม ประโยชน์ตน	
*โลกุตตรธรรม	ประโยชน์ท่าน	
*ธรรมาธิปไตย(จิตอิสระสิ้นอาสวะกิเลส)	ทุกข์ ชัดแย้ง สุขๆ ทุกข์ๆ ตามเหตุปัจจัย	
*Absolute Mind & Pure Mind	โลกิยธรรม	
*อิสระจากเหตุปัจจัยภายนอก (อารมณ์ ๖)	โลกาธิปไตย, อัตตาธิปไตย	
*ไม่หวัง ไม่เป็น เพื่อตน	Relative Mind & Concept of Matter & Instinct Mind	
*หมดความหวั่นไหว ไม่ประมาท	อิสระบ้าง ไม่อิสระบ้าง ขึ้นต่อวัตถุ	
*จุดสูงสุดไม่มีอะไรเป็นของตน	ยังหวังเพื่อตน อยากเป็น อยากมี เพิ่ม ปริมาณ หรือลดลง	
*สภาวะจิตสัมพันธ์แน่นอน	มีความหวั่นไหว ประมาท	
*ถือสภาวะปรมาตม์เป็นหลัก/สมมติเป็นรอง	จุดสูงสุดคือเกียรตินยศ ความร่ำรวย ถือศักดิ์ศรี ถือตน	
*ขจัดกิเลส / ขจัดความเห็นผิด	สภาวะจิตสัมพันธ์แน่นอน ยึดโลกบัญญัติ	
	ยึดถือสมมติเป็นหลัก	
	ขจัดคน / ทำลายคน	
*สภาวะอิสระ	สภาวะคลายภาพ	สภาวะขึ้นต่อ

๔. ตถตา หรือ อิทัปปัจจยตา กับหลักวิชาสัมพันธ์ภาพในทางการเมือง

บรมธรรม,นิพพาน	เป็นปัจจัยต่อกัน	พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า	:	พระพุทธศาสนา
พระพุทธศาสนา	:	ราชอาณาจักร, ประเทศ...
ความสัมพันธ์หลัก	:	ความสัมพันธ์รอง
กฎปฐมภูมิ	:	กฎทุติยภูมิ
หลักทั่วไป	:	หลักจำเพาะ
พระธรรม,หลักธรรม	:	พระวินัย
หลักการ	:	วิธีการ
จุดมุ่งหมาย	:	มรรควิธี
ถือธรรมเป็นใหญ่, ..เป็นหลัก	:	บุคคลเป็นรอง
หลักการเป็นใหญ่	:	บุคคลเป็นรอง
ถือหลักสันติเป็นหลัก	:	ถือความขัดแย้ง
หลักการแผ่, กระจาย	:	หลักการรวมศูนย์
ธรรมาธิปไตย	:	อัตตาธิปไตย โลกาธิปไตย
ระบอบ	:	รัฐธรรมนูญ
ธรรมาธิปไตย	:	รัฐธรรมนูญ
ประชาธิปไตย	:	รัฐธรรมนูญ
ความคิด	:	การปฏิบัติ
อุดมการณ์(ความคิดเป็นระบบ)	:	วิธีคิด กาย วาจา พฤติกรรม
หลักธรรมปกครอง&หลักการปกครอง	:	วิธีการปกครอง,รัฐธรรมนูญ, รูปการปกครอง
รัฐศาสตร์	:	นิติศาสตร์
ให้,คุณธรรม ด้านเดียว	:	ให้, ห้าม, ลงโทษ
อำนาจอธิปไตย	:	อำนาจการปกครอง
อำนาจนามธรรม,อำนาจธรรม	:	อำนาจรูปธรรม
หลักนิติธรรม	:	กฎหมาย
การเมือง	:	การปกครอง, เศรษฐกิจ, วัฒนธรรม
การเมือง	:	เศรษฐกิจ
หลักสังคมศาสตร์	:	หลักปรัชญา, วิทยาศาสตร์, ตรรกศาสตร์
พระภิกษุ	:	พุทธศาสนิกชน

ถือคุณธรรม,ปัญญา เป็นใหญ่	:	ถือความร่ำรวย,วัตถุ เป็นใหญ่
สภาวะการณ์	:	สถานการณ์, ปรากฎการณ์
ยุทธศาสตร์	:	ยุทธวิธี
ความเป็นองค์ประกอบของรัฐ	:	กลไกรัฐ
หลักสังขธรรม	:	หลักนโยบาย
หลักนโยบาย	:	นโยบาย
นโยบาย	:	การดำเนินการ,การปฏิบัติ
เนื้อหา	:	รูปแบบ
เหตุ	:	ผล
หลักการ	:	วิธีการ การจัดการ การจัดการองค์การ

*ความสัมพันธ์อิสระ

(ด้านปฐมภูมิ)

ความสัมพันธ์ดุลยภาพ

ความสัมพันธ์ขึ้นต่อ

(ด้านทุติยภูมิ)

หมายเหตุ

ด้าน ปฐมภูมิ เป็นหลัก ด้าน ทุติยภูมิ เป็นรอง และ ด้านทุติยภูมิ ต้องขึ้นต่อ
ด้านปฐมภูมิ เสมอไป

หลักในการจัดความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นหลักวิชาที่อิงสังขธรรม เพื่อนำไปสู่
การแก้ไขเหตุวิกฤตชาติ

เหตุที่บ้านเมืองไม่เจริญก้าวหน้า เพราะผู้มีอำนาจจัดความสัมพันธ์ได้นำ
(ด้านทุติยภูมิ) มาเป็นหลัก (ด้านปฐมภูมิ) จึงหายไป เป็นการจัดความสัมพันธ์กลับหัวกลับ
หาง เดินด้วยหัวต่างเท้า เหตุเพราะละทิ้งแก่นพุทธธรรม (ตถตา, อิทัมปิัจจยตา)

๕. การกิจ ปฏิจจสมุปบาท

ประดุจ ดั่งหิ่งห้อย
เลือดเนื้อ กุศลกรรม
บ้านนอก ยังขัดสน
พากเพียร เรียนวิชา
จากตม สู่วงดาว
กรุงเทพฯ ที่หลายชน
ต่ำต้อย แลเทียมฟ้า
หวนคิด อย่างตราตรึง
บ้านนอก ไม่แอ้อัด
รักเรียน ต้องทนเอา

การกิจ อันสำคัญ

แนวทาง บรมครู
ศีล สมาธิ ปัญญา
จรัสแสง มนุษย์ชน
เชิญชน ควรศึกษา
ดับทุกข์ โดยรู้นัย
ไม่ยึด เป็นตัวตน
ดับสิ้น อวิชชา
วิญญาน ชั่วย่อมนดับ
ปัญญา ยิ่งทวี
นามรูป คืออัตตา
สพายะ ผัสสะตน
ครั้นนาม รูปดับหาย
สพายะ ผัสสะมา
เห็นแจ้ง แสงตลอด
เวทนา กิเลสนำ
ตัณหา จะกล้ากราย
อุปาทาน ที่ยึดมั่น
ภพหรือ ก็สูญสิ้น
ชรา และอาดูร

ตัวน้อยๆ เปล่ง แสงธรรม
ยุติธรรม คือประชา
ต้องอดทน เร่งศึกษา
จิตคือฟ้า ประชาชน
ทอแสงพราว เลิกสับสน
ต่างถีบตน ทนให้ถึง
พิจารณา คิดคำนึง
ให้คิดถึง บ้านเมืองเรา
ไม่จรจัด เหมือนกรุงฯ เขา
กิจหนักเบา เราต้องสู้
คือรังสรรค์ชาติเชิดชู
สัพพัญญู พุทธชน
วิปัสสนา จิตแห่งตน
ทุกข์สับสน มลายไป
วิปัสสนา แก่สงสัย
ทุกสิ่งไป อนัตตา
อิสระชน พันตันทา
สังขารา จะไม่มี
นามรูปดับ จักผ่องศรี
เพราะไม่มี นีตัวตน
ทำชีวา ให้สับสน
มารผจญ จึงตามมา
ใจกายกลาย อนัตตา
เกิดปัญญา พุทธะธรรม
คือทางปลอด ทุรกรรม
ก็สิ้นหาย มลายพลัน
ก็มลาย แทบทั้งนั้น
ก็สิ้นหาย มลายสูญ
ชาติก็สิ้น ไปพร้อมมูล
จักสิ้นสูญ แห่งใจตน

ใครรู้ แจ้งเห็นจริง
 ดับเหตุ แห่งทุกข์ตน
 แจ้งจริง จักองอาจ
 ดำเนิน พุทธธรรม
 แจ้งจริง ย่อมเหนือปราชญ์
 วิกฤต สังคมไทย
 สังฆ สามัคคี
 รวมชน ให้ทั่วเมือง
 สร้างสัม มาภิภูจิ
 สัจจะ พุทธธรรม
 อิทป ปัจจยตา
 ทางเดียว ที่รอดได้
 ธรรมา ธิปไตย
 ได้นำ กฎธรรมชาติ
 จัดความ สัมพันธ์ถูก
 พุทธธรรม ของปวงไทย
 ทำนพร้อม แล้วหรือยัง
 พุทธชน ทั่วทั้งเมือง
 เข้าสู่ สันติสุข
 เดินตาม ธรรมครรลอง
 คือธรรมา ภิวัตน์
 โศกตรม ทั่วโลก

สรรพสิ่งทั่ว ทั้งตัวตน
 นิพพานแจ้ง เปล่งแสงธรรม
 จักเหนือปราชญ์ ชี้นำ
 เพื่อสร้างสรรค์ สังคมไทย
 จักองอาจ ชี้นำให้
 นำแก้ไข ไทยรุ่งเรือง
 ล้วนมากมี ที่ปราชญ์เปรี๊ยะ
 ผู้แทนล้วน คุณธรรม
 ธรรมาธิ ปไตยนำ
 ระบอบธรรม นำก้าวไกล
 หลักวิชา นำแก้ไข
 ด้วยมหา สัจจะศาสตร์
 ศาสตร์แก้ไข เหตุวิกฤตชาติ
 ประจักษ์แจ้ง ปวงชนไทย
 ร่วมกันปลุก สังคมใหม่
 สรรค์สร้างให้ ไทยรุ่งเรือง
 ทุกคนหวัง ความปราชญ์เปรี๊ยะ
 วิกฤตสิ้น แผ่นดินทอง
 ขจัดทุกข์ ไทยทั้งผอง
 ประกาศ้อง ทั่วโลก
 กระบวนสัจจ์ แก้ปัญหา
 สันติภาพ นิรันดรเทอญ

ประวัติโดยสังเขปของท่านพุทธทาส ภิกขุ

- ๒๔๔๔ เดิมชื่อ นายเงื่อม พานิช เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๔๔ ตรงกับวัน ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเมีย บุตรของนายเซียงและนางเคลื่อน พานิช ที่หมู่บ้านกลาง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (สิริรวมอายุ ๘๗ ปี ๖๗ พรรษา)
- ๒๔๖๙ อุปสมบทเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๔๖๙ ฉายา อินฺทปญฺโญ
- ๒๔๗๑ สอบได้นักธรรมเอก
- ๒๔๗๓ สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค
- ๒๔๗๕ อยู่วัดตระพังจิก เป็นจุดเริ่มต้นของสวนโมกข์ เริ่มเขียนตามรอยพระอรหันต์
- ๒๔๘๑ เริ่มอบรมสามเณรชุดพิเศษ เพื่อสร้างนักเผยแผ่ที่ทันสมัย
- ๒๔๘๓ แสดงปาฐกถาที่กรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกเรื่อง“วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม”
- ๒๔๘๖ ชื่อที่บริเวณธารน้ำไหล ตั้งสวนโมกขพลาราม ที่ตั้งอยู่ปัจจุบัน
- ๒๔๘๗ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าฝ่ายองค์การเผยแผ่ประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี และย้ายมาอยู่สวนโมกขแห่งใหม่ บริเวณธารน้ำไหล เขาพุทธทอง
- ๒๔๘๙ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูอินทปัญญาจารย์
- ๒๔๙๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ เริ่มแปล “สูตรของเหวยหล่าง”
- ๒๔๙๒ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าองค์การเผยแผ่ประจำภาค ๕ (ภาคใต้ ๑๔ จังหวัด)
- ๒๔๙๓ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สาขาประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี
- ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานพิธีสวดกระทำน้ามุรธาภิเษกสำหรับพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน
- ได้รับพระราชทานสมศักดิ์เป็นพระอรียนันทมุนี (๔ ธ.ค.)
- ๒๔๙๖ ตั้งธรรมทานมูลนิธิ
- ๒๕๐๐ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชชัยกวี
- ๒๕๐๑ ตั้งสำนักปฏิบัติธรรม “สวนอุสม” และสวนอุสมมูลนิธิ ที่กรุงเทพฯ
- ๒๕๐๕ เริ่มสร้างโรงมหรสพทางวิญญาน และมีโรงปั้นภาพพุทธประวัติยุคแรก
- ๒๕๑๐ เป็นประธานในโครงการอบรมพระธรรมทูตรุ่นแรกที่จะไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ

- ๒๕๑๑ เป็นประธานในการประชุมสมาคมพุทธศาสนาทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑๖
- ๒๕๑๔ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น “พระเทพวิสุทธิเมธี”
- ๒๕๒๒ ได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพุทธศาสตร์ จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ๒๕๒๕ สอนโมกข์อายุครบ ๕๐ ปี
- ๒๕๒๘ อาพาธค่อนข้างหนักตั้งแต่ต้นปี
- ได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาอักษรศาสตร์ (ศาสนาและปรัชญา) จากมหาวิทยาลัยศิลปากร
- ได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ๒๕๒๙ วาระ ๘๐ ปี ของพุทธทาสภิกขุ
- ได้รับการถวายปริญญาการศึกษาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- ๒๕๓๐ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น “พระธรรมโกษาจารย์”
- เริ่มงานสอนโมกข์นานาชาติ
- ได้รับการถวายปริญญาอักษรศาสตรคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ๒๕๓๒ ได้รับการถวายปริญญาการศึกษาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- ๒๕๓๕ อาพาธด้วยโรคเส้นเลือดเลี้ยงสมองอุดตัน
- คุรุสภาประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติคุณ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ว่าเป็นผู้ทำคุณประโยชน์อย่างสูงยิ่งต่อการศึกษาของชาติ เนื่องในโอกาสที่กระทรวงศึกษาธิการครบรอบ ๑๐๐ ปี ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕
- ๒๕๓๖ อาพาธด้วยโรคเส้นเลือดในสมองแตก
- ได้รับการถวายปริญญาศิลปศาสตรคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (๑๔ มิถุนายน)
- ถึงแก่กรรมภาพ(ละสังขาร) อย่างสงบภายในกุฏิ ณ สอนโมกข์พลาราม เวลา ๑๑.๒๐ น. เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๖
- (สิริรวมอายุ ๘๗ ปี ๖๗ พรรษา)

บรรณานุกรม

๑. เอกสารปฐมภูมิ

ก. ภาษาบาลี

พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับสยามรฤทธสส เตปิฎกั, กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๓
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.(แผ่นซีดี BUDSIR for Thai Translation,
สำนักคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล)

ข. ภาษาไทย

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ชุด ๔๕ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๓
โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๑. (แผ่นซีดี BUDSIR for Thai Translation.)
มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม.**
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ค. หนังสือท่านพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ (นามแฝง). **กข กกา ของการศึกษาพระพุทธศาสนา.**

กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๘.

_____ . **การทำงานด้วยจิตว่างเพื่อสังคม.** กรุงเทพมหานคร : องค์การฟื้นฟู
พระพุทธศาสนา, ๒๕๒๓.

_____ . **การเมืองคือธรรมะ.** กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๒ มูลนิธิ
เผยแพร่ชีวิตอันประเสริฐ (ผ.ช.ป.), ๒๕๓๑.

_____ . **ไถวัลยธรรม.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๖.

_____ . **ขราวาสธรรม.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๘.

_____ . **ตามรอยพระอรหันต์.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ,
๒๕๓๔.

_____ . **ธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม** เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์
โดย กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ๒๕๓๓.

_____ . **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๔๐.

_____ . **บรมธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๔๑.

- _____ . **บรมธรรม.** ภาคปลาย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๑
- _____ . **ปฏิจสมเด็จพระบาทคืออะไร.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,
๒๕๓๘.
- _____ . **ปฏิจสมเด็จพระบาทจากพระโอรส.** สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๒๑.
- _____ . **ปรมัตถธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๔๓.
- _____ . **พจนานุกรมธรรม.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.
- _____ . **พระไตรลักษณ์.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕.
- _____ . **พระพุทธศาสนาคืออะไร.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๔๒.
- _____ . **พระอรหันต์อย่าลืม.** กรุงเทพมหานคร : อตัมมโย, ๒๕๓๔.
- _____ . **พุทธประวัติจากพระโอรส.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิธรรมทาน, ๒๕๓๕.
- _____ . **โพธิปักขิยธรรมประยุกต์.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๔๔.
- _____ . **เยาวชน กับ ศิลธรรม.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๗.
- _____ . **โลกพระศรีอารยอยู่แค่ปลายจมูก.** กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.
- _____ . **ศึกษารวมอย่างถูกวิธี.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,
๒๕๐๘.
- _____ . **สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา
จัดพิมพ์, ๒๕๔๑.
- _____ . **สุญญตา.** กรุงเทพมหานคร : กองตำราธรรมทาน สวนโมกขพลาราม,
๒๕๔๓.
- _____ . **สุญญตาปริทรรศน์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒ สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๔๖.
- _____ . **สันติภาพของโลก.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๔๑.

- _____ . **สันทิสเสตัพพธรรม.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๔
- _____ . **สัมมัตตานุภาพ.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๒.
- _____ . **วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม.** กรุงเทพมหานคร :
จัดพิมพ์โดยอดัมมโย, ๒๕๓๐.
- _____ . **อบรมพระธรรมทูต.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
๒๕๔๔.
- _____ . **อดัมมยตาประทีป.** กรุงเทพมหานคร : สวณอศมมูลนิธิ, ๒๕๓๓.
- _____ . **อดัมมยตาประยุกต์.** กรุงเทพมหานคร : สวณอศมมูลนิธิ, ๒๕๓๓.
- _____ . **อิทัปปัจจยตา.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๓๗.
- _____ . **โอสารเตตัพพธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๓๘.

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ

- กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. **อโศกมหาราช.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม,
๒๕๔๕.
- ชาย กิตติคุณาภรณ์. **ทำธุรกิจสไตล์ ท่านพุทธทาส.** กรุงเทพมหานคร :
บริษัท เอฟ พี เอ็ม คอนซัลแท้นท์ จำกัด, ๒๕๔๐.
- เซ่นั่นเอง (นามแฝง). **ปรมัตถสภาวะธรรม.** ฉบับย่อความจากชุดธรรมโฆษณ์
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๘.
- _____ . **อิทัปปัจจยตา.** ฉบับย่อความจากชุดธรรมโฆษณ์ กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๗.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๒๖.
- เซอร์เอ็ดวิน อาร์โนลด์. **ประทีปแห่งอาเซีย.** (ไม่ปรากฏชื่อผู้แปล) กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ และคณะ, **พระพุทธวาทะความจริงอันประเสริฐ.**
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาบรรณาการ, ๒๕๓๑.
- พ.อ.(พิเศษ)นวม สงวนทรัพย์. **พระเจ้าอโศกมหาราช.** กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ปัญญาันนทะ ภิกขุ. **ชีวิตและผลงานของท่านพุทธทาส.** กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์
โดย อตัมมโย, ๒๕๓๐.

ปัญญาันนทะ ภิกขุ. **พจนานุกรมธรรม.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๔๕.

ประยงค์ สุวรรณบุปผา. **มหाराชชาวพุทธแห่งอินเดีย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๒.

ประเวศ วะสี (ศ. น. พ.). **ธรรมิกสังคม.** (ปาฐกถาพุทธทาสภิกขุมหาเถระ)
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง. ๒๕๔๒.

ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร. **จะรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มั่นคงได้อย่างไร.**
กรุงเทพมหานคร : ขบวนการประชาธิปไตยแห่งชาติ, ๒๕๓๙.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ.**
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๒๕๓๐. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : ไทย
วัฒนาพานิช. ๒๕๓๔.

พร รัตนสุวรรณ **พุทธวิทยา เล่ม ๒.** กรุงเทพมหานคร : สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ,
๒๕๓๒.

พระครูพรหมญาณวิกรม (บุญรอด ปญญาวโร ป.ธ.๕). **คู่มือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน.**
กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๓๙.

พระเทพโสภณ (ประยูร มีฤกษ์). **โลกทัศน์ของชาวพุทธ.** กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๒๙.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . **ประโยชน์สูงสุดของชีวิต.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๔๑.

_____ . **นิพพาน – อนัตตา.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๗.

พระภาวนาภิรามเถร (สุข ปวโร). **คู่มือวิปัสสนากรรมฐาน.** กรุงเทพมหานคร :
วัดเพลงวิปัสสนา, ๒๕๓๓.

พระมหาสมจินต์ สัมมาปัญญา (วันจันทร์). **พุทธปรัชญาสาระและพัฒนาการ.**

กรุงเทพมหานคร : ภัณฑิลาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๔.

พระสุกาย อัครกาโย. **คู่มือวิธีดับความทุกข์** ตามแนวปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน.

กรุงเทพมหานคร : นีลนารากการพิมพ์, ๒๕๓๒.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), รศ. ดร.จำลอง สารพัดนึก. **พจนานุกรม บาลี –**

ไทย. กรุงเทพมหานคร : ร้านเรื่องปัญญา ท่าพระจันทร์, ๒๕๓๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **ศัพท์รัฐศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๖.

วศิน อินทสระ. **จอมจักรพรรดิอโศก.** กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔.

สนิท ศรีสำแดง. **พุทธปรัชญา.** กรุงเทพฯ : นีลนารากการพิมพ์, ๒๕๓๕.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎก : ฉบับสำหรับประชาชน.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร

: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๒๒.

๓. วิทยานิพนธ์ และงานวิจัย

พระมหาวิศิษฐ์ อาจารย์สมปยุโน (สมบูรณ์). "การศึกษาเปรียบเทียบกฎธรรมชาตระหว่าง

กฎปฏิจจสมุปบาท กับ กฎแห่งเต๋า". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**

ภัณฑิลาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปี ๒๕๓๘.

๔. ภาษาอังกฤษ

Buddhadasa Bhikkhu. **Paticcasamuppada.** Practical Dependent Origination.

Bangkok : by Thammasapa, ๒๕๔๕.

_____ . **Towards Buddha-Dhamma.** By Nagāśena Bhikkhu.

Bangkok : Marble Temple (Wat Benjamabopit), ๒๕๐๗.

_____ . **Buddha-Dhamma for Students.** Chiang Mai : By Buddha-

Nigama Association, ๒๕๑๕.

Phra Thepsophon (Prayoon mererk). **A Buddhist Worldview.** Bangkok : By

Mahachulalongkornrajavidyalaya, ๒๕๔๓.

Phra Saneh Dhammavaro. **Buddhism Ethics the Path to Peace.** Chiangmai :

Accademic Affairs Mahajulalongkorn rajvidalaya Wat Sun Dok, ๒๕๔๔.

ประวัติผู้วิจัย

พระสมเกียรติ ปริญาโณ (เพชรอรียวงศ์) เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๔ บ้านเลขที่ ๔๘ หมู่ ๓ บ้านก้างปลา ตำบลที่วัง อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช

สำเร็จชั้นประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) คณะเทคนิคอุตสาหกรรมจากวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา (สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล) วิทยาเขตเทคนิคกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗

สำเร็จชั้นปริญญาตรีคณะรัฐศาสตร์ (บริหารรัฐกิจ) จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕

อุปสมบท เมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๙ ณ วัดสันติธรรมาราม บุคคโล ธนบุรี กรุงเทพมหานคร โทร. 02-878-2110

สอบได้นักธรรมเอก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓ สำนักเรียนวัดอนงคาราม.

เข้าศึกษาชั้นปริญญาโท ที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๔๓

ประสบการณ์ ฝึกสมณะและวิปัสสนากรรมฐานด้วยตนเองมาเป็นเวลานาน และเข้าฝึกสมณะวิปัสสนากรรมฐาน ตามหลักสูตรพุทธศาสนมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย ๒ ครั้ง เป็นเวลา ๓๐ วัน

งานประจำ เป็นครูสอนปริยัติธรรมแผนกธรรม และครูสอนปฏิบัติสมณะวิปัสสนากรรมฐาน ทุกวันพระ ณ วัดสันติธรรมาราม

งานสังคมสงเคราะห์ เขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์เส้นทางเศรษฐกิจ คอลัมน์ “ธรรมาธิปไตย แก้ไขเหตุวิกฤตชาติ” หน้า ๑๔ ใช้นามปากกา “เพชรอรียะ”

พระวิทยากร

บรรยายพิเศษ “อิทัปปัจจยตากับสื่อมวลชน” ให้นิสิตคณะนิเทศศาสตร์ชั้น ปี ๓ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ ม. ฐกกิจบัณฑิต ปีละ ๔ ครั้ง ๑๒ ชม. ปี๔๔-๔..

บรรยายธรรมตามสถานที่ต่างๆ เช่นค่ายพุทธบุตร, โรงเรียนต่างๆ

ผลงานลักษณะวิชาการ

คู่มือชาวพุทธ สู้จุดมุ่งหมายความสำเร็จ

ธรรมาธิปไตย รัฐศาสตร์แนวพุทธ

ธรรมาธิปไตย ก้าวกระโดดสู่ความรุ่งโรจน์ของแผ่นดิน